

מבנים סטרופיים מעין-אזוריים בפיוט הקדום

עם הבעיות המרתקות והמסובכות ביותר בחקר השירה העברית בימי-הביניים נמנית בעית התהוותן — הפת-אומית לכאורה — של הצורות הסטרופיות, המפותחות והסגנוניות, בפיוט העברי האירופי, ובעיקר הספרדי.¹ הסוגיה לא נחקרה עדיין כמעט כלל,² ואין צריך לומר שלא מוצתה; גם החומר הנוגע לעניין מועט מאוד נבדס עד כה, והוא בודאי לא הספיק אלא, לכל היותר, לקביעת עובדות-יסוד מסוימות, שבדיקה נוספת — שלעריכתה מכונים הדברים דלהלן — נראית מערערת. מן המפורסמות היא שלמן תקופת ראשית השימוש בחרו בפיוט העברי³ ועד לתקופת ספרד, לא הכירה

¹ מבחינה כרונולוגית, ותוך התעלמות מן הדוגמאות דלהלן, שהן עיקרן של מאמר זה — אין ספק כנראה בזכות הרא-שונים של הפיוט הספרדי בהנהגתן המאסיבית של הצורות הסטרופיות הנידונות כאן. הן מופיעות באנדלוסיה ברבע השלישי של המאה העשירית, בדורם של מנחם בן סרוק ושל דונש בן לבראט, ובעיקר בדור תלמידיהם. בשאר ארצות אירופה מתאזרחות צורות אלו בתקופה הרבה יותר מאוחרת. וראה עוד בנידון זה במאמרי "הפייטן יצחק בר לוי ופיוטיו", שעומד להפיע בספר היובל לכבוד פרופ' ח. שירמן.

² בדרך של הכללה גדולה מאוד, ועל פי רוב בלתי מדויקת, ציינו ראשי פרקים בנידון זה החוקרים שעסקו בפיוט העברי בספרד. רובם הדגישו את חזירת המשקלים הכמרי תיים לשירת הקודש ואת התפתחותן של הצורות האזוריות בשירה זו. הרחיב את היריעה, ואף העלה את הבעיות העי-קריות הנוגעות לעניין, ח. שירמן במחקרו "המשוררים בני דורם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי" (ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב, קלב ואילך); ברם לשירת הקודש לא הקדיש אלא מלים ספורות בלבד. דברים מעמיקים ומלאי השראה בנושא זה כתב י. מיליאס (J. Millás) בספרו *La Poesía Sagrada Hebraicoespañola* (Madrid, 1940); הוא כמדומה גם היחיד מבין החוקרים שניסה לעמוד על זיקתן של התבניות הספרדיות שידובר בהן להלן אל הפיוט הקדום. למרבה הצער הלך מיליאס שולל לעתים קרובות אחרי מהדורות משובשות וייחוסים מוטעים, וכמה מהנחותיו נעשו משום כך משוללות ביסוס. והשווה גם מאמרו "La tradición del estrofismo biblico en la poesía medieval", (*Sefarad* I, [1941], 45-87) ששם הרחיב את יריעת מחקרו בכמה וכמה נקודות חשובות.

³ על ראשית חריזה בשירה העברית הקדומה עיין במאמרו של ח. שירמן "Hebrew Liturgical Poetry and Christian Hymnology", *JQR*, XLIV (1953-54), 123-161.

שירת הקודש העברית אלא צורות חריזה פשוטות. כל היצירות הליטורגיות העבריות שנתחברו קודם לאמ-צע המאה העשירית עשויות או בחריזה אחידה, שאינה מתחלפת מראשית היצירה ועד סופה, או בחריזה סטרו-פית, ר"ל בחרו שמתחלף ממחרזות שירית למחרזות שירית, אבל לעולם אינו מתחלף או אינו מצטרף לזולתו בתחומה של מחרוזת אחת.⁴ מלבד שתי צורות חריזה אלו מופיעים במקצת מסוגי הפיוט הקדומים⁵ גם קטעי "פרוזה מחרוזת"; קטעים אלה אין בהם, על פי רוב, חלוקה למחרוזות, והחרוז בא בהם בלא משטר קבוע, כשהוא מתחלף והולך אחת לכמה צלעיות, כרצון הפייטן וככשרונו. אף קטעים אלה — פרט לארוכים שבהם — נוטים, בדרך כלל, אל החריזה האחידה.

הפיוט הקדום משופע, כידוע, בעושר מופלג של צו-רות ותבניות. פייטנים קדומים שלחו ידם, בוויטואוזיות מרשימה, באוצר גדול של סממני צורה, כגון אלפביתיות, חתימות, פסוקי מסגרת, סימיות מקראיות, מלות קבע, שרשרים וכד', ויש במורשתם הפייטנית של כמה משוררים קדומים קומפוזיציות שמעוררות עד עצם היום הזה השתאות בתבניותיהן המסובכות; ברם כל הגיוון השופע הזה אינו בא בתקופת הפיוט הקדום, אלא כדי להעשיר ולקשט את שטחה של הסטרופה, כשהיא כבר מסוימת וגדורה מכוח החרוז החובק את כל טוריה. החרוז הסטרופי בפיוט הקדום לא סוף דבר שהוא מקשט את המחרוזת, אלא שהוא גם, ואולי בעיקר, תוחם אותה בגבולותיה ושומר עליה מהתפוררות.

מקובל לחשוב שהשינוי שנתחולל בנקודה זו בפיוט האירופי, ובראש וראשונה בפיוט הספרדי, מקומו בהש-פעה שנקלטה בו משירת החול העברית, שהיא עצמה

ראשון פייטניו שחרו את פיוטיהם הוא כנראה ינאי (מאה 4-6), ואפשר שכבר יוסי בן יוסי, שקדם לו, השתמש בחרו. וראה מאמרי "מחזורי פיוט מתוך קדושתא ליום כיפור המיוחסת ליוסי בן יוסי" ב'קובץ על יד', ז בסדרה החדשה (תשכ"ח), 3 ואילך.

⁴ הסתייגויות מהנחות אלו ראה להלן. הפיוט הקדום נוטה אל התבניות הסטרופיות, וגושי פיוט העשויים בחריזה אחידה נדירים בו יותר.

⁵ בעיקר בסילוקים בקדושתאות ובקריבות י"ח, כלומר בחל-קים המסיימים את הקומפוזיציות (בקדושתאות) או המע-בירים אל פיוטי הקדושה בהן (בקריבות י"ח של ימות חול מצויינים ולעתים קרובות גם בקדושתאות).

הווה לעתים קרובות במשקלים הטטראמטריים⁶ על-ידי פיצולו של הבית הארוך (המחרוזת, כמובן, בחרוז מבריה) למעין סטרופה של ארבע צלעיות קצרות, ששלוש ראשונות מהן נחרזות אלו באלו (בחרוז מתחלף) ואילו האחרונה מהן נחרזת בצלעיות האחרונות של כל שאר הבתים. צורה זו אמנם איננה אלא מעין תחבולה, פשוטה למדי, שתפקידה לגוון גיוון צלילי כלשהו⁷ את הבית הארוך מדי, שחרוזו הסופי (המברית) אין בו כדי להוציא משממונו המוזיקאלי, מבלי להפקיעו מחזקת היותו בית קלאסי והיא שונה בכך משיר האיזור, שיסוד התהוותו בקונצפציה אסתטית חדשה ומרדנית, שהרסה את רוב מסגרות-הצורה המלאכותיות והמאובנות של השירה הקדומה; ברם מבחינת עקרון החריזה, קרובים השניים להיות אחד, אלא בשעה שהמרוכב מאפשר למשורר להעמיד בכל יחידה שירית (והיא קבועה בהיקפה ובמשקלה) לכל היותר חרוז אחד (כפול שלושה) מתחלף, וחרוז אחד קבוע, מאפשר שיר האיזור למשורר להעמיד בכל יחידה שירית (שאיןנה קבועה לא בהיקפה ולא במשקלה) כמה חרוזים מתחלפים, וכמה חרוזים קבועים.

ב שירי הקודש מטיפוס ספרדי¹⁰ מתחלקים — מבחינת שיטות חריותם ובזיקה-שלכאורה לתבניות הסטרופיות של שירת החול שתוארו לעיל — לשלוש מחלקות גדולות.¹¹ מקצת מהם הם בחינת חיקויים מדויקים של

קדומה (הכוונה למרובעים השקולים); בתבנית זו בנה למשל אבן גבירול את האזהרות המפורסמות שלו "שמור לבי מענה" (מהד' ביאליק-רבניצקי, ג, 135).

⁸ בעיקר "הארוך" ו"המתקרב". אבל לעתים קרובות למדי גם ב"מתפשט" ובמשקל התנועות.

⁹ על כך תעיד גם העובדה, שכמדומה שלא מצאנו מעולם שיהא משקל בי-מטרי (המברין, הקטוע או הקלוע) נחרז כדרך המרובעים, אף על פי שמבחינה טכנית אין קושי בדבר; אלא שבמשקלים הללו חוזר החרוז המברית לעתים קרובות, משום קוצר הבתים, והוא מספיק לבית מבחינת גיוונו הצלילי.

¹⁰ פייטני ספרד המשיכו, כידוע, זמן רב למדי לחבר גם פיו-טים בנוסח קדום; על פיוטים אלה לא ידובר להלן. בשם "פיוטים מטיפוס ספרדי" אנו מכנים אותן יצירות סטרופיות שבמחרוזותיהן מופיע השילוב, שצוין לעיל, בין חרוזים מתחלפים לחרוזים קבועים. אין צריך לומר שהשם מצוין בהכרח גם את שירי הקודש השקולים לפי המשקלים הקלא-סיים והמחרוזים בחריזה מברחת בהתאם לחוק המעמיד את שירי החול, ברם גם גושי פיוט אלה, הנטבעים באופן בולט בחותמה של שירת החול, אין סקירתם בכללת בדיוגנו. ¹¹ הדברים נאמרים, כמובן, בהכללה. בין מאות הפיוטים שנכ-תבו בספרד מצויות כמה וכמה תבניות סטרופיות יוצאות דופן, מהן מסובכות ביותר (טבלה המכילה מבחר צורות סטרופיות המופיעות בשירת הקודש העברית בספרד התקין מיליאס בספרו הנזכר בהערה 2, ובמאמרו הנזכר שם).

הושפעה בכיוון זה מן השירה הערבית-אנדלוסית. באמת מצאנו את פייטני ספרד, כמעט למראשית עלייתה של השירה העברית באנדלוסיה, מוותרים על חדגונ-יותה החרוזית של הסטרופה, ומשלים בה, לעתים קרובות מאוד, יותר מחרוז אחד; ולא עוד אלא שמצא-נום — וכך המצב ברוב הפיוטים הספרדיים שמחרוזותיהם מרובות חרוזים — משלים במחרוזות שיריהם שני טיפוסים חריזה שונים; אחד מהם (חרוז אחד או יותר) הוא קניין הסטרופה, והוא משתנה מסטרופה לסטרופה, והשני (חרוז אחד או יותר) הוא קניינו של השיר, והוא חוזר באופן קבוע בסופה של כל מחרוזת. מבנה סטרופי זה מאפיין, כידוע, את שיר האיזור בשירת החול העברית בספרד.⁹

שירת האיזור העברית, העשויה כצלמה וכדמותה של שירת המושח הערבית, מתהווה, כמה כדוגמתה הערבית, מחוץ למסגרותיה של השירה הקלאסית, בחינת יש חדש שנוצר כביכול מאין. ברם את עקרון שילובם כנ"ל של שני טיפוסים חרוז במסגרתה של יחידה שירית אחת מצאנו בשירה העברית, ואף בזה הערבית, גם בתחום השיר הקלאסי, ר"ל בזה הנשקל והנחרז לפי חוקי השירה הערבית הקדומה, הנכבדת. הנרמז כאן — באשר לשירה העברית — הוא טיפוס המרובעים,¹² המת-

⁶ על שיר-האיזור העברי עיין ד. ילין 'תורת השירה הספ-רדית' (ירושלים, ת"ש), עמ' 53-57, ח. שירמן במחקרו הנזכר בהערה 2, ונ. אלונג, 'תורת המשקלים' (ת"א תשי"ב), עמ' 95 ואילך. על המושח העברי עיין אצל M. Hartmann, *Das arabische Strophen Gedicht* (Wei- B. Garcia, mar. 1897, להלן: הארטמאן) והשווה גם Gómez, *Poesía Árabe andalusí* (Madrid, 1952), p. 36 f. וכן A. R. Nykl, *Hispano-Arabic Poetry and its Relations with the Old Provençal Troubadours*, (Baltimore, 1946), p. 386 f.

⁷ עיין על כך אצל ד. ילין, 'תורת השירה הספרדית', עמ' 338 ואילך, ואצל נ. אלונג, 'תורת המשקלים', עמ' 281. על הקרבה שבין ה"מרובעים" מן הטיפוס הזה לבין המושח כבר עמד הארטמאן, עמ' 111; לדעתו נתפתח שיר-האיזור בכלל מן הצורות הללו (אצל הערבים נחלקים הבתים הא-רוכים, לעתים, ליותר מארבע צלעיות). גם תיאוריטיקנים ערביים קדומים חשו בקרבה שבין שני טיפוסים חריזה, כמובן מן העובדה שהמונח "תסמיט" המצוין למשל אצל אבן ג'ה' אלמחוי (בן המאה הי"ד) ב"כ'זאנה אלאדב' (קהיר, 1354 [ת]), עמ' 435 (וגם אצל אחרים) את ה"מרור בעים", הוא הוא המצוין אצל אבן כ'לדון ב'אקדמות' (מהד' Quatremère, ג, 390 אותה יחידה בסטרופות המושח, הנושאת את חרוז-הקבע. מעניין הדבר, שהדוגמא הקדומה ביותר של שיר מטיפוס המרובעים בשירה הערבית מובאת מתוך המקאמות של לאחרירי (1054-1122! שתי הדוגמאות המובאות מאמר-אלקים אינן אותנטיות, כפי שהראה הארטמאן באריכות), שחי זמן רב אחרי דונש, המביא את הדוגמא העברית הראשונה מן הסוג הזה. המרובעים מופיעים, כמובן, גם בשירת הקודש הספרדית, ובתקופה

הצורה הסטרופית המעין-אזורית בשירה העברית לראשונה לא בספרד, אלא במזרח, וכבר בראשית המאה העשירית. כלומר עובר לראשית עלייתה של השירה העברית באנדלוסיה. בתבנית מעין זו בנויות הסטרופות בחיבורו הגדול של רב סעדיה גאון (882–942) 'אשא משלי',²⁹ ולא עוד אלא שהחרוזים הקבועים שלסטרופות מעמידים חלוקה פנימית לחיבור הזה כולו, והם מסודרים בו בסדר אלפביתי.³⁰ נוסף על כך את העובדה שמצאנו גם פיוט של סעדיה גאון המחורז בדרך זו, הוא הפיוט שתחילתו "האוגל אילי ניצוצות" שנתגלה עלידי מנחם זולאי וגדפס בספרו 'האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון' (שוקן, תשכ"ד), עמ' קלד ואילך; הסטרופות עשויות כאן ארבעה טורים ששלושה מהם מביאים חרוז מתחלף, ואילו הרביעי — חרוז קבוע ב"חנות".³¹

שמרנית היא מטבע הדברים, וקשה מאוד לשער שזו הסטרופית קלטה, ובמהירות כזאת, השפעות זרות. מלבד מה שצוין בהערה הקודמת, יש לזכור ששירת האיזור, ואין צריך לומר הוגל, נמנים עם צורות השיר הוותיקות וההמוניות, ומשכילים קדמונים ולזלו בהם. הקושי שבהנחת השפעתן של צורות שיר אלה על שירת הקדוש העברית הורגש יפה עלידי כל החוקרים. ראה למשל שירמן ב'דיי' עות המכון לחקר השירה העברית, ב, קלג (גם באשר לשירת החול העברית), ומיליאס בספרו הנזכר בהערה 2, עמ' 60.

²⁹ הקטעים שהגיעו אלינו מחיבור פולמוסי מופלא זה נדפסו במרוכז על ידי ב.מ. לוי ב'קובץ רב סעדיה גאון' (הוצאת מוסד הרב קוק, תש"ג), עמ' תקה ואילך. חידושי של רב סעדיה גאון בתחום החריזה מצפים עדיין להערכה; אין ספק שגם בתחום הזה היה גאון, שראשוני פייטניו בספרד נמנים עם תלמידיו, מורה דרך ומפלס נתיבות חדשים. במיוחד כך באשר לשימוש בחרוז המסורג, שכמעט שאינו ידוע בשירה העברית עד ימיו.

³⁰ באותה הדרך (אם כי פשוטה יותר) במבנה הסטרופות נהגו גם "השאלות העתיקות", שקטעים מהן נדפסו לראשונה בידו של ש' שכטר ב-'JQR', סדרה ישנה, יג (1901), 345 ואילך, ואחר כך בידו של ר' רונטאל ב-'HUCA', כא (1948), כט ואילך, ובידי א. שייבר ב-'HUCA', כו (1956), 291 ואילך; לו (1966), 227 ואילך. לדעת חוקרים מרובים נכתב החיבור בערך בדורו של רס"ג; ברם לדעתי (השווה 'HUCA', לח (1967), ואילך) נכתב החיבור בידי מחבר ספרדי קדום.

³¹ בדרך מעין זו אפשר שחיבר גם הקראי סלמון בן ירחים את שיר הפתיחה שלו לספר 'מלחמות ה' (מהד' י. דאוויד-זאן [ניו יורק, תרצ"ד], עמ' 31 ואילך). דאווידזאן, במבואו למהדורתו (עמ' 11 ואילך), מפקפק באותנטיות השיר, ועל כל פנים בשייכותו לחיבור, אבל אין טענותיו נראות משכנעות. סלמון כתב את ספרו בחיי הגאון, ר"ל קודם לשנת 942. בצורת משולשים מטיפוס ספרדי מובהק העמיד פיוט קינה גם הקראי יפת בן עלי (בן בצרה ותושב ארץ ישראל, אף הוא בן דורו, הצעיר יותר, של רב סעדיה). קטע מקינה זו מובא בכ"י מאוסף טילור-שכטר בקימברג (להלן — ט"ש), H 14/65.

הקצוב והמחורז בפנימיותו — לראשונה עלידי הכפלת החרוז המברית [טור 11], אחר כך בחרוז שונה המתחלף באקראי, ולבסוף בחריזה כמו-סטרופית קבועה, לעתים כדרך המשולשים ולעתים כדרך המרובעים. הפיוט נדפס בשנת 1912 עלידי חיים בראדי במקום נידח,³⁴ וראוי שנדפיסו כאן שוב, משום חשיבותו לדיונו:

ובכן וההוד

- לך אמר לבי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד
והנצח וההוד
לך בני אלהים יריעו כרן נחד לכבד בך לעבוד
והנצח וההוד
5 לך גבורי כח וצבא השמים משתחווים לסגוד
והנצח וההוד
לך דגלי בני אלים ומראיהם כלפידי כידוד
והנצח וההוד
לך תמלת נהר די נהר ואלף אלפין משמשין בגוד
והנצח וההוד
10 לך וריבו רבון זה יקרע ויקוד / וזה ישא הוד
והנצח וההוד
לך ובולי מרומים / ודרי הדומים / ומלכדך אין עוד
והנצח וההוד
15 לך חילי עליונים / שבתך משגנים / אל דמי להם לכבוד
והנצח וההוד
לך טפסרי טהרה / מפארים בשירה ברורה / לעגוד
והנצח וההוד
לך ירעדו ויפחדו / ויתעמדו ויסלדו / בסילוד
והנצח וההוד
20 לך כל ברך תכרע / וכל לשון תשבוע / וכל סתום וכל סוד
והנצח וההוד
לך לבוש עוז ותושיה / ועומק פליליה / וצדקתך תעמד
והנצח וההוד
25 לך ממעלה וגדלה / וכל סוף ותחילה / מעוד ועד עוד
והנצח וההוד
לך נגד נפק / ומשפט חזק / ודין עמק / וחסד כס בעוד
והנצח וההוד
לך שרפים עפים / וכנפיהם מרפים / וגבוהם מחפים / לרעוד
והנצח וההוד
30 לך עירין לא ישנים / יקצים לא רדומים / שבתך לתמוד
והנצח וההוד

³² פיוטים שתופשים את החלקים הפנימיים של הקדושתאות וקודמים בהן לפיוט הסילוק. הרהיטים בנויים על פי רוב על קטעי מקרא.
³³ בירורים כרונולוגיים על תקופת פעילותו של ר' יהודה אבן קוריש ראה במבוא של מ. כץ לאגרת רבי יהודה בן קוריש' (דביר, 1950) עמ' 4 ואילך. לדעת כץ חלה פעילותו הספרותית של אבן קוריש בין השנים 770–800 בערך. ב'הצפה מארץ הגר', ב (בדפושט, תרע"ב), 73 ואילך. סימן כה"י ששימש יסוד לפרסומו של בראדי הוא אוקספורד 2720/10.

בין שתי המחלקות שתוארו עד כה קיים גם הבדל כרונולוגי, אם לשפוט לפי החומר המצוי בידינו. בעוד שדוגמאות מן המחלקה הראשונה מופיעות, כאמור, לכל המוקדם בין פיוטי ר' שלמה אבן גבירול, מופיעות דוגמאות מן הסוג השני מוקדם הרבה יותר, ביצירותיהם של יצחק אבן מר שאול, יוסף אבן אביתור ושמאל הנגיד. הפיוטים שבמחלקה השלישית קרובים אל טיפוס המרובעים בשירי החול, שתוארו לעיל. אף אלה אינם נשקלים, כמובן, במשקל כמותי. רובם עשויים סטרופות של ארבעה (או שלושה) טורים, על פי רוב קצרים — שלושה (או שניים) מהם חוזרים זה בזה בחריזה מתחלפת, ואילו האחרון חוזר עם הטורים האחרונים של כל סטרופה, בחרוז קבוע. בדוגמאות הטיפוסיות של פיוטי מחלקה זו, עומדים הטורים האחרונים של הסטרופות, לעתים קרובות מאוד, על קטעי פסוקים שמסתיימים בתיבה וזהה.²⁴ פיוטים אלה אין בהם רפרן. הסוג מופיע בספרד לראשונה אצל יצחק אבן קפרון,²⁵ מתלמידי מנחם בן סרוק, ואצל יצחק אבן מר שאול.²⁶

ראיתם של הפיוטים הבנויים בתבניות הסטרופיות שתר-ארו לעיל כפיוטים מטיפוס ספרדי מקורה בעובדה הכרונולוגית הפשוטה, שאין בידינו, לכאורה, פיוטים מזרחיים קדמים לאמצע המאה העשירית שבנויים כך. דמיון של תבניות אלו אל תבניות המושח הערבי, שאף הוא סוג אנדלוסי מובהק הוא, העלה על הדעת, בדרך הטבע, אפשרות קרובה של השפעה מצד השירה הערבית על הפיוט העברי, כדוגמת ההשפעה באותו כיוון הניכרת בשירת החול, למרות התמיהות הכרונולוגית²⁷ וה"אידיאלוגיות"²⁸ המרובות שאפשרות זו נראתה תמיד כרוכה בהן. ברם, לאמיתו של דבר מופיעה

²⁴ כך בפיוטי "מי כמוכה" הספרדיים, בתוכחות התלת-טוריות, בפיוטים התלת-טוריים בכלל (כגון בקיקלרים, עבודות קטנות וכו'), בקינות על נפטרים וכו'. אצל אבן גבירול כבר מצאנו אף קטעים עיקריים של קדושתאות שבנויים כך (השווה מהדורת ביאליק ורבינצקי, סימן קכ ואילך).

²⁵ עיין בראדי-אלברכט, 'שער השיר' (לאיפצ'ג, 1905), עמ' 7.

²⁶ השווה במאמרו של פרופ' ח. שירמן, הנזכר בהערה 14.

²⁷ היסטוריונים ערביים מציינים כ"ממצא" המושח את מקום אבן מעאפר אלקברי, שפעל בראשית המאה העשירית ושרכבר אבן כ'לדון לא ידע כנראה כלום לא עליו ולא על יצירתו. ראה הארטמאן, עמ' 71. אלוגי כבר ציין ('תורת המשקלים', עמ' 96) שמבין 130 המשוררים הערביים שכתבו, לפי רשימתו של הארטמאן, שירי איזור, פעלו רק שלושה קודם לימיו של דוגש, אבל אף אלה אין יצירותיהם בתחום הזה בידינו. עובדה כרונולוגית היא שאין בידינו שירי איזור ערביים שקדמים לפיוט-האיזור העבריים. הסבוכת כרונולוגית אחרת כרוכה בעובדה שהצורות האזוריות מופיעות בספרד, על פי התעודות שבידינו, לראשו נה בשירי הקדוש, ורק אחר כך בשירי החול. שירת הקדוש

לך פנים / ארבעה פנים / לאחת, אדם וארץ ושור ונשר בקוד

והנצח וההוד

35 לך צבאות / גבות צנים מלאות / גבהם גבוהות / לשקוד

והנצח וההוד

לך קלים כפרקים / תשים כפזקים / מתפקדים / לרקוד

והנצח וההוד

לך רוחות מלאכי אש / ומשרתים להט אש / מתקדים יקוד

והנצח וההוד

לך שכיבי נכון מאז / ונלגלי כס נאחו / בדלק נור לרפוד

והנצח וההוד

לך תהילה / ולא עולה / ולא מקח לשחוד / והכל לפחוד

והנצח וההוד

והנצח וההוד

בן שפרוט; והוא התנגד בתוקף, כמפורסם, לקליטתן של השפעות ערביות בשירה העברית.³⁷ כל הדוגמאות הללו, אף על פי שאינן מרובות,³⁸ מוכיחות שלכל הפחות תבנית "המרובעים" אין צמיחתה בספרד. ברם מכל מקום עדיין מצויים אנו מבחינה כרונולוגית סמוך לתקופת ספרד, ומבחינה גיאוגרפית בתחום ההשפעה הערבית. השאלה העומדת לפנינו היא אם אין למצוא את שיטות החריזה הללו, אותן או את בשורתן, גם ביצירותיהם של פייטנים קדומים, שפעלו ויצרו בארץ ישראל הביזאנטינית, עובר לכיבוש הערבי.

ואין אלו הדוגמאות היחידות שבידינו שמוצאן מן המזרח ושומנן קודם להופעת שיר האזויר (העברי, לכל הפחות) בספרד. בתבנית מעין זו מעמיד משורר אלמוני, שאינו מכיר עדיין את המשקלים "הספרדיים", סדרה של שירי תהילה לכבוד נגיד בגדאדי חשוב ורב פעלים בשם ר' אברהם.³⁹ לקראת סוף המאה העשירית מחבר בתבנית כזאת לכל הפחות פיוט אחד הפייטן החשוב ר' שמואל השלישי בירבי הושענא.⁴⁰ והוא פייטן מזרחי מובהק ושום רמז של השפעה ספרדית לא הועלה עדיין מתוך מאות יצירותיו הידועות לנו. בספרד גופא ובימיו של דונש מצאנו את התבנית הזאת גם במבוא המפורסם שהקדים מנחם בן סרוק לתזכיר שהגיש מכלאו לחסדאי

³⁵ קטעים מתוך סדרה זו של שירי תהילה נדפסו לראשונה עליידי ש. שכתר בקובץ: *Saadyana* (Cambridge, 1903), pp. 63 ff. (1918-19), וא. שייבר בציור, יח (תש"ג), 6 ff. 153, ל (תשכ"ה) 123 ואילך. החוקרים משערים ואילך; ושם, ל (תשכ"ה) 123 ואילך. ומ. זולאי ('ציון' יח [תש"ג], 13 ואילך, ו'האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון' [שוקן, תשכ"ד], עמ' קעו) רואה בהם עקבות של השפעה משל סעדיה גאון. בין כך ובין כך ברור שמחברם לא הכיר ולא הושפע עדיין כלל מן השירה העברית בספרד, שהרי אין להעלות על הדעת שיר תהילה בנוסח ספרדי בלא משקל. שירי תהילה נכתבו עברית במזרח זמן רב לפני תקופת ספרד, ושירמן הדפיס לאחרונה (בספר ר' שירים חדשים מן הגניזה, עמ' 25) שיר תהילה של ניסי אלנהרואני שפעל בסוף המאה התשיעית. בדרך קרובה אל המרובעים והמשולשים כתובים גם שיריו של המשורר המזרחי עלון בן אברהם (כנראה בן המחצית השנייה של המאה העשירית), ששירי חול שלו נדפסו עליידי ישראל דוידסון ב-*JQR*, סדרה חדשה, ב (1911), 221 ואילך, ועלי ידי שירמן בספרו הנ"ל, עמ' 56. ועיין דברי שירמן על שירים אלה (שם, עמ' 53).

³⁶ הכוונה לוולת שלו לפרשת ויחי, שנדפס ע"י: M. Wallen - *Some Unpublished Piyutim from the Cairo Genizah* (Manchester, 1956), p. 34 ff. אות פיוטיו של ר' שמואל השלישי לא ראיתי פיוט נוסף מטיפוס זה. על הפייטן עיין אצל שירמן, בספרו הנ"ל, עמ' 63, וברשימה הביבליוגרפית שם.

כמאפיין את המרובע המאוחר, אלא בשעה שהמרובע המאוחר מעמיד בסוף הטור (= הסטרופה) חרוז חוזר, מעמיד המרובע הקלירי בסוף הטור מלה חוזרת. והנה על התקיעות של הקלירי ניתן אולי לומר שאין הן מביאות תבנית של קבע ואין הן אלא בחינת ניסיון חד-פעמי של פייטן לחקות יצירה קדומה, קלאסית, ולתקן בתבניתה תיקון מה. אבל מצאנו דרך חריזה זו, אמנם בצורת משולשים, גם בקטע אחר, אולי אף הוא של הקלירי, בפיוט שנועד לשמש בקדושתא של ראש השנה שחל להיות בשבת. הטקסט לקוי בראשו, וזה מה שנותר בידינו ממנו:⁴³

[.....] משחת / בעונת שבת

ומזמור שיר שורר / ומשחת נידרר / בן ימר שבת

זכור תזכור / זרעו לזמור / בשופרות שבת

חוק יום תרועה / תיכר תקיעה / הואחו בשבת

5 טלאיך תמול / טובתם גמול / במלשנה בשבת

יה אם שפט / יצדיק עם זו במשפט / כי אין שפוט בשבת

קצור קף דינם / תצדיק מדיינים / כי אין דין בשבת

לכל בו תשבון / חטא וכל עון / כי אין לשפוט בשבת

מעילות יכופרו / ודונות יכפרו / בשבתון ושבת

10 נאק אעתיך / ותחן אעתיך / בכתר שבת

סוין אם הירתיך / סיחו תשתיך / כי אין להרבות סיח בשבת

עמים תשכח / ועמך כל יוכח / כי אין להרבות בשבת

פולגלים תמור שופר / רשעים יכופר / כי אין לתקוע בשבת

צרים תחבל / כורעי לכל / עד דדותם באף בשבת

15 קורבים היום עכור / תתמם לשאון בור / בקיצע שבת

הערות לפיוט: (1) 'בעונת שבת' — מלת "שבת" מובאת לאורך כל הפיוט מקוצרת (ש'). (2) ומזמור שיר שורר — מכון כנראה למה שנאמר בפיסקתא רבתי, פיסקה מו (מהד' איש שלום, דף קפו, ב) ובמקבילות, שבשעה שחטא אדם הראשון נגזרה עליו מיתה "ופייסה עליו השבת ופדה מדין וכו' והתחיל מקלס לשבת שנאמר מזמור שיר ליום השבת". נידרר — מלשון דרור, שוחרר. (4) הואחו — הוצמדו. (5) טלאיך — כינוי לישראל. במשנה — בכפל; פי שניים. (7) מדיינים — ריבם (משלי, יט, 13 ועוד). (8) בו — אולי צ"ל: בוא. חטא — חטא, בכתוב מצוי בגניזה. (9) בשבתון ושבת — כלומר בראש השנה שחל להיות בשבת. (10) נאק — זעקת תפילה. אעתיך — אתפלל. ותחן — תחינה. (11) הירתיך — התדפק על דלתך להשטין. סיחו — את דיבורו. כי אין להרבות — על פי הנאמר בירושלמי, שבת, טו, ג: "מה הקב'ה שבת ממאמר אף אתה שבות ממאמר". ושם: "בדוחק התיירו לשאול שלום בשבת". (12) עמים תשכח — תסית אומות העולם מדעתך. כל יוכח — כל ייוסר. (13) פולגלים תמור שופר — ישראל שמתפללים במקום לתקוע בשופר (מזמרת השבת). (14) לכל — לאלילים (ישעיהו, מו, 1). (15) קורבים — את הרשעים שנלחמים עם ישראל או עם אביהם שבשמים. תתמם — חתום דינם. לשאון בור — כמו: לבור שאון,

⁴¹ אף אלו נקלטו במחזורי אשכנז, והן נאמרות ביום שני של ראש השנה. התקיעות של יוסי בן יוסי, ראשון פייטנינו הידועים בשמותיהם, נכללו גם עליידי רב סעדיה גאון בסי' דורו (עמ' רכו ואילך).

⁴² פרט זה, שמאפיין, אגב, גם את שיר ההקדמה של סלמון בן ירוחם ל'ספר מלחמות ה' שלו (נזכר בהערה 31) הוא כנראה טכני גרידא, ו'החרוז' הסופי הבלתי משתנה של הטורים מונע את האפשרות לראות כאן חריזה מדגם אאבאאאב וכו'. החריזה המרובעת בטור הארוך העשוי כדוגמת טוריו של יוסי בן יוסי מתחייבת מן המקצב המרובע המאפיין, כמפורסם, טורים אלה.

⁴³ הפיוט מצוי בכ"י מן הגניזה השמור בקימברג, אוסף טילור שכתר (ט"ש), סימן H/6. כתב-היד מביא גם קטעים מתוך פיוט התקיעה המפורסמים של הקלירי והתחלה של קרובה קלירית למוסף של ראש השנה. מיד לאחר פיוטנו מובאת בכתב-היד "קדושת אחרי מות דר' חדותא" שהדפיס אלבוגן מכ"י זה ב'ציונים לזכר יג. שמוחני' (ברלין, תרפ"ט), עמ' 87 ואילך (המקור צוין שם בטעות כ-3 H; והשווה א. שייבר, 'גנוי קיפמן' [בדפוס, תש"ט], עמ' 7, כ"ב. ב). גם קרובה זו של הקלירי היא, כפי שהוכיח א. שייבר ב'גנוי קיפמן', שם. קשה לדעת מה היה ייעודו הליטורגי המדויק של הפיוט.

נקדים ונאמר שמצויות בידינו דוגמאות של "מרובעים" מובהקים בקומפוזיציה מפורסמת מאוד של ר' אלעזר בירבי קליר, בפיוט התקיעות שלו.⁴¹ יצירה זו לא סוף דבר שהיא מעמידה לפנינו דוגמא ראשונה מסוג הדוגמאות שאנו מבקשים, אלא שאף היא חושפת לפנינו את המנגנון הפנימי המעצב, גם בתקופה הזאת, את דמות המרובע: כבר הראה א. מירסקי⁴² שהתקיעות הקליריות

³⁷ השיר נדפס עליידי ה. שירמן בספרו 'השירה העברית בספרד ובפרובאנס', א, 8 ואילך.

³⁸ יש לציין את העובדה שמלאכת המחקר בתחום שלפנינו קשה במיוחד משום העדר האחיות הכרונולוגיות והגיאוגרפיות ביחס למספר גדול של פיוטים אנונימיים שממלאים את המקורות שבגניזה ושמתוצה לה. יש מקום להנחה שהרבה פיוטים מן הטיפוסים הנדונים בגוף המאמר, שנמצאו בגניזה, מקורם במזרח, וזמנם קודם לתקופת ספרד. גם באשר לחומר המובא להלן, יש להתחשב בעובדה זו. ³⁹ קומפוזיציה קלירית זו נקלטה, כמפורסם, גם במחזורי אשכנז, והיא נאמרת גם בימיו ביום ראשון של ראש השנה. היא גם מודפסת בכל המחזוריים האשכנזיים. ראוי לציין שיש בידינו שריד של פיוט שחריזתו מעין-אזורית (כדוגמת המשולשים) גם אצל יוני (מ. זולאי, 'פיוטני יוני' [ברלין, תחר"ץ], עמ' קצט).

⁴⁰ במאמרו "השירה העברית בתקופת התלמוד", במאסף 'ירושלים', ב (תשכ"ז), 176 ואילך.

רוחך לא ידון / וידעון שדון / בכולו שבת
שופר יום נפש / תדריך שובתים לחופש / ממשפטי שבת

התבנית המשולשת בצורה זו חוזרת בכ"י מן הגניזה השמורה באוקספורד (סימן 2727/1), בקיקלר קדום מאוד בקדושתא אנונימית לנעילת יום כיפור: ⁴⁴

קיקלר

ארשת שפתינו תערב / אז מערב ועד ערב / אלהי המלך
בנעילת שער / בריבוע משוער / בשער המלך
נשנו על פתחי ישע / גרוש העת רשע / נאה נאה מלך
פולמן: אנה היום / פנה נא איום / כי פנה היום / קדוש
5 דפקנו דלתיה / דעת כי אין בלמה / דרשנוה מלך
הנו אנה / הנין אנה / הדום רגלי מלך
ודלת בל תנעול / ונחם תפעול / ונפארה מלך
פולמן: אנה היום
זרח בל ימש / זרח צדקה שמש / זה אלי מלך
תצרות שערך / תשנו לשחקך / חנו ומלך
10 טהרינו תקרא / טרם נקרא / טוב וסלח מלך
פולמן: אנה היום
יומם לשקוד / יצוקך לשקוד / יחיד ומלך
כמהנו לקדם / קשב עת קודם / כרעהו מלך
לעת יצו / לתהלה יצו / למענה מלך
פולמן: אנה היום וי
מוזות שקדנו / מבוא פתח דפקנו / מקום המלך
15 נסתופך בתלך / נבחר יום מאלך / נזרא ומלך

לאבדון (תהלים, מ, 3). בביצע שבת — בעזון חילול שבת.
(16) רוחך לא ידון — על פי בראשית ו, 3. וידעון שדון —
וידעו שיש שופט צדק (על פי איוב, יט, 29). בכולו שבת
— באחרית הימים, ביום שכולו שבת (השווה מכילתא, כי
תשא, מהד' האראוויטץ—רבין, עמ' 341). (17) שופר וכו'
— במקום: בשופר וכו', ר"ל: ברה"ה ובשבת. תדריך . . .
לחופש — תשחרר. שובתים — השומרים שבת. ממשפמי
שבת — מחטא חלול שבת. אין בפיוט טור כנגד אות ת,
ואולי צירף הפייטן את מלת "תדריך" שבטור 17 לא"ב.
אחרי גמר הפיוט כתוב בכתב-יד "אומץ למפגשים", ואיני
יודע למה הוא מכוון.

⁴⁴ תחילת הקדושתא: "את דלתותיך דפקנו חנון", ולפני הת-
חלתה רשות שפתיחתה "אפאר שמך אדיר באדירים". קט-
עים מן המעמד וכן גם מן הקיקלר המובא בגוף המאמר
נמצאים גם בכ"י ט"ש H 5/125, שהוא כ"י ישן נושן ומ-
נוקד בניקוד ארץ-ישראלי קדום, דבר שמוכיח את קדמותו
המופלגת של כה"י, כל שכן של הפיוטים שבו. את העס-
טריוטא המובאת אחרי הקיקלר שבגוף המאמר הדפסתי
במאמרי "לחקר תבניות הקבע של פיוטי הקדושתא", 'סיני',
סד (תשכ"ט) לח. פיוטנו נראה כעניבד מחורו של הפיוט
הקדום מאוד "אז לפנות ערב דפקנו הומים" (ד, 2146).
הערות לפיוט: קיקלר — על המונח והסוג המכונה כך
עיין במאמרי הנ"ל. קטעים מפיוטנו נדפסו בידי מ. זולאי
ב"קוריונים מפיוטי הגניזה" 'סיני' יז (תש"ה) רצד. (2)
ברבוע משוער — מלת 'משוער' נשמטה מן הטקסט

ונתלתה למעלה מן השורה כנראה ביד הסופר עצמו.
וכנראה ר"ל: בתפילה הרביעית ('ברבוע'), כל בת-
פילת הנעילה שניתן שיעור ('משוער') לאמירתה, במועד
נעילת שערי המלך, ר"ל שער השמים, והוא על פי
הנאמר בירושלמי, תענית, פ"ד ה"א: "אימת היא נעילה
וכו' איתפלגין רב ור' יוחנן, חד אמר שערי היכל [ר"ל
מועד נעילת שערי בית המקדש] ור' יוחנן אמר שערי
שמים". (5) דעת — כמו: על דעת. (6) הגיון — תפילה.
(7) ונחם תפעול — ותיטיב עמנו לפניך משורת הדין. (8)
זרח בל ימש — כנראה כמו: שמשנו אל ישקע. זרח —
שיעורו: שמש צדקה (מלאכי, ג, 20) העלה עלינו. (10)
טהרינו — כמו: לטהרינו. ובגיליון כתוב כנראה ביד אחר:
רת: "טהור ענה עתירה". (11) יומם — כנראה: קודם שקיעת
השמש, והוא זמן תפילת נעילה. יצוקך — בראיך. (12)
כמהנו לקדם — יש להשלים: את פניך. כשב עת קודם —
כנראה במקום: כשב (כמי שעשה תשובה) קודם עת —
קודם פטירתו מן העולם; ורומז למה שנאמר באבות, ב, י:
"שוב יום אחד לפני מיתתך", ועיין שם. כרעהו מלך —
כנראה: כמי שהמלך רעו וידידו הוא, ורומז כנראה למשל
שהמשילו חז"ל בשבת, קנ"ג, א: "למלך שזימן את עבדיו
לסעודה ולא קבע להם זמן, פיקחים שבהם קישטו עצמן
וישבו על פתח בית המלך" וכו'. והמשל מובא שם בקשר
למימרא שהובאה לעיל ממסכת אבות. (13) יינשו — הוסף:
הצללים, ר"ל: לעת ערב. לתהלה יעשו — יתעטפו להרבות
לפניך תפילה. (15) בתלך — בבית המקדש (השווה נ. אלר-

שיח לדרוש / שאו שערים ראש / סלה יבוא מלך
פולמן: אנה וי

על שער בת רבים / עמדנו מרבים / צדות המלך
פניך לחלות / פגיעת מחילות / פקדנוה מלך
צללי מוצאי / צלול נא בצעי / צואת בת מלך
פולמן: אנה היום

20 קהילות עדרך / קצות תדריך / קרית רב מלך
רחש להפיל / רחמיך להכפיל / רם על כל מלך
שמשות ענייה / שית פדפד חנייה / שלטון דבר מלך
פולמן: אנה היום וי

תפלות ארבע / תמכנו לרבע / תמיד למלך
תכפנו פתחך / תהילות שבחך / תעצומת מלך
25 תאכנו להמליך / תפארת מולך / תנות עוז מלך
פולמן: אנה

שלוש סטרופות, ⁴⁷ והשני — והוא העיקרי — שמלת-
האיזור מובלעת בשני גושי-הסטרופות הראשונים בחר-
רוז הגוש, והיא מתבלטת בתפקידה התבנית האמיתי רק
לאחר מכן. נביא כאן את הפיוט, אף על פי שכבר נדפס
הרבה פעמים במחזורים שכיחים, כדי להבליט את צדדיו
התבניתיים:

דוגמא מעניינת ביותר בהקשר זה היא זו העולה לפ-
נינו שוב בפיוט קלירי מפורסם. אף פיוט זה מטיפוס
הקיקלר הוא, ⁴⁵ ומקומו בקדושתא הקלירית לראש השנה
שתחילתה "את חיל יום פקודה". ⁴⁶ שני עקרונות תבנית
מיוחדים פיוט זה. הראשון — שמלת האיזור חוזרת בו
לא בסופה של כל סטרופה, אלא בסוף כל גוש של

אדרת ממלכה / על מה השלכה / ועוד לא מלכה
לבב המלכה / ואחריו הלכה / שלא כהלכה
עליה המלכה / גברת ממלכה / עד תופיע מלוכה
תעיר ותריע / להקרית כל מריע / ותקדש בידעי להריע / קדוש
5 זבולי חרקה / מתמימי פרכה / ונימן לה ארכה
רחבה וארכה / נקשת דרכה / ועול הארכה

⁴⁵ הפיוט בגוי במחרות משולשות כדון הקיקלרים, ומחרות
בגויים, משולשת אף היא, חוזרת בו אחרי כל גוש של
שלוש מחרות. העובדה שגושי המחרות מתחברים בחרוז
אחד אין בה חשיבות, וכמה פעמים נהג הקלירי כך בפיוטיו
התלת-טוריים. השווה למשל גם ביוצרות לארבע הפרשות
המיוחסות לו.

⁴⁶ הקרובה נקלטה במחזורי אשכנז, והיא נאמרת בשחרית יום
ראשון של ראש השנה.

⁴⁷ יש לציין שכמה פיוטים מטיפוס ספרדי נמצאו בגויים בדרך
זו: טורים עשויים כמשולשים או כמשובעים שמצטרפים
לסטרופות בחריזה מעין-אזורית. השווה למשל אצל רשב"ג,
מהד' ביאליק ורבינצקי (דבר, תרפ"ח), ג', 26 (סימן יט),
ושם, עמ' 60 (סימן סא), ועוד הרבה כיו"ב.

הערות לפיוט: (1) אדרת ממלכה — של כנסת ישראל. ועוד
לא מלכה — ואינה מולכת עוד. (2) לבב — לאלילים. (3) גברת
ממלכה — (ישעיה מז, 5) אומות העולם. (4) ותריע —
תתקע בשופר. כל מריע — כל רשע. בידעי להריע — ביש-
ראל שידועים סוד תקיעת שופר. (5) חרקה — שרפה. וחוזר
אל "גברת ממלכה" שהומלכה על כנסת ישראל. מתמימי —
את צדיקי. פרכה — העבדה בפרך. ונימן לה ארכה —
הקב"ה האריך אפו כנגדה. (6) רחבה וכו' — היא נתגדלה

גי, 'לשוננו' טז (תש"ט), 185) = בבית הכנסת או ביר-
שלים. וכל הטור מיוסד על תהלים, פד, 11: "כי טוב יום
בוצריך מאלף, בחרתי הסתופף בבית אלהי" וכו'. (16)
שיח — תפילה. שאו שערים ראש — תהלים כד, 7, 9. (17)
שער בת רבים — שיר השירים, ז, 5. מרבים ערות המלך —
אומרים שבחו של הקב"ה. (18) פגיעת מחילות — כמו:
בפגיעת מחילות, בתפילה לסליחת עוונות. (19) צללי מו-
צאי — כנראה: חטאות נעורי. צלול נא — השלך נא למצור
לות ים. בצעי — עוזני. צואת בת מלך — את חטאות כנסת
ישראל. בכתב-יד מסומנות המלים שבסטרופה בנקודות
מחיקה, ובמקומן נרשם בגיליון העליון של העמוד: "צדיק
רם ונישא/צדק אום עמוסה/צהל בת מלך". (20) קהילות
עדרך — ישראל. קצות חדרך — במקום: בקצות חדרך,
כלומר: בבתי כנסיות שלך. (22) שמשות — על פי ישעיהו,
נד, 12: "ושמתי כדכד מששותיך" וכו'. ענייה — כינוי
לישראל. שית — שים. חנייה — כנראה: שתהא הענייה
חונה שם, והוא במקום: לחנייה. שלטון דבר מלך — במצ-
והך (קהלת, ח, 4). (23) תפילות ארבע — הכוונה לארבע
תפילות יום הכיפורים, חסר תפילת מעריב של ליל התקדש
חג. (24) תהלות שבחך — במקום: בתהילות שבחך. (25)
תאכנו — כמהנה. מולך — כך נראה לנקד, בלמ"ד צרויה.
וחריות חיריק-צירה שכיחה בפיוט הקדום.

בַּעֲתָה בְּרָכָה / וְהָנָה דְּרוּכָה / וְעַד עֲתָה מוֹלָכָה
תַּעֲרִיר וְתַרְיַע וְגו'
יְסוּדוֹת עֲרֻמָּה / עֲרָה וְהַחֲרִימָה / וְעַד יְסוּד עֲרֻמָּה
רֹאשׁ הַרְיָמָה / וְסוּד הַעֲרִימָה / וְיִדְיָה רָמָה
10 בַּעֲרָה מִעֲרֻמָּה / וְעַד שֶׁחַק רֹמָה / וְתַאֲפוֹד מְלוּכָה
תַּעֲרִיר וְתַרְיַע וְגו'
יְרִיעוּתִי גִדְדָה / אֶהְלִי שְׂדָדָה / וְחֲרָשָׁה וְשְׂדָדָה
קִצְיוֹת רִפְדָה / וּמְלָכוֹת אֶפְדָה / וְזֹאת הַקִּפְדָה
יִנְמָה וּמְרָדָה / עֲבֹד לִזְר חֲרָדָה / וְהִלָּלָה מְלוּכָה
תַּעֲרִיר וְתַרְיַע וְגו'
לְחֻצָה בְּנֵי מֶלֶךְ / וּפְצָה לְעֵין מֶלֶךְ / מִי לִי בְּדוֹק מֶלֶךְ
15 יְהִרָה בְּכֵס מֶלֶךְ / וּזְלָתִי אֵין מֶלֶךְ / אֲנִי וְאַפְסִי מֶלֶךְ
רָם עַל כָּל מֶלֶךְ / תִּנְעִילָנָה מִמֶּלֶךְ / וְלֶךְ תִּשָּׁב מְלוּכָה
תַּעֲרִיר וְתַרְיַע וְגו'

עם אלו שתוארו כאן, מצויות בשפע גדול בפיוט הספרדי, כמובן גם במקומות שאין בהם חיקויים של דוגמאות קדומות. כל פיוטי ה"מי כמוכה" הספרדיים, או רובם המכריע, עשויים בתבנית זו, וכן כל הפיוטים מטיפוס המסגאטיב, הקיקלר ורוב התוכחות, אלא שביצירת הספרדיות תופש את הטור הרביעי (או השלישי) של הסטרופות קטע של פסוק, והוא הוא המסתיים בכל סטרופה במלה זהה, שמעמידה את "חרוזי" הקבע. השווה, למשל, מה שמצאנו כבר ביצירתו של יצחק אבן מר שאול: 48

הַפֶּל יִפְחֲדוּ וְיִרְהוּ / יִרְאוּ יַחַד וְיִתְמָהוּ / אֶת מַעֲשֵׂה יי כִּי נִזְרָא הוּא
אֲזִי רֹחַ וְתַמְנוּנָה / וְהַחֲבִירָם אֶל אֲמוּנָה / צִדִּיק וְיֵשֶׁר הוּא
וְשִׁמְתָה אֲדָם עֶצֶר / בְּתוֹךְ גּוֹפֹ אֲשֶׁר יִצֵּר / כִּי יוֹצֵר הַפֶּל הוּא וְכו'

או בפיוט ה"מי כמוכה" שלו: 49

הָאֶרֶץ תִּפֶּן / וְאָדָם בָּהּ שֶׁפֶן / אֶמֶר וְיִהִי כֵן / אֶלְתִּי עוֹלָם יי
וְכֹחוֹן כְּסָאוֹ / וְגַם גֹּאֵה גֹאֵה / מִמֶּנָּה שֶׁמֶשׁ עַד מָבֹאוֹ / מִהֶלֶל שֶׁם יי
וְרָם בָּהֶם יִרְאוּ / שֶׁחַ אֲדִיר וְנָאוֹר / דְּבַר וְיִהִי אוֹר / תַּחֲלֵת דְּבַר יי וְכו'

המחרוזות איננה טכנית בלבד, אלא היא באה להחזיר לתודעת המאזין מושג מרכזי ליום החג שהפיוט נתחבר למענו, או לאידיאה שהמחבר עוסק בעיבודו. כנגד זה בפיוט הספרדי מלות החרוז-הקבוע הן כמעט תמיד תיבות נייטרליות, והשימוש בהן ובקטע המקראי שהן עומדות בסופו הוא קישוטי גרידא. עניין זה יש בו אולי כדי להסביר מדוע לא נתפתחו התבניות הנדונות גם

ועוד עשרות פיוטים ספרדיים, קדומים ומאוחרים, כיוצא בזה. בין התבנית הפרימארית, המורחית, שתוארה על ידינו לעיל, לבין זו המאוחרת, הספרדית, קיים רק הבדל אחד, והוא אמנם חשוב: מלות החרוז-הקבוע, מלות האניזור, בקומפוזיציות הקדומות, הן תמיד מלים משמעותיות מאוד, מיני מלות מפתח, שהחזרה עליהן בסופי ונתחזקה. (7) ביעתה — הפחידה. ברכה — את כנסת ישראל הרכה והענוגה. (8) ערמה — כינוי לכנסת ישראל על פי שיר השירים, 1, 3. ערה — החריבה. ערמה — כנראה: הציר גה ערומה. (10) בערה מערמה — היא נבערת מדעת. ועד וכו' — ובכל זאת היא פורחת ועולה. ותאפור — והיא מתקשטת במלכות. (11) גדרה — קרעה, גורה (ירמיה, מא, 5

ועוד עשרות פיוטים ספרדיים, קדומים ומאוחרים, כיוצא בזה. בין התבנית הפרימארית, המורחית, שתוארה על ידינו לעיל, לבין זו המאוחרת, הספרדית, קיים רק הבדל אחד, והוא אמנם חשוב: מלות החרוז-הקבוע, מלות האניזור, בקומפוזיציות הקדומות, הן תמיד מלים משמעותיות מאוד, מיני מלות מפתח, שהחזרה עליהן בסופי

ועוד עשרות פיוטים ספרדיים, קדומים ומאוחרים, כיוצא בזה. בין התבנית הפרימארית, המורחית, שתוארה על ידינו לעיל, לבין זו המאוחרת, הספרדית, קיים רק הבדל אחד, והוא אמנם חשוב: מלות החרוז-הקבוע, מלות האניזור, בקומפוזיציות הקדומות, הן תמיד מלים משמעותיות מאוד, מיני מלות מפתח, שהחזרה עליהן בסופי

הכוראלי לתבניות הפיוטיות השונות בתקופת הפיוט הקדום יצא נשכר הרבה.

אמנם נראה שלא כל סוגי הפיוט היו שווים בזה, ואף לא באשר לעקרון התפקוד הכוראלי. בקומפוזיציות הגדולות שלשבתות ושלחגים (אולי להוציא את אלו של ראש השנה ויום כיפור) נראה שלא היתה, בתקופת הקדמות הראשונה של הפיוט העברי, השתתפות של הקהל בהקראת היצירות, וגם לאחר זמן לא שותף בהן הציבור אלא כגורם שולי בלבד: התפקידים ב"ביצוע" הקומפוזיציות העיקריות של הימים הללו חולקו בין החזן לבין מקהלתו. שונה היה, כנראה, מנהגן של קהילות קדומות בסוגי הסליחה והקינה: פיוטים אלה חייבו מטבעם ובתוקף תפקידם הליטורגי השתתפות ערה ככל האפשר של קהל המתפללים, ורבים מן הפיורטים השייכים לסוגים אלה נתחברו מלכתחילה, וכבר בתקופות קדומות מאוד, להיות נקראים בפי החזן בהשתתפות הקהל.

הבדלה זו שאנו מבדילים בין קומפוזיציות כוראליות שנועדו לחזן ולמקהלה לבין קומפוזיציות שנועדו לחזן ולקהל ניכרת יפה גם באופיים ובעיצוב דמותם של היסודות המקהלתיים המשתלבים בתבניות-היסוד של הפיוטים. קטעי שירה משניים, שאמורים להיות מושרים בפי מקהלה מאומנת, אינם נוטים להיות רפרניים, ועי צובם בא ברוב המקרים בחשיבות-ביניים עצמאיות מברחינה תבניתית. שילובן של מחרוזות-ביניים כאלו בתבניות הראשיות של הפיוטים אינו מעורר בעיות, שכן אלו ואלו דברי שירה הם מבחינת צורתם. הם גם מכוונים כך, ביצירותיהם של פייטנים מוכשרים, שיהיו משלימים זה את זה ומשתלבים זה בזה למרות הקראתם בקול אחר. 50 סבוכה יותר בעית שיתופו של הציבור בהקראת הפיוט, שהרי בימי הקדם לא הכיר רוב הציבור את הפיוט שעתיד היה להיאמר באוזניו, ואי-אפשר היה לשם בפיו קטעים כוראליים ארוכים ומתחלפים. לפיכך

דוגמא אחת בפיוטי ינאי (ברלין, תרצ"ח), עמ' שלא; כל שאר הדוגמאות, המועטות מאוד, אגב, אינן אותנטיות) ואף לא אצל שמעון בירבי מגס. הראשון — לפי הסולם הכרונולוגי המקובל בימינו — שיסודות כוראליים מופיעים לעתים קרובות ביצירתו, גם בסוגים הללו, הוא הקלירי. מכאן שאין בנקודה זו (או על כל פנים לא בהכרח, ולא בדרך בלתי אמצעית) חיקוי של דרכי השירה המקראיים. 52 קטעי ביניים אלה ניכרים במרקם הפיוטים בכך, שהם קוטי עים את הסדר (על פי רוב האלפבית, אבל גם התמאטי) של היצירות, ומשליבים בתוכן, לעתים קבועות ומזומנות, טקסטים חריגים, עצמאיים מבחינה תבניתית (השווה "הפזמונים" בשני הקיקלרים שהובאו לעיל). לעתים קרובות (בעיקר בגופי יוצרות, בוולות ובכל שאר המקרים שבהם אין לקטעי הביניים אופי רפרני) קשורות התחלותיהם לטקסט העיקרי על ידי שרשור. אין צריך לומר שלעיתים קרובות למדי נושאים גם קטעי הביניים הללו אופי רפרני פחות או יותר בולט.

בתקופת הפיוט הקדום ל"מרובעים" או "משולשים" אמיתיים, שבהם מסתיימות הסטרופות בחרוז קבוע ולא במלים קבועות. אין זאת מפני שהקדמונים לא חשו באיכותו הפחותה של החרוז העומד על תיבה זוהה, שהרי פיוטי הקדמונים משופעים בחרוזים מעולים ומסובכים, אלא להפך, מפני שהחזרה בסופי הסטרופות על מלה זהה נראתה בעיניהם כבדת-משקל-ומשמע לעניינם, ועל כן גם רצויה הרבה יותר מחרוזת רגיל. הם אף ראו בה אולי לא חרות, ועל כל פנים לא רק חרות, אלא מעין רפרון הנכלל בגופן של הסטרופות, שחשיבותו דווקא בכך, שהוא חוזר לעתים תכופות, במקומות קבועים ובצורה קבועה, בלא להשתנות כלל. עד כאן ביחס למרובעים ולמשולשים מסיפורספרדי, באשר לזיקתם אל הפיוט הקדום.

האופייה הכוראלי של שירת הקודש מסביר כמה וכמה פרטים מעניינים ומופלאים-לכאורה בהתפתחות תבניות-הקבע הקלאסיות של סוגי הפיוט הקדומים. ניתן לומר שמכל הגורמים האימאננטיים, שהפעילו את התפתחותן של הצורות הראשונות של סוגי השירה השונים, היה הגורם הזה הראשון והפעיל ביותר. 50 אמנם אפשר שההנחה בדבר מקורותיהם של היסודות המקהלתיים בפיוט הקדום בשירה המקראית טעונה בדיקה ועיון נוספים; 51 מכל מקום העוקב אחרי חדירת האלמנט

על השפעתן של צורות ההקראה של הפיוטים בבתי-הכנסות יות הקדומים בעיצוב תבניות-הקבע של סוגי הפיוט השונים לא ראיתי שעמד מי מבין החוקרים. היחיד שהדגיש את העובדה שפיוטים קדומים רבים בנויים על השתתפות של מקהלות או של הציבור בהרצאת התפילות הוא, עד כמה שידעוטי מגיעות, י. מיליאס, בספרו הנזכר בהערה 2, עמ' 17 ואילך ועמ' 60 ואילך. ברם מקצת מאבחנותיו אינן מדויקות, והשימוש בהן מחייב זהירות. במיוחד קשה במחקרו העדר ההבדלה בין חרוזים חוזרים, תיבות חוזרות, עניות פשוטות, טורים חוזרים ומחרוזות-ביניים, והרי בלא הבחנות אלו כמעט שאי-אפשר להסיק מסקנות מן הממצאים הנדונים. כל שכן שהמקורות שבדפוס שהשתמש בהם לא אפשרו לו לבדוק את מידת האותנטיות של הרפרנים מכל הסוגים שמצאם בפיוטים השונים. אף הוא אינו רואה — אולי משום שאינו דן במיוחד בתבניות הפיוטיות הקדומות — את האופי הכוראלי של הפיוט הקדום, במקצתו לכל הפחות, כגורם מכריע בעיצובן של צורות הפיוט הקדומות. 52 דעה כזאת הביע י. מיליאס בספרו הנזכר לעיל, עמ' 60, ובמיוחד במאמרו שנוצר בהערה 2. השפעת השירה המקראית על שלבי ההתפתחות הראשונים של הפיוט טעונה בדיקה קפדנית; לכאורה היא מועטת מאוד או חסרה לחלוטין. במיוחד נראה הדבר כך באשר לשימוש ברפרנים: הסוגים העיקריים של הפיוט הקדום (הקדושתא, הקרובות למיניהן, והיוצר) אינם מכירים בתחילתם לא רפרנים ואף לא מחרוזות-ביניים כוראליות. עובדה היא שלא מצאנו אלמנטים כוראליים לא אצל הדוהה, לא אצל ינאי (מלבד

ועוד). (12) קצינות — אדנות ושררה. רפדה — נתקשטה. וזאת הקפידה — והקניטה את כנסת ישראל. (14) ברוק — בשמים. (16) יהרה — נתגאתה. (16) תנעילנה — תמאסנה. 48 גרסם על-ידי ת. שירמן בספר היובל לכב' ש. אסף, עמ' 507.

49 שם, עמ' 512.

נוטים קטעי הביניים האמורים להיקרא בפי הציבור להיות רפרניים וקצרים: לפעמים אין הם אלא בחינת "עניות" פשוטות בתכלית, של מלה אחת, והיא כמובן, בהכרח, מלה טעונה מבחינת משמעויותיה וזיקתה אל הסיטואציה הליטורגית הנתונה; היא מתרחבת לכל היותר — על כל פנים בימי הקדם — לכדי טור רפרני, שהוא לעתים קרובות קטע של פסוק מקראי.

הפסקאות הרפרניות המצוינות בכתב־היד, אף הקדומים ביותר, בגופן של יצירות קדומות, מידת האותנניות שלהן מפוקפקת ביותר, ואין כל ספק בכך, שההרבה פיוטים שלא נכתבו מעיקרא בשביל להכיל קטעי רפרן, נוספו עליהם רפרנים ועניות על־ידי חזנים ומתפללים מאוחרים.⁵³ ברם במציאות העקרונית של רפרנים מן הסוג הזה בהרבה פיוטים קדומים אי־אפשר להטיל ספק: מעידות עליה כמה תבניות קבע בפיוט הקדום, שהעניות הן חלק מרכזי בהן, כגון ההושענות, פיוטי ה"חטאנו", הפיוטים מטיפוס "מי אל כמוך" בתפילות הימים הנוראים, ועוד כיוצא באלה. רפרנים מרובים, ובמקצתם אף מפותתים יותר, עולים בדרך הטבע מן הקינות הקדומות, ועליהן נתעכב כאן בדיון מפורט יותר, שכן בפינה זו אנו צועדים על קרקע איתנה יחסית מבחינה כרונולוגית, מכוח סדרות קינותיו של ר' אלעזר בירבי קליר שנמצאות בידינו ושתקופת חיבורן קודמת, לדעת כל החוקרים שבימינו, לתקופת מגעה הראשון של השירה העברית עם זו הערבית. אמנם גם באשר למצב העניות והרפרנים בקינות הקלירי אין ודאות גמורה.

איכה אצת באסף לאבד ביד אדומים אמוניך
ולא זכרת בריית בין העתרים אשר פיררת לבחוניך
ובכן פישנו זכור יי מה היה לנו

איכה זכרת בנצרתך לגלות ביד נאים ואוליך
ולא זכרת דליצת דלוג דרך אשר דלגת לדגליך
ובכן דפרנו זכור יי מה היה לנו וכו'

⁵³ כך היה, אגב, גם גורלם של פיוטים מסוגים אחרים שנכתבו מעיקרם בלא מחזרות ביניים: חזנים ומתפללים מאוחרים, שכבר היו רגילים להקריא פיוטים כאלה בשיתוף מקהלה, הוסיפו עליהם לעתים קרובות מחזרות ביניים ורות.

⁵⁴ עניות ורפרנים פשוטים מצאנו בכמה קינות המיוחסות על ידי צונץ לקלירי: בקינה "אם תאכלנה נשים פרים" (א. 5503–5504) הענייה: "אללי ליי", בקינה "אתה אבדתה פרעה נכה" (ד. 8645) — "למה לבצח תשכחנו"; ב"איך תנחמוני הבל" (ד. 2860) — "ואיך אנחם" (אבל ברוב המקורות שבגניזה מופיעה הקינה בלא ענייה); ב"אדום אמר רה אין קץ" (ד. 476) — ג"כ "ואיך אנחם"; ב"למען תהיי לות שם קודשך" (ד. 1158) — "למענך יי"; ב"איך אופל בית הלהב" (ד. 3749) — "אל תאיצו לנחמני"; ב"אונת ראובן עם סלה נתלשה" (ד. 1922) — "על כי מאד חטא־תי"; ב"איך השמיענו כורעי לבל" (ד. 2778) — "שירו לנו משיר ציון" ר"איך גשיר" וכו'. על הרפרנים המפותחים יותר עיין להלן.

וחילופי הגירסאות במקורות השונים מעידים שאף בהם היתה ידם של מעתיקים וחזנים מאוחרים; מכל מקום כאשר לאחדות מיצירותיו בסוג הזה יש להניח כמעט בוודאות שהיו מקושטות מלכתחילה בעניות ורפרנים, כמוכח מניסוח מחזרותיהן, ולפעמים מעדותם המשולבת של הרבה מקורות קדומים.⁵⁴

כל העניות והרפרנים שבקינות הקלירי אין להם זיקה תבניתית אל גופי הפיוטים והם נדבקים אל הסטרופות מכוח משמעותם בלבד. העדר תואם תבניתי זה בין מחזרות הפיוטים לבין העניות והרפרנים שנועדו לבוא אחריהן העסיק כנראה את הפייטנים כבר בתקופת הקלירי.⁵⁵ ובמקצת מיצירותיו של הקלירי עצמו מורגש ניסיון לקשור את העניות אל גופי הסטרופות מכוח גשר של תיבות מתחלפות, תוספות אלו, שנדבקות במטבעות הענייה והרפרן ומקדימות להם מבוא, כשהן דבוקות גם אל הסטרופות שלפניהן מכוח האלפבית או מכוחם של סימני תבנית אחרים, מעמידות בסופי המחזרות טורים, שרק מקצתם (ולפעמים רק תיבתם האחרונה) רפרניים, ושחריזותם נשמטת מן החרוז הסטרופי (אבל חזרת בסופה של כל סטרופה), בשיטה קרובה מאוד אל זו הנקראת בפינו חריזה מעין־אזורית.

נדגים את הדברים. בקינה "איכה אצת באסף" (ד. 2875),⁵⁶ מצאנו רפרן הלקוח מאיכה: "זכור יי מה היה לנו" (ה. 1), אלא שהוא מובא בסופי הסטרופות לאחר תיבות הקדמה שמתחלפות ממחזרות למחזרות ושקשורות אותו אל גופי הסטרופות:

⁵⁵ גם אצל הקלירי מצאנו פיוטים שנחרזים למלוא כל אורכם בחרוז אחיד כדי שטוריהם או מחזרותיהם ייחרזו עם הרפרן האמור לבוא בסופם. השווה למשל הרהיט "ארבעה עשר אלף" שהדפיס א. שייבר ב"גזני קריפמן" (בודפשט, תש"ט), א. 25; כאן חזרו הפייטן את כל הטורים בחרוז "לה", לפי שהרפרן של הפיוט הוא "לך יי הגדולה", וכן שם, הפיוט "ובידך אומץ" (עמ' 34) בא בחרוז "כל", לצורך הרפרן שנוסחו "ובידך לגדל ולחזק לכל". לעיל ראינו פיוט של יהודה אבן קוריש שבגוף כד, ופיוטים מטיפוס זה מתרבים והולכים במזרח עד לתקופת ספרד. יוסף אבן אביתור, שאין אצלו מבנים סטרופיים מעין־אזוריים כמעט כלל, משלב את הרפרנים במקצת מרהיטיו וקינותיו בגופי הסטרופות בדרך קשה זו.

⁵⁶ 'סדר הקינות לתשעה באב כמנהג פולין וקהילות האשכנז' זים בארץ־ישראל, מהד' ד. גולדשמידט (מוסד הרב קוק, תשכ"ח), עמ' לח.

פעל הקשר מביא בראשו, בהתאם לא"ב של הפיוט, את אות הטור שלפניו (בהמשך הפיוט: "ובכן וקוננו"; "ובכן חוינו"; "ובכן להגנו" וכו').

כיוצא בזה בקינה אחרת הנהוגה בקהילות איטליה:⁵⁶

איכה אהובים
אבדו ביד אויבים
בני רעי, אבכה במר נפשי

איכה ואולי בחילי
גלו מזובלי

דודי רעי, אבכה במר נפשי וכו'

כאן הרפרן קצר יותר ומלות הקשר מצטרפות כטורים שוויוניות לא"ב הכללי של הפיוט (להלן: "ומאמיני רעי"; "חביבי רעי"; "ידידי רעי" וכו').

צעד נוסף, והוא מכונן לכאורה להפקעת מלות הרפרן מאופיין הרפרני וקירוב המבנה הסטרופי אל התבנית המעין־אזורית, עשה הקלירי בשתי קינות אחרות שלו: באלו לא העמיד בין הסטרופות לבין הענייה שלאחריהן גשר סטריאטיפי (אם כי מתחלף) של תיבות־תוספת, אלא גיוון, אמנם אף זאת בדרך הטבע באופן סטריא־טיפי, את גוף העניות עצמן:⁵⁷

כי אם תועי דרךך תמכת
ותמימי דרךך תעבת
יפה שלמתנו וישקדת
לשכחנו עד מאד

כי אם רעות ערלים רחפת
ורעות מהולים רחקת
יפה קלעתנו וקצפת
לקללנו עד מאד

כי אם צואת טיפוסים צמתת
וצביאת נקיים צבית
יפה פציתנו ופצת
לפותתנו עד מאד וכו'

ובדרך דומה מאוד:⁵⁸

אם תעירו תלונותיכם
דעו מצשי ומעשיכם
והני ענו כי

⁵⁶ הפיוט נדפס ב'מחזור איטאליאני' של שד"ל, א, דף קעו, ב.

⁵⁷ הפיוט נדפס ב'מחזור רומניא', דף רז, א.

⁵⁸ נדפס ב'מחזור איטאליאני' של שד"ל, א, דף קפא, א.

אם שמעו שמעו מלתי
ציתי ולא צניתם אותי
ויקה תלאתיך צנה כי וכו'

ובטורים האחרונים של שאר הסטרופות: "מה תהכרו בי"; "מה תכחשון בי"; "מה תסורו בי"; "מה תתגרו בי" וכו'.

בשתי הדוגמאות הללו, אף על פי שאין הן רחוקות מאלו שהועלו קודם, כבר קשה לשער שהטורים האחרונים של סטרופות עדיין נאמרו בפי הציבור, ויותר נראה שהם מעמידים ניסיון לכלול את הענייה בגוף הסטרופות ולעשותה חלק אינטגרלי מהן. ברם מכל מקום מקורם הראשון של הטורים ניכר באופן בולט גם בצורתם החד־שה הזאת מכוח "חריזות" שנשמטת מחריזות הסטרופות, וחזרת בסוף כל המחזרות. הצורות הסטרופיות המעין־אזוריות בפיוט הקדום נראה אפוא שמקורן בפיתוחן — ובניטרולן — של עניות רפרניות, על־ידי שילובן בגוף היצירות, וליתר דיוק — בגוף מחזרותיהן.

צעדים הסנניים בכיוון הזה עשה הקלירי גם בשאר סוגי הפיוט, לרבות אלו שהרפרנים לא היו שכיחים בהם, שהרי הצורות הסטרופיות המחודשות הללו אפשרו לו ליהנות משכרן של עניות בלא לשים אותן כלל בפי הציבור. כך מצאנו למשל בשבעתא⁵⁹ משלו לחג הסוכות, שאנו מדפיסים אותה להלן מתוך כ"י מן הגניזה: זה:⁶⁰ חלקיה העיקריים של הקומפוזיציה עשויים עוד בתבניות סטרופיות מקובלות; תבניות החריזה המעין־אזוריות מופיעות בה ב"גוף" בלבד, ר"ל בקטעי הפיוט המכוונים כנגד הברכה הרביעית שלעמידה. ואף ב"גוף" אין הסטרופות בנויות במבנים מעין־אזוריים אלא בחלק הראשון; בחלק השני שלגוף שב הטור האזורי של הסטרופות להיות רפרן לכל דבר. העדר העקביות בשימוש בתבנית החדשה מעיד כנראה על כך, שגם המחבר ראה את התבניות שהשתמש בהן כחדשניות:

⁵⁹ קומפוזיציה מסוג הקרובה המכוונת לעמידות המעריב והי־מוסף (והמנחה) שלשבתות ושלמים טובים, שלא נאמרה בהן קדושה. היא מורכבת משבע חטיבות שכל אחת מסתיימת באחת משבע ברכות העמידה. החטיבה הרביעית בשבעתות החגים, הקרויה בדרך כלל "גוף", נרחבת יותר בדרך כלל, ומורכבת מכמה פיוטים עצמאיים מבחינת תבניתם. עיין על כך במאמרי "שבעתות־הבדלה ארץ־ישראל־יות" 'תרביץ', לו (תשכ"ו), 346 ואילך.

⁶⁰ הקרובה כולה מופיעה בכ"י ט"ז H 7/9, אבל הוא דהוי ומטושטש ביותר וקשה לפענח. עד טור 33 מובא הפיוט גם בכ"י לנינגרד, אוסף אנטונין, ס' 661, דף 1, ב, שצי"ל לום ממנו מצוי במכון שוקן לחקר היהדות בירושלים. הטקסט מובא בגוף המאמר על פי כתב יד ט"ז, ושינויי הגוססאות על פי כ"י אנטונין (א).

i סוכה דר אלעזר

הלליה
בסוכה
אומרה מטביעה / בחיג אגד שבעה
אהולה שבעה / הללויה באגד ארבעה
ותחננו ותוספכו כנוגן בחוק שבועה
ברוך מן

בצאת
בסוכת 5
להפוש עם צת קץ הסכים / באברתו היו סוככים
להבים מסוככים / חתולים שבעה מוסכים
בטללי תחיה המוסכים
ברוך מחיה

[לא לנו]
בסוכה
עשה נוצר אמונים / לסוככינו מיד אדונים
עוד [כירית] מזמנים / את טוב ריח שמנים
להללו בקדוש בארבעה מינים
ברוך האל הקדוש

10 [...] מנות / אמרות הנאות
באיסוף נרות / אמיר לאל בסוכה

[בתורה נביב] אקפה / בקומה וקופה
באסף בתקופה / בקוממיות סוכה

15 [גמלי] בטוב פועל / יופי פעמי נעל
בער כניער בשועל / צפני בסוכה

דרכו העבירני / ובאברתו האבירני
ואיתו החבירני / אחול לו בסוכה

החבר לי סע סוכות / והסעיני לסוכות

הערות לפיוט: "ז" — שבעתא. דר' אלעזר — סתם אלעזר בגניזה הוא ר' אלעזר בירבי קליר. הפיוט חתום "אלעזר-הודיה", וזו דרך שבה חותם הקלירי הרבה מפיוטיו. הגוף אלפביתי. הקרובה מביאה בראשי החטיבות את מלות ההתחלה של פרקי ההלל (תהלים, קיג-קיו), ובראש כל טור שלישי את מלת הקבע "בסוכה". (1) אומרה — כנראה: הועלתה, נדלתה, מלשון אמיר. הפייטן מזמין את כנסת ישראל שהועלתה וניצלה מן הטביעה בקריעת ים סוף להלל לקב"ה. בחיג אגד שבעה — כנראה במקום: באגד חיג שבעה, ר"ל בהתכנסות שבעת ימי החג. ובכ"י א: "בחג אגד שועה". ואפשר שהטור משובש. בכ"י ט"ש כתוב למעלה ממנו טור אלטרנאטיבי: "בצאתו לחופש מרגועה". (2) בסוכה וכו' — המשך תיאורה של כנסת ישראל: השור כנת ("אהולה") שבעת ימים בסוכה. באגד ארבעה — באגדת ד' המינים של סוכות. (3) כנוגן — כמי שהקב"ה נשבע להגן עליו, והוא אברהם אבינו (השווה בראשית, טו, 1: "אל תירא אברהם אנוכי מגן לך"). והפייטן רומז כאן לברכה הראשונה: מגן אברהם. ובכ"י א: "בכול שבעה", והוא משובש. (4) עת קץ הסכים — במועד שנסתכם בו קץ גאולתם. באברתו — של הקב"ה. (5) בסוכת להבים [היו] מסוככים, ר"ל בענני אש (שמות, יג, 21). ובכ"י א ליתא "להבים". חתולים — כמו: בחיתולים. שבעה — רומז לנאמר בסוכה, יא, ב: "שבעה ענני כבוד [היו] מקיפים את ישראל במדבר". (6) בטללי תחיה — כאן רומז הפייטן לגבור

רות טל ולברכת מחיה המתים. ובכ"י א: "תחיי". המום כים — הגמזים. מלשון נסך. (7) לסוככינו וכו' — כ"י א: "למלטינו לסוככינו מיד המונים". (8) בסוכה וכו' — שיעורו כנראה: שנהיה מזמנים עוד לעולם (כירית) — השווה תהלים פט, 38) בסוכת הקב"ה, לשכר טוב של ריח שמנים טובים (שיר השירים, א, 3: "לריח שמניך טובים"). ובכ"י א: "את ריח טוב שמנים". והלשון קשה. (9) בקדוש — רמז לברכת האל הקדוש. ובכ"י א: "בקדוש". בארבעה מינים — של סוכות. (10) [...] מנות — המלים הראשונות מחוקות גם בכ"י א, ואולי כתוב שם: "אני אחבר מנות". (11) באיפוף — בכ"י א: "באספה". ור"ל בסוכות, שהוא חג האספה. (12) בתורה נביב — איני יודע לפרש, ואולי הוא במקום: בניבוב תורה אקפה, ר"ל אני מקיף את התורה בניבוב של תפילה, באמירת תפילות. והטקסט הושלם על פי כ"י א. (13) באיפוף וכו' — ב"חג האספה תקופת השנה" (שמות לד, 22). (14) בשוכ פועל — במקום: בפועל טוב. יופי פעמי נעל — כינוי לכנסת ישראל על פי שיר השירים, ז, 2. (15) בער — את המצרים הבורים. כניער — כשטיבע. בשועל — במים (השווה ישעיהו, מ, 12). צפני — תהלים, כו, 5. (16) האבירני — הגן עלי בכנפיו. ובכ"י א: הבירני, והוא משובש. (17) איתו וכו' — כ"י א: "ואיתו הדבירני". אחול — אחולל, מלשון מחול. (18) הווכר לי סע סוכות — הקב"ה זכר לי זכותו של יעקב שנסע סוכותה (בראשית, לג, 17). והסעיני — את כנסת ישראל בצאתה

וחיגי סככות / אהולה בסוכה

20 וסיפכני ביום נשק / באיווי, בחשק
וניתגתיו עד דמשק / איתי לסוכה

זיכר לעבים שבעה / אגמול סוכה שבעה
ואנסקה שבעה / למתח סוכה

25 חשתי לוועידה / קהל ועידה
ארבע עשרה סעודה / לארוח בסוכה

טכס שלש דפנות / אסלסל בכל פינות
כל שבעה לפנות / מדיר לסוכה

יען אם נחרת נפץ / לנוע בחאט לנפץ
צור יעשה חסץ / בדירות סוכה

30 פיון אותותיה / וקצב אמותיה
ופילוש דתותיה / חק וצו סוכה

למוג כל יחסר / בניב והנה מסר
בשביעי בחמשה עשר / לחוג [סוכה]

ככלתוב [בתורתך]

וידבר יי אל משה [לאמור] דבר אל בני וג' [ויקרא כג, 34]

35 משוש שבע מיצות / אשר בסוכה מצות
מאז קצובות / בסוכת חגיגה

נולי נסיכה / כהלכה הנסוכה
שלשת לוג לנסכה / בסוכת חגיגה

שוש שבע שמחות / ואוסף שובע שמחות

שבמלה. ומשמע התיבה: אלמד. ובכ"י א: "אשליש בפיו נות". (27) כל שבעה וכו' — לפנות שבעת ימי החג מדירת קבע ("מדיר") לסוכה. (28) יען אם נחרת נפץ — ר"ל אם נגורה ("נחרת") גזירת גלות ("נפץ") על ישראל. לנוע — שיהיו נעים ונדים. בחאט — כתיב מקובל בגניזה: בעוונות תיהם. לנפץ — להיות נפוצים בעולם. (29) צור וכו' — הקב"ה יוציאם ידי חובת גלות. בדירות — בישיבת סוכה. ובכ"י א: "בגידת", ואולי הוא הנכון. והכל מבוסס על הנאמר בפסיקתא דר"כ, פיסקה כט (מהד' באבער, קפט, א): "שמא יצא דינם של ישראל לגלות ועלידי כך עושים סוכה וגולין מבתיהם לסוכה והקב"ה מעלה עליהם כאילו גלו לבבל". (30) אותותיה — של הסוכה. (31) חק וצו — חק וציווה. ובכ"י א: "כחוק צו סוכה". (32) למוג וכו' — כינוי לכנסת ישראל על פי שיר השירים ז, 3. בניב והנה — בדיבור מפורש. מסר — ציווה. עד כאן כ"י א. (34) משוש שבע מצות — על פי פסיקתא דר"כ, קפ, א: "שובע שמחות את פניך אלו שבע מצות שבהן, ארבעה מנים שבי לולב וסוכה ושמחה וחגיגה". (35) בסוכת חגיגה — בקרבן חגיגה המובא בסוכות. (36) נולי נסיכה — מי הניסוך. (37) שלשת לוג — הוא שיעור המים במצות ניסוך (סוכה מה, ב). (38) שוש וכו' — עיין פירוש לטור 34. (40) עומק וכו' — על פי תהלים ס, 8: "ועמק סוכות אמדד". אסר

ממצרים. לפוכות — שמות יב, 37. ובכ"י א: "הסעינו". (19) וחיגי — והבטיח לי. סככות — עזרה ומגן. ובכ"י א: "ואחזני בסוכות". אהולה — להיות יושבת בסוכתו. ובכ"י א: "אהולה". (20) ביום נשק — ביום קרב. ובכ"י א: "וסוכו ביום נשק". והוא על פי תהלים, קמ, 8. והשווה 'פסיקתא דרב כהנא', מהד' באבער, דף קפ, ב. בחשק — בכ"י א: "ובחושק". (21) וניהגתיו — בכתי"י א: "וניתג" תי". עד דמשק — אולי על פי שיר השירים, ד, 8: "אתי מלבנון כלה וכו', ושם ז, 5: "כמגדל הלבנון צופה פני דמשק". והלשון קשה והחרת מופלא. לסוכה — אולי פועל, וכן נראה גם על פי כ"י א, שגורס כאן: אותי, ואם כן, יש כאן סטייה משיתת החריות הקבועה. (22) לעבים שבעה — השווה ביאור לטור 5. אגמול סוכה — בכ"י א: "אגמול לו בסוכה שבעה". (23) ואנסקה — הכוונה לניסוך המים שהיה נהוג כל שבעת ימי החג בבית המקדש. ובכ"י א: "ואנסוך". (24) למתח סוכה — בכתי"י א: "למתח שבעה בסוכה". (25) לוועידה — לאסוף, להועיד. בכתי"י א: "להיוועדה". (26) ארבע עשרה וכו' — על פי ההלכה חייב אדם לאכול י"ד סעודות בסוכה כל שבעת ימי החג (סוכה, כו, א). ובכ"י א: "לאחוז", במקום לארוח. (26) טכס — סדר. שלוש דפי נות — שההלכה קובעת חובת הצבתן בכל סוכה. (26) אסלסל — בכתי"י כתב המעתיק שתי אותיות ש' על הסמ"כין

ליל תומך והוחק להוגי תושיה / שלוש פעמים בשנה לשעיה
ככ[תוב]

שלוש פעמים [שמות כג, 17]

למועד נכד ברכות שלוש / ויהור באפיית בצק להחצק בשלוש
35 הוא הלילה זמן לאולת עיניים שלוש / זכרים לערוך מבהמות שלוש
זכר יחמת לשה סאים שלוש
ב[רוך] שאותך

ממים רשם זה ליל למשולשים / רוחה חשה בו מקץ ארבע מאות ושלשים
הוא הלילה ריעץ בכורי כושים / ריחף ופסח דבר טוב מרחישים
רוגנים בהלל בכתב שלישים
ב[רוך] הטוב

40 ימימה חוגנים פעמים שלוש / חכמים צאת ידי חובה בדרברים שלוש
הוא הלילה זבח פסח נשחט בכתים שלוש / קריאת פסח מצה ומרורים שלוש
קדוש יברך בשלום ניני כתרם שלוש
ב[רוך] עושה

בשיטה הפוכה נהג הקלירי בשבעתא אחרת שלו
לשבת ופסח, שאף היא מצויה בכתב-היד הנ"ל [דף 2,
א ואילך].⁶⁴ כאן הוא בנה דווקא את הקטעים העיקריים
של הקומפוזיציה בצורה מעין-אזורית, ואילו את הגוף
טבע בדפוסים סטרופיים שכחים; ואף זאת — טור

ז שבת ופסח

חסד אומצו בו נפושים מלחץ / אות מנוחתו לאב הותץ
הוא הלילה איום כל מלאכתו חץ / אדירי שחץ להום וללחץ
אמונים גוון בנוש מלחץ / בשגב נחת שימורים
ב[רוך] מגן

ואמת להשקט במרוצ פסוחים / להלעיטם מצה ומרור ופסחים

אומרה מטביעה), ובתוספת לסטרופה האחרונה (עיין בד'
בר הארכת החטיבה האחרונה של השבעות במאמרי
"שבעות-הבדלה ארץ-ישראלית", 'תרכיץ' לו [תשכ"ז],
346 ואילך) שוב "לעזר" — אף זו מדרכי החתימה המקוב'
לות של הקלירי. "לעזר" הוא, כידוע, המקבילה הארץ-יש'
ראלית ל"אלעזר".⁶⁵

⁶⁵ פירוש: שבת ולילה ראשון של פסח.

הערות לפיוט: (1) אומצו — חזקו. בו — בליל פסח.
נפושים מלחץ — ישראל שהונח להם מלחצם של מצרים.
לאב הותץ — נחלק לאברהם במלחמתו עם כדורלעמר וחי'
בריו, על פי הנאמר בבראשית, יד, 15: "ויחלק עליהם
לילה", ודרשת חז"ל בבראשית רבה, מג, ב: "ויחלק עליהם
לילה וכו' רבנן אמרי יוצרו חלקו; אמר הקב"ה אביהם
פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה
ואימתי — במצרים" וכו'. (2) איום — הקב"ה. כל מלאכתו
חץ — חלק; על פי הנאמר במכילתא בוא ריש פרשה יג'
(עמ' 42): "ויצרו חלקו וכו' היודע שעותיו ועתותיו הוא
חלקו". אדירי שחץ — בכורי מצרים. (3) אמונים — את
ישראל. (4) פסוחים — את ישראל המוצלים. להלעיטם —

הוגי תושיה — לישראל שהוגים בתורה (ישעיה כח, 29
וכד'). לשעיה — לשעות אליו. (34) זכר ברכות שלוש —
כנראה: לשלושת האבות. ויהור — מצווה. באפיית בצק
וכו' — בהכנת הבצק למצות. ורומז לנאמר בפסחים מח,
ב: "שלוש נשים עוסקות בבצק כאחת" וכו'. (35) עיני'
יים — אין בידי, להלום, ואולי צ"ל: עניים, והוא כינוי
לישראל. שלוש — אולי: בפעם השלישית, בגאולה העתי'
דה. מבהמות שלוש — הכוונה לקרבן פסח, לקרבן חגיגה
ולקרבן ראיה. (36) יוחמת — האם. לשה — כינוי לשרה
אמנו (בראשית, יח, 6). (37) למשולשים — לישראל. רוז'
חה — גאולת מצרים. מקץ ארבע מאות וכו' — על פי
שמות, יב, 40. (38) כושים — מצרים. פסח — וריחם. דבר
טוב וכו' — כינוי לישראל (השווה תהלים, מה, 2). (39)
בכתב שלישים — הכתוב במקרא (משלי כב, 20). (40)
ברברים שלשה — בפסח, מצה ומרור. (41) זבח וכו' — על
פי פסחים, סד, א: "בשלוש כיתות הפסח נשחט" וכו'.
(42) ניני כתרם שלוש — צאצאי שלושת האבות.

⁶⁴ ייחוס פיוט זה לקלירי בטוח; הוא חתום בסטרופות העיק'
ריות "אלעזר", בגוף "אלעזר חזק", בסטרופה האחרונה
ה"הדיה" (השווה לעיל בראש ההערות לשבעתא אחרת שלו

הקמוהו נופו כן נפקד / שרף מדוק לבישור לידתו הופקד
ליל 15 וועד לעת בו דפק ופקד / למתאימין ביום השלישי

ליל נר עושר הורו עם כתרם שלשה / כחו בעין והנה שלשה
חק בו טעמים שלוש / פסח מצה ומרור השלישי

ליל טוכסה לידתו בחמדת סכיות / כהוצלה מרעה שלוש אתיות
יחס לתכל קץ ארבע מלכיות / לתשועת עם נתחטא בשלישי
ביום השלישי

20 כולל נכדם באהבה רצופה / כבוד וניו שכינה צפה
למכת בכורים הוכן במנה תחצופה / למלט ניני שלישי ושורש שלישי

ליל מבית עבדים נסדו שרידיו / אל גזכר רחמיו וחסדיו
נוף בו צר וכל עבדיו / למגר נוהג שלישים בשלישי

25 שש עם כהוקרבה יציאתו / כמילוש בצק עד חומצתו
עשית פסח לצותו / לעם אשר יקרא אותו
ככ[תוב]

אלה מועדי יי וג' (ויקרא כג, 4)

ליל פילט עם משוכי כצאן / משעבוד עם אנשי לצון
ציון למרעית צאן / תחוללים דת בשלישי

ליל קבעו צור עולמים לאהוביו / כי בו יחתו מריכו
רשמו לדורות לעם קרוביו / הוא הלילה הנשמר לקויו
ככ[תוב]

ליל שימורים וג' (שמות יב, 42)

30 שדיי לנדיבי עמים / סוד עיבור שנים וימים
ליל שמור לעיתים המאוימים / הנזכר עתה בליל שמורים

תקף בורא דוק ונשייה / לברך גוי להיות שלישייה

נוסח אלטרנאטיבי. בכתב-היד באים הדברים בזה על יד
זה בלי שום סימון. והשווה גם סוף הסטרופה הבאה. (20)
כולל נכדם — הסטרופה מדברת ביעקב; ר"ל: פואר, הודר
יעקב אבינו. (21) החצופה — העז, הקשה. ניני שלישי
ושורש שלישי — כינויים לישראל שהם בני ("ניני") שלו'
שת האבות והם "עם משולש" שיש בו כהנים לוים ושר'
אלים (שבת, פח, א). (23) נוהג שלישים — כינוי למצרים
שנהגו בשלישים על חילותיהם בדרפם אחרי ישראל (הש'
וה שמות, יד, 7). בשלישי — כינוי לישראל, כנ"ל. (24)
כמלוש וכו' — הושע ד, 7. כל': מהר. (25) לעם וכו' —
מעבר אל הפסוק. (26) משוכי כצאן — על פי תהלים, עז,
21 ועוד. (27) הנחוללים דת — שקיבלו את התורה. בשלי'
שי — ביום השלישי, השווה שמות, יט, 15. (30) שדיי
וכו' — הפועל חסר בטור הזה, ויש להשלים מעין 'מסר',
'ציוה' או כיו"ב. (31) לעתים המאוימים — כנראה לאחי'
רית הימים. והנוסח נראה מגומגם. בליל שימורים — כנר'
אה שגיאה דיטוגראפית של הסופר על פי הפסוק שקודם
לסטרופה, שהרי אין התיבה נחרות בסטרופה. ויש לתקן
כנראה ל"ליל השלישי". (32) תקף — חזק. בורא וכו' —
הקב"ה. דוק ונשייה — שמים וארץ (ישעיה מ, 22; תהלים,
פח, 13). להיות שלישייה — השווה ישעיה יט, 24. (33)

לפרש. ואולי כתוב: הנבאים או הנביאים. (14) הכמהו —
במקום: הלא כמוהו. נופו — כנראה כינוי לבגנו. שרף מדוק —
מלאך מן השמים נשלח לבשר לידתו. (15) ליל וכו' — שי'
עור הטור: הליל שבו שקד אברהם ודבק בקב"ה (בראשית טו,
6) הועידו הקב"ה ("וועד") לישראל. רדפק' במשמעות
'דבק' בא לעתים קרובות למדי בפיוט הקדום. ואין בידי לתת
טעם לכינוי "למתאימין ביום השלישי". (16) זר וכו' — חזור
לדבר באברהם, שהוא הורו של יצחק. כתרם שלשה —
כנראה: כתרם הרבה. כחו בעין וכו' — כשהפיעו לפניו
שלושת המלאכים. השווה בראשית, יח, 2. ובשורת לידתו
של יצחק גם כן בפסח באה (ראה ההערות לטור 8). (17)
טעמים — מצות. (18) טוכסה לידתו — פוארה לידתו של
יצחק. בחמדת שכיות — בשכיות חמדה (ישעיהו, ב, 16).
כהוצלה — אין בידי לפרש את הצלע. (19) יוחם — נקבע,
הועד. לתכל — לסוף. קץ ארבע מלכיות — השווה דניאל,
1; ושם, והכוונה לגאולה העתידה. והוא על פי מאמר
חז"ל בראש השנה, יא, א: "בניסן נגאלו ובניסן עתידים
להיגאל". נתחטא בשלישי — ישראל שנהגו להיטהר מטומ'
אותיהם ביום השלישי וביום השביעי; השווה במדבר יט,
12 ועוד. ואפשר שרומז למתן תורה (השווה שמות יט,
15). "ביום השלישי" אולי ניתוסף בטעות, או שמא הוא

5 הוא הלילה

שני שירים מסוחרים / לפוסח בו על פתחים
לזרר בזילו ישיני פוסחים / בתחית נחת שימורים
ב[רוך] מחיה

נפשו

הוא הלילה

עונג ופסח חפוש מחלואות / עזר אמונתו במו להראות
עונג בנסי פלאות / עצורים כשני צמידים להנאות
עליון הנקדש בצבאות / בקידוש נחת שימורים
ב[רוך] האל
אתה בחרתה

10

אות שביעי לקדש בתיכלי / ארבעה במסב בהובילי
להפיל נחת ופסח בחבלי / לקידוש שבת תחילה בהגבילי

עונג ופסח תוחמו לצבאות / על מצות ומרוצים להראות
זוערי למאמים ארבע מאות / ריגשם בבינו לבני אות
ככ[תוב]

בני ובין בני ישראל (שמות לא, 17) אלה מועדי יי
(ויקרא כג, 4) בחדש הראשון (שם, שם, 5) ובחמישה
עשר (שם, שם, 6) ליל שימורים (שמות יב, 42) אלהינו

חוקת פסח קדמה לשבת / תקדשה כן הוגי משיבת
ז[] שלשים ותשע בשבת / [] מפסח עד שבת

15

קול נשמע ביופי מכלולים / קומו ונעלה לשמחת ירושלם
חג לחוג בליל זה בכפליים / להראות בשילוש פעמי רגלים
ככ[תוב]

שלוש פעמים (שמות כג, 17) והשיאו וי

ברוך מקדש

זה בכפל פיסחו מיוחד / זמר שבת ופסח הוא אחד
זאת לזאת אחד אחד / זומנו בהתאמם יחד
זכרים טובים השנים מן האחד / בריצוי נחת שימורים
ברוך שאתך

20

ושלום
הוא הלילה
ריבה בחיבור מרגוע פליטים / בפסחם שוקטים
ריבך פוטים ועש שפטים / רהביהם חילחל בעשרת שפטים
ריגנו זמר והלל שבטים / בהילול נחת שימורים
ברוך הטוב

להאכילם. (5) שני שירים — שני שירים של יום, של שבת
ושל פסח (השווה טור 18). לפוסח וכו' — לקב"ה. (6)
לזרר — במשמע: להחיות (מל"ב, ד, 35): בזילו — בגש-
מו. ישיני פוסחים — את מתייהם של ישראל שמקיימים
מצוות פסח. (7) עונג — שבת. חיפוש — שחרור. (8) עצור-
רים — את ישראל החונגים. כשני צמידים — במקום: כב-
שני ר"ל בשבת ופסח. (9) בצבאות — במלאכים. (10)
ארבעה במסב בהובילי — בהובילי ארבע כוסות לשולחן
הסדר. (11) נחת — שבת. לקידוש שבת וכו' — כנראה:
בעשותי גבול לעצמי לקדש קודם קידוש של שבת. (12)
תוחמו — נקבעו תחומיהם. לצבאות — לישראל. (13) זי-
ערו — נתמעטו, מלשון זעיר. למאמיתם וכו' — גזירת ארבע
מאות שנות הגלות במצרים (בראשית, טו, 13) נתקצרה
והועמדה על מאתיים (ועשר) בלבד. השווה פרקי דרבי
אליעזר, פרק מח: "לא ישבו ישראל במצרים אלא רדו
שנה וכו' וכאן הוא אומר ועבדו וכו' ד מאות שנה וכו'
שדג את הקץ בזכות אבות". ריגשם — שב אל "צבאות"

שבטור הקודם. בבינו וכו' — כינוי לשבת (שמות, לא, 17).
אלהינו ואלהי אבותינו גלה — מתוך נוסח הקבע הארץ-
ישראלי של עמידות החגים. (14) הוגי משיבת — לומדי
התורה שהיא משיבת נפש (תהלים, יט, 8). (15) שלושים
ותשע — רומז לל"ט אבות המלאכה האסורים בשבת. (16)
נשמע — הלאוי נשמע. ביופי מכלולים — בירושלים שהיא
מכלל יופי (תהלים, ג, 4), והריבוי הווגי לשם החרו מצוי
בפיוט הקדום. (17) בכפלים — על שם פסח ושבת. והשי-
אנו — רומז לנוסח הקבע שלתפילה. (18) צדק זה — חסדו
של הקב"ה (על שום "ז א לי ואנוהו" — שמות, טו, 2)
מיוחד בפסחו בכפליים. זמר וכו' — שכן מתאחרים בו
זמר של שבת ושל פסח. (19) זאת לזאת — שבת לפסח.
זומנו — נודמנו. (20) זכורים — נתונים שניהם במתנה,
בחינת טובים השנים וכו' (קהלת, ד, 9). (21) ושלום
וכו' — שיעורו: הרבה הקב"ה שלומם של פליטת ישראל
על ידי שחיבר להם שבת ("מרגוע") לפסח, שיהיו שוקטים
בהם. (22) ריבך — מלה מצויה הרבה אצל הקלירי במש-

נשקו
25 הוא הלילה
הפגשים יחד יום ליום / ולילה ללילה לחיות איום
דילג קץ לבוא יום / יורגעו בו מברכי יום יום
העולים לבשר כי שבת היום

היום
ללילה חיות תהילות
עונג פסחים אומנה בהלילות
זכור לשמור בזכרון כסולות
רוב שלומם ישפות רב עלילות
העומדים בבית יי בלילות
ברוך עושה

30

והרי קטע מתוך שבעתא קלירית ללילה ראשון של
פסח שחל להיות במוצאי שבת: הטקסט מצוי בכ"י
מן הגניזה השמור בקימברג, וסימנו H 2/49. הקומו-
פוזיציה מעניינת במיוחד משום שהחריזה המעין-אזורית
מופיעה גם בה בשימוש זהיר, ואף זהיר יותר מן הדוג'
מאות שהובאו לעיל: אמנם מלת האיזור "לילה" חוזרת
העניות שראינו לעיל בקינות:

והבדלה

ליל
אותיות בנוף הפליא לי
אחת משמונים הבדילי
את תרח גואלי
אור מחושך סבלי
אתגונן ואשגב באלי
כאיתן נחלק לו לילה
ברוך מן

5

ליל
לחץ בעשירית לוצצים
להתחכמה נערמים רוצצים
ליהט אש בעצים
נוגשים אצים
להחיות בנשם רצוצים
כיצא לשון לפנות לילה
ברוך מחיה

10

ליל
עש גבורות ננסים
עצורים יצאו ששים
עירער באפו נוגשים

15 הוא הלילה

הערות לפיוט:

(1) אותיות — מופתים. בנוף — במצרים (ישעיהו, יט, 13
ועוד). (2) אחת משמונים — בכח"י: אחת מפ'. והכוונה:
מאומות העולם, על פי שיר השירים ו, 8. (3) את — בא.
(6) כאיתן — כאברהם אבינו. נחלק לו — בראשית יד, 15.
(7) בעשירית — במכת בכורות. לוצצים — כינוי למצרים.
(8) להתחכמה — שיעורו: את הרועצים המתאספים בע'
רמה ("נערמים") להתחכם נגד ישראל (שמות א, 10).
(10) נוגשים אצים — מצרים (שמות ה, 13). (11) רצור
צים — כינוי לישראל. (12) כיצא וכו' — כשם שהחיות את
יצחק (בראשית, כד, 63) מן העקידה. (14) עצורים — יש-

מעות: המם, הסעיר, השמיד. פוטים — מצרים בראשית, י
(6). ועש — ועשה בהם. שפטים — מכות. רהביהם — גדו'
ליהם. (24) נשקו — נצמדו זה לזה. הפגשים — השבת
וליל הפסח. לחיות — לשבת את הקב"ה ("איום"), והוא
על פי תהלים יט, 3. (25) דילג קץ — השווה ביאור לטור
13. מברכי יום יום — ישראל. (28) עונג פסחים — שבי-
תם של ישראל. בהלילות — שכן אומרים בו הלל משום
פסח שחל בה. (30) רוב וכו' — שיעור הטור: הקב"ה
("רב העלילות") ישפות רוב שלום לעומדים בבית יי בלי-
לות (השווה ישעיה כו, 12; תהלים קלד, 1).

להבדיל עמוסים מבין עקסים
עוז קדושה להקים
כניסו בעמקם כבוא לילה
בלרך האל

המבדיל 20
אור מחשך
אין למשכינו במשך
בנים מנשך
ועין נושכיהם חשך/בלילה

המבדיל 25
גוי מגוים
ניער לאביר גוים
דבקים לחיים
דלומים מבין מחוים/בלילה

המבדיל 30
המונים המונים
הרצופים כפרדס רימונים
והפריש משמונים
ויעד בו מאמינים/בו בלילה

המבדיל
זרע קדש
זכר [] קדש
חלת קדש
חיל שאונים בהדש/בלילה

בחריזה כמראזולית בנה הקלירי גם "גוף" אחר לשב-
עתה הבדלה, כזו שהובאה לעיל. קטע זה מצאנו את
תחילתו בכ"י אוקספורד 2708/1, דף 27, ב ואילך, וקטע
מהמשכו בכ"י ט"ש H 2/30. קטעי השבעתא הרא-

גוף לו הבדלה לילי הפסח לו אלעזר

אשמוזר זה אשחר / להלל לאל ולא לאחר
אמונתו אכור ולא אחר / אשר הפליא עמי בלילה

את גרר השתיק / ובמריבות התיק
והבדיל עתיק / מקבת מים בלילה

5 בעת נש לרדוף / ארמי לנדוף
בחלום אין אותו לרדוף / בדרך שנת לילה

בעלות מסיר גבולות / לנתק עשרה גבולות

ראל. (16) עכסים — נחשים. הוא כינוי למצרים. (18)
כופנע במקום — יעקב אבינו (בר' כח, 11). (20) במשך —
במשיכה. (21) מנשך — מצער. (26) דלומים — מוצלים.
מחיים — נמחים. (28) כפרדס רימונים — שיר השירים ד,
13, והפסוק נדרש בפסיקתא דרב כהנא, פג, ב, ביציאת
מצרים. (29) משמונים — השווה טור 2. (30) ויעד וכו' —
שיעור הטור: ויעד הקב"ה בלילה ההוא את המאמינים בו.
(33) חלת קדש — ישראל המשולים לחלה המופרשת מן
העיסה. (34) חיל שאונים — חיל מצרים. בהדש — כשדש
אותו להשמידו.

מטור 9 ואילך. כתב היד הזה מנוקד בניקוד ארץ ישראלי.
הערות לפיט: (1) אשמוזר — אשמורת לילה. (2) אשר
הפליא עמי — מכאן מונה הפייטן הנסים שנעשו לאבותיהם
של ישראל בלילה. (3) גרר — אבימלך מלך גרר (ברא'
שית, כ, 2 ואילך). (4) עתיק — הקב"ה. מקבת — את שרה
אמנו (ישעיהו, נא, 1). מים — אין בידי לפרש. ואולי הוא
כינוי לרשע על שום "והרשעים כיום נגרש" בישעיהו נז,
20. בלילה — השווה בראשית, כ, 3. (5) ארמי — לבן
שרדף אחרי יעקב. בראשית, לא, 22 ואילך. (6) בחלום
וכו' — בראשית, לא, 22, 24. (7) מסיר גבולות — סנחריב

והבדיל רב עלילות / בינו לנדגלות / בלילה

גם בחשבו להאבדי / נזכר אשכול הכופר לעודדי (דודי)
10 ותיפר את מחירי / בהיקרות זה לילה

גם פעניתי רזים / הושלך לבור עזים
והבדיל לדראון לועזים / ולחיי עולם חרוים / בלילה

דן מתתרה אחוז מלוקה / ונתתלך על סבכה
יען עיקל הליכה / הועד בו בלילה

15 דרך נתיב רשעה / ומפעלות ממלכות הרשעה
גל והבדיל עת תשועה / להזמין בזה הלילה

הכי לכן איחלה / ולהורים אשאלה
מה פעל רב עלילה / מופת בזה לילה

הנזית שתי פעמים / מעל סף ומשקוף מתאימים
20 ומה הבדיל האל תמים / מלילות זה לילה

וביעור השאור / מליל לבדוק לאור
ומופתי נאור / להזכיר בזה לילה

וצלי מלאכל / מצות מאכל
ומה הבדיל נזכר מלאכל / תשורת לילה

25 זיווג דשאים מה לי להזכיר / חזרת ותרבתנה ותמכה להפיר
צביעת שילוש מצה בלי להזכיר / בזכר פעולת לילה

זימרה מה אפגיש / והלל למה ארגיש
ומה הבדיל והגיש / לגאולי בזה לילה

על שום שהעניין נזכר במקרא פעמיים (שמות יב, 7, ושם,
22). (19) מעל — ט"ש: "מה על" וכו', והוא הנכון. והש-
ווה שמות, שם, וראה התשובה בטור 35. (21) מליל —
ט"ש: "מה לי", והוא נכון. לאור — לאור הנר, כנאמר
במשנת פסחים א, א. וראה התשובה בטור 37. (22)
נאור — כינוי לקב"ה. (23) וצלי — קרבן פסח. מלאכל —
ט"ש: "מה לוכל", והוא הנכון. (24) ומה הבדיל נזכר —
השווה שמות יב, 43. תשורת לילה — קרבן פסח שנאכל
בלילה. וט"ש: "בתשורת זה הלילה". וראה התשובה בטור
39. (25) זיווג דשאים וכו' — אילו מיני ירקות שמזווגים
לאכילת קרבן פסח עלי להזכיר. חזרת וכו' — על פי המש-
נה בפסחים, ב, 1: "ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חוב-
תו בפסח בחזרת [...] ובתמכא ובתרהבינא". וט"ש: חזר-
ת במקום חרתבינה, ועל פי הנאמר להלן, בטור 41, נראה
שהוא נכון יותר. (26) צביעת — איני יודע לפרש תיבה
זו, ואולי המכוון בה: לקחת שלוש מצות, מלשון אצבע.
והפייטן רומז כנראה לשלוש המצות של קערת הסדר, ואפי-
שר שהוא הרמז הקדום ביותר למנהג זה. בלי להזכיר —
בלי להזניח. והשווה טור 38. בזכר פעולת — ט"ש: "כזיכר
פעולות". והכוונה לזכר פעולות ה'. (27) זימרה וכו' —
שיעורו: מה זימרה אפגיש, ר"ל: אציע. ארגיש — אקרא
ברגש. ורומז לקריאת הלל בליל הסדר. (28) לגאולי —

(ישעיהו, י, 13). עשרה גורלות — את עשרת השבטים. (8)
רב עלילות — הקב"ה. לנדגלות — לכנסת ישראל. (9) גם
וכו' — מספר בפרשת המן. מכאן גם בכ"י ט"ש H 2/30.
אשכול הכופר — כינוי לקב"ה (שיר השירים א, 14). מלת
"דודי" בסוף הטור מיותרת היא איננה בט"ש. (10) כהי-
קרות — ט"ש: "במקראות". ורומז לאסתר, ו, 1 ואילך.
(11) פעניתי — ט"ש: "פיענתי". הסטרופה מדברת בדניאל.
הושלך — ט"ש: "לשלוך". כבור עזים — בגוב אריות.
(12) והבדיל וכו' — על פי דניאל, יב, 2. חרוים — אולי
משובש. ובט"ש: "עליונים". (13) מתחרה — ט"ש: מתחרי.
הסטרופה מדברת בבלשאצר (דניאל, ה, 1 ואילך). ונתהלך
וכו' — איוב, יח, 8. ר"ל: נכשל. (14) עיקל הליכה — הלך
בדרך עקלקלת. הועד — הוזהר. ובט"ש: "הועדה". (15)
דרך וכו' — שיעור הסטרופה: הקב"ה גילה את דרך נתיב
הרשעה וכו', והבדיל. (16) להזמין — לזמן את תשועת
ישראל בזה הלילה. הלילה — ט"ש: "לילה". (17) ולהי-
רים — ולזקנים. (18) מה וכו' — שיעורו: מה מופת פעל
הקב"ה בליל הפסח. ומכאן מונה הפייטן את השאלות שע-
ליון יבקש שיספר לו, ובדרך הילוכו הוא מונה את הנסים
שנעשו לישראל ביציאת מצרים ואת מצוות ליל הפסח. על
השאלות הללו הוא מביא את תשובות עצמו החל מטור 35.
(19) הוית וכו' — רומז לשמות יב, 22. ו"שתי פעמים" אולי

חיפוי ארבעה מלפחות / עם מסוכן למחות
30 ושיעורן למה לי לאחות / כי ארבע פחות / נדחפו בזה לילה

חוק עבודה זו לנצור / ומה יש לי לעצור
ומה הבדיל שומר, נצור / עד שיעור שצרה חצות לילה

טובי לב ומשפילים / ישיבו לתות שקלים
רו גבולות יגידו לעוללים / מה נעשה בזה לילה

35 טבילת שני דמים / כי טהרנו ממיני כתמים
והבדיל צור עולמים / פלינו לבין... פלילה

יעדת חמץ / כי אפס חמץ
ואכילת מצות / כי על שלוש מצות / נוגאלנו בזה לילה

ישיבת צלי אש מלהותיר / כי נכתדו צרים באין מותר
40 והבדיל אל ישע מכתיר / ללו יעתיר / פלילה

כינוי חזרת כי חזרו עול / חורסת כי הרסנו מחשבי בצור למעול
ותמכה כי תמכו כי בחזק מאוד / לולי מושיעי אץ לי סעוד / פלילה

פשרון מרוצים / כי המרירנו כממור מרוצים
והבדיל חלה מתרים / והמם אוניהם פלילה

45 לספור כוסות ארבעה / ככוסות ישועות לרבעה
עלי רביעית להתרועעה / לשוללה פרגע פלילה

לתולשה פשלוש / שון להבעיר / באימשון
להבדיל מועד זה ראשון / שון

ככלתוב

אלה מועדיי (ויקרא כג, 4)

ט"ש: "לגואלי". (29) חיפוי — אין בידי לפרש. ובט"ש
המלה מטושטשת. ארבעה — ארבע כוסות. מלפחות —
השווה משנת פסחים, י, א: "ולא יפחתו לו מארבע כוסות
של יין". וראה התשובה בטור 45 ואילך. עם מסוכן —
רומז כנראה לאומות העולם: כדי שיהיו נימוחים כנגדן
ארבע המלכויות. ואפשר ש"מסוכן" מלשון מסכן, ר"ל:
לזכות גם את העניים (השווה פירוש הקדמונים לישועה מ,
20, וט"ש: "עד מסוכן") מן התמחוי ("למחות"); והוא על
פי לשון המשנה שם. (30) ושיעורן וכו' — ט"ש: "שיעורם
מה לי לאחות", ר"ל: וכנגד מי אני חייב צירוף (לא-
חות') זה של ארבע כוסות? ארבע פחות — כנראה על פי
הדרשה בבראשית רבה, פח, ה: "מאיכך קבעו חכמים אר-
בע כוסות של לילי פסח? [...] ר' לוי אמר כנגד ארבע
מלכויות". וט"ש: "נידפ"ר. (31) לעצור — להימנע. או:
לחג. (32) שומר — כינוי לקב"ה. ושיעור הטור: ומה הב-
דיל הקב"ה לכוון ולשמור ("נצור") את חצות הלילה עד
שיעור שעה, ר"ל בדייקנות. והוא לפי המכילתא בוא,
ראש פרק יג: "ויהי בחצי הלילה למה אמר [...] שאי
אפשר לבשר ודם לעמוד על חציו של לילה אבל כאן יוצרו
חלקו" וכו'. [33] לחות — לספר ביציאת מצרים. שכלים —
לאלה שאינם יודעים. ט"ש נכון: "סכלים". ואולי: דברי
שכל ותבונה. (34) גבולות, ט"ש: "גבורות", והוא הנ-
כון. (35) טבילת — מכאן רק בכ"י ט"ש. טבילת שני

רמים — על פי שמות רבה, יו, ג, ובמקבילות: "בשני
דמים ניצולו ישראל ממצרים, בדם פסח ובדם מילה".
ממיני כתמים — ממיני עוונות. (37) יעדת — מצוות ביעור
חמץ. כי אפס חמץ — ישעיהו, סו, 4. (38) ואכילת — החי-
ריוה דרטרית כאן. השווה גם טור 42. כי על שלוש מצ-
ות — השווה בפרד"א, פרק מח: "בזכות שלושה דברים
יצאו ישראל ממצרים: שלא החליפו לשונם ולא היה בי-
ניהם לשון הרע ובייחוד השם". וכרוב המקבילות: "על
ארבעה דברים". והפייטן מקיש משלוש מצוות לשלוש
מצוות. השווה גם טור 26. (39) ישיבת — כנראה: השתיית.
צלי אש — קרבן הפסח. (40) יעתיר — יתפלל. (41) חיו-
רו — כנראה: העמיסו בהתמדה. חורסת — כך בכה"י.
מחשבי — חושבי. ר"ל: המצרים שחשבו למעול בקב"ה.
(42) ותמכה — השווה בטור 25. ואף כאן החריזה נעשית
דרטרית. כי תמכו בי — כנראה: כי לחצו אותי. לי
סעוד — לעזור לי. (44) חלה — כינוי לישראל. מתרים —
מאומות העולם. אוניהם — בכוריהם. (45) ככוסות ישו-
עות — על פי המאמר הנזכר בפירוש לטור 30, בהמשך
המצוטט שם: "וכנגדן הקב"ה משקה את ישראל ארבע
כוסות של ישועה לעתיד לבוא". (46) רביעית — על המל-
כות הרביעית, היא אדום. להתרועעה — על פי תהלים, פ,
10. לשוללה — לאסוף שללה.

עם הקומפוזיציות הנפוצות מאוד בגניזה נמנית קרובה
הי"ח של ר' אלעזר בירבי קליר⁶⁷ להושענא רבה, שפתי-
חתה "הושענא אל אמונה". אף זו עשויה, בעיקרה, בחר-
ריוה מעין אזורית ואף היא מעמידה על השימוש הזהיר
של הפייטן בשיטת חריזה זו. שלוש החטיבות הראש-
ות של הקרובה מביאות את תיבות-האזור "והושיעה
נא" בסוף טור שנחרזו בחרוז הסטרופי, ורק בקטעים
שלאחר מכן באה החריזה בעקביות מסוימת בשיטה
מעין-אזורית. התיבות "והושיעה נא" ידועות יפה כתיבות
ענייה בפיוטי ההושענא. והנה נוסח הקומפוזיציה:

יח יום ערבה

הושענא אל אמונה / אום שרה מראש אמונה
למען אב מל בן לשמונה / אותה גוונה / והושיעה נא
בנרוך מנן

הושענא באי באש ובמים / בכערבים על יבלי מים
למען פר בארות מים / בתחית טללי שמים הושיעה נא
בנרוך מחיה

5 הושענא גאולים / גוי נשעים ונדגלים
למען גביר שר אל אלים / געלים ש[ע]ה כמשוררים וסוללים
ככלתוב בתולדתך

(1) אשריך ישראל [אל] (דברים לג, כט) ונא[מר] (2) נרננה
בישועתיך (תהלים כ, ו) (3) ונא[מר] שירו לאלהים זמרו שמו
סולו (תהלים פח, ה) ונא[מר] (4) ליי הישועה על עמך (תהלים
ג, ט) ונא[מר] (5) ימלוך יי לעולם (תהלים קמו, י) (6) ואתה
קדוש יושב (תהלים כב, ד) אל נא לעו[לם]

ובכן נעריצך אלהינו

אל ישועתי / און שועתי
בערך שועתי / בנסך גולי הושענא

גשתי להישענה / גנן במשען ומשענה
10 דלתות בדפקי ביום הושענא / דגול עניני והושיעה נא

האל לנו אל למושעות / הגנינו היום שעות
וחוסן ישועות / וילך הישועה והושיעה נא

ודי רשעה / ועום הינעה
תסידך לשעשעה / חיש למו ישועה / והושיעה נא

⁶⁷ הקרובה חתומה "אלעזר" בפסקה השלישית של הקדושה
(טורים 65—66), והיא גם מיוחסת במפורש ל"ר אלעזר"
בכמה מקורות (עיין בנספח, בשינויי הנוסחאות). בכתב-
יד וסטמינסטר קולג', שעל פיו נדפס הטקסט בגוף המאמר,
בא לפני הקרובה סיומה של מערכת יוצר להושענא רבה,
הוא חתום בקטע שנותר בידנו "אלעזר" בירבי קליר.
הערות לפיוט: י"ח — קרובה לעמידה של שמונה-עשרה
(י"ח) ברכות. יום ערבה — הושענא רבה. (1) אל אמונה —
דברים, לב, 4. אום שרה — כינוי לישראל על פי שיר
השירים, ד, 8: "תשורי מראש אמונה". (2) אב מל וכו' —
למען אברהם שמל את בנו כשהוא בן ח' ימים. (3) באי
וכו' — ישראל (תהלים, סו, 12). (3) בכערבים וכו' —
ישעיהו, מד, 4. (4) כר — חפר. והא"ב משוכב כאן (הש-
וה בשינויי הנוסחאות שבנספח). בארות מים — רומז ליצי-

חק (בראשית, כו, 18). (6) גביר וכו' — יעקב אבינו (ברא-
שית, לב, 28). (6) געיים — תפילתם. ופוללים — מלשון
"סולו לרוכב בערבות" (תהלים, פח, 5). (7) מכאן הרח-
בות לחלק השלישי, לקראת הקדושה. (8) בערך שועתי —
כשאני עורך ומסדר לפניך תפילתי (השווה איוב, לו, 19).
בנסך נזלי — רומז למנהג גיסוד המים בסוכות. נזלי —
מימי. (9) גשתי — גישתי להתפלל. להישענה — להישען
בעזרת הכורא. כמשעין ומשענה — ישעיהו, ג, 1, ור"ל:
הגן עלינו בתמיכה חזקה. (10) ביום הושענא — בהושענא
רבה. דגול — כינוי לקב"ה (שיר השירים, ה, 10). (11) האל
וכו' — תהלים, סח, 21. הגנינו וכו' — לשעות אל דבר-
פינו, אל תפילתנו. (12) וחוסן ישועות — והוא גם חוסן
ישועות (ישעיהו, לג, 6). (13) הינעה — אין בידי לפרש.
ובמקור אחר: "כי געה [ר"ל: הגיעה] שעה", והוא מובן.

15 טוב ורב להושיע / טלאיה הושיע
יה דלותי ולי יהושיע / ידידיה מיוגום הושיע נא
כי לא אל חפץ רשע / כמיהיה הראימו ישע
להביא ואל לשבי פשע / לקוחים למות להציל והושיע נא

מלכי צדיק ונושע / מוכטח בשמך להושיע
20 נאור אותו תושע / נצח נצחים והושיע נא

סלה אל מושיע / סכות והקשב לקול שועי
עבור נא על פשעי / עניני וחניני והושיע נא

פנה אלי וחניני / פועל ישועות חוסניני
צורי וגואלי בקראי עניני / צקון לחשי קשוב והושיע נא

25 קולחי ערכה בטעני / קולי תאזין ותעני
רחום למענה ולא למעני / רעיתך רחם והושיע נא

שילוח גשמי למלאות מים / שבתי ובני צלוחית מים
תמכתי לנסכם בשער השמים / תמורם גיב שפתיים / אפכור והושיע נא

ובכן

הגנו אתנו לך / בארבעת הילולים להללך
30 בחיפוי ערכה לחלך / בהליל וחוסן ישועות לסלסלך
בזיכר רוב ישועות ליחלך / ומשלך לימן לך

על כן גשמי היום / בכל לב לדרשך איום
אותך לדרוש יום יום / באומר ברוך יי יום יום
כי יום ממים סוים זה יום / תקיעה יום ערכה דרישת יום יום
35 לחפש בם מעש כל יום / עין לחלות לך מצוא פדיום
ולפי מעשהו העולם נידון היום / אם לשבט אם לארצו אם לחסד תת פדיום
אם להגשים אם להעציר לגיא צהיון / אם להושיע כחורב בציון
בכן גשמי לחלות פני עלין / עת רצון מצוא בהגיון
פרש דופק פתח בצביון / הרשום בכתב טכוסה בחביון
40 היום לחתום מוסר בגליון

לכן אכונה שני לבבות / פני בוחן כליות וליבות
בהדר נכפות ועץ עבות / ותחלתם בדי ערכות

(15) מלאיך — את כנסת ישראל. (16) דלותי — תהלים, קטו, 6. (17) כי לא וכו' — תהלים ה, 5. (18) להביא גואל וכו' — ישעיהו, נט, 20. (19) צדיק ונושע — זכריה, ט, 9. מוכטח וכו' — את ישראל המובטחים להיוושע בשמך. (20) אותו תושע — צ"ל כנראה: אותו תושע ועיני בשניוני הנוסחאות. (23) חוסניני — חוסנה. (24) צקון לחשי — תפילתי (ישעיהו, כו, 16). (25) קולחי — כמו: קלחי, וכך גם בכ"י מתוקנים שלמשנה. בטעני — בשאתי. ותעני — ותענני. (27) שילוח — אל מעיני השילוח, שמשם היו שור אבים מים לקיום מצוות הניסוך (סוכה ד, ט). צלוחית מים — השווה לשון המשנה שם: "ניסוך המים כיצד צלר חית של זהב מחוקת ג' לוגים והיה ממלא מן השילוח". (28) בשער השמים — בבית המקדש. אוכור — צ"ל: אוכיר. ר"ל: במקום ניסוך אוכיר המצוה בדיבור. (29) בארבעת הילולים — רומז כנראה לד' המינים. (30) בחיפוי ערכה — השווה משנת סוכה, ד, ה: "מצוות ערכה כיצד מקום היה

למטה מירושלים ונקרא מוצא, יורדים לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח ורא- שיהן כפופין על גבי המזבח". ברם עיין גם להלן, טור 42. (30) לחלך — לחלות פניך. לסלסלך — לשבחך. (31) ליח- לך — לקוות לך. ומשלך — על פי דה"א, כט, 14. (33) ברוך וכו' — תהלים, פח, 20. (34) סוים — ציון. תקיעה יום ערכה וכו' — על פי ירוש', ראש השנה, ד, ח: ואותי יום יום ידרושון (ישעיה, נח, 2) זו תקיעה וערבה". (36) אם לשבט אם לארצו — איוב, לו, 13. (37) להגשים — להוריד גשם. לגיא — לאדמה. כחורב בציון — ישעיהו, כה, 5. (38) בהגיון — בתפילתי. (39) בצביון — ברשות, בשעת רצון. הרשום וכו' — ר"ל: את הרשום מיום הדין, היום חתום וכו'. טכוסה — כל המקורות גורסים: מכוסה, והוא כנראה הנכון. בחביון — בסתר השמים. (41) שני לבבות — על פי דרשת חז"ל בברכות, נד, א: "מהו בכל לבבך — בשני יצירך". (42) בהדר — באתרוג שהוא

לומר כי אין בנו מצוות עריבות / כי כולנו אשמות מרובות
מבית ומחוץ רשע מרבות / היזכר נא רוכב ערכות
45 זכות הררי קדם שלשת אבות / וגבעות עולם שכם מעורבות
למענה ולמענם תפתח ארובות / עד בלי די להריק ברכות מרובות
לעונותם לפרות ולרבות / דגן ותירוש וצחקר להרבות

ומראשית השנה ועד אחרית שנה / חותם מודע דין לכל השנה
אם תהי גשומה אם תהי שחונה / אם תהי טלולה אם תהי דשונה
50 ובפצתי ברכ עם הושענא / אמרי האזינה ושעה נא
וישעי מהרה חיש נא / והצליחה נא והושיעה נא

ונגילה ונשמחה בישועתיך / ונעלוץ ונעלוץ בתשועתך
כי ישועתינו היא ישועתך / וגאולתינו היא גאולתך
ופדויתנו היא פדותך / והצלתינו היא הצלתך
55 ונצורתינו היא צורתך / ושמחתנו היא שמחתך
ותפארתינו היא תפארתך / וקדושתנו היא קדושתך
לישעינו בהר נחלתך / לשמחתנו בבית תפלתך
להצריצך בתהילתך / להקדישך במכון לשבתך
בשילוש קדושת מלכותך
ככ(תוב) וקרא זה

הושענא	דופקי דלתות / בערבי נחל לך לפחות	אופן
60 למען	דגלי אותות כרותי בריתות / [שפתנו] תהללך כחיות כס עמותות	
הושענא	המון ידידיך / בנישוק טוב דודיך	
למען	הדור בקרני הודיך / יושעו יחידך / מתמידים ליחידך	
הושענא	ההצליחה נא / קרית חנה	
למען	ותיק כהונה / תקשיב תחינה / עם זו לחוננה	
הושענא	את קומת תומר / להללך עומסת כף תומר	
למען	וז נשאל באורים באומר / רחם כרם חמד ונענים לך בזמר	
	בקול אדירים / יי אדונינו / והיה יי למלך	
	וכמו בדברי קדשך / ימלך יי לעולם	

מלבד זו הבאה מידך, ואין לנו גאולה אלא גאולתך וכו'. אופן — פיוטי הקדושה גופם. (59) לך — אותך. (60) דגלי אותות — השבטים. כס עמותות — כחיות הקודש המודבקות לכיסא הכבוד. (61) בנישוק טוב דודיך — על פי שיר השיר-רים, א, 1: "ישיקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך" וכו'. (62) הדור בקרני הודך — משה רבנו (השווה שמות, לד, 29). (63) קרית חנה — את ירושלים (ישעיהו, כט, 1). (64) ותיק כהונה — אהרן הכהן. לילל — להיות לכם אלהים, מעבר לפסוק אחרון שלקדושה. (65) את קומת תומר — כינוי לישראל על פי שיר השירים, ז, 8. כף תומר — לולב. (66) זך נשאל באורים — כנראה מוסב על אלעזר הכהן שנאמר בו (במדבר כז, 21): "ושאל לו במש-פט האורים". בכ"י א חסרים שני הטורים הללו, ואילו במ-קור אחר כתוב: "למען נמשל באורים", ואולי הוא נכון יותר. בקול אדירים וכו' — רמזים לנוסחאות הקבע של סוף

פרי עץ הדר (ויקרא, כג, 40). וכפות — וכפות תמרים, לולב (שם). וחתולתם — וכיסויים (איוב, לח, 9). מלמד כנראה שבימי הקלירי ובמקומו נהוג היה להעמיד הערבות בד' המינים כך שתהיינה חופפות על שאר המינים. (43) עריבות — נעילות. כי כולנו — מלאים. (44) מבית וכו' — הנושא: האשמות. (45) וגבעות עולם — כינוי לא-מהות, עיין ראש השנה, יא, א. שכם מעורבות — כנראה מלשון ערבות. (46) ארובות — את השמים, להורדת הגש-מים (בראשית, ז, 11). עד בלי די — מלאכי ג, 10. (47) לעונותם — שאר הנוסחאות גורסים: לעונותם, וכך כנראה נכון, ור"ל: מעיינותיהם. (48) מודעדין — פסקדין, הר-דעת בית-הדין (השווה ש. ליברמן, 'תרביץ', ב[תרצ"א], עמ' 397). (49) שחונה — מבורכת בשמש. והשווה פסיקתא דרי"כ, דף קעא, א, והשווה שם בהערות המהדיר. דשונה — דשנה. (53) כי ישועתנו וכו' — שיעורו: כי אין לנו ישועה

הושענא למען	זרע בחיריך / זרדי ערבים עומסים לשחרירך וזרו ורץ ומילא אתרירך / זך קדוש ונורא הושיעה נא ב[רוך] האל
הושענא למען 70	חוסן ישועות / חי אל למושעות חמה השיב בשועות / חיוניך חנון אל דיעות / והושיעה נא ב[רוך] חנון
הושענא למען	טירת כסף / טכוסה חפויית כסף טען כידון בחושף / טלאיך שובב והושיעה נא ב[רוך] הרוצה
הושענא למען	יולדת שבעה / מנסכת מים יום שבעה יושבת תחת תומר לשועה / ידידיך סלח עונם והושיעה נא ב[רוך] [חנון]
75 הושענא למען	כסופי ישעך / כרנע חיש ישע משמעך כילה תרושת ושיועך / כמיהיך גאול והושיעה נא ב[רוך] גואל ישראל
הושענא למען	לעומסי ערבים / לחון על יבלי מים מרבים להקת שופטים מרובים / לקוחיך תלאימו חבול והושיעה נא ב[רוך] רופא
הושענא למען 80	מחכי ישע / מלבוש בגדי ישע מושאל משאות נשוא פשע / מיחליך בך בטל שנותם והושיעה נא ב[רוך] מברך
הושענא למען	נושאי לולבים / נועם ומירות בם מלבלבים ניצוח ניגונות מלבלבים / נדחיה קבוץ מארבע והושיעה נא ב[רוך] מקבץ
הושענא למען	סוחחים באינד ערבות / סולו לרוכב בערבות סילסיל נעימות עריבות / שרידיך במשפט הצדק והושיעה נא ב[רוך] אוהב
85 הושענא למען	עם מזילים / עמר עלי נחלים עשר בית ובוילים / ערו ערו תכנע מלהושיעה נא ב[רוך] מכניע

הקדושה. (67) לשחרירך — לשחר פניך. (68) זורו ורץ — מוסב כנראה על כלב, שעליו נאמר במקרא פעמיים (דב' רים, א, 36; יהושע יד, 14) שמילא אחרי יי. (69) חוסן ישועות — ישעיהו, לג, 6. אל למושעות — תהלים, סח, 21. (70) חמה השיב — יהושע. בשועות — בתפילה. אל די עות — שמואל א, ב, 3. (71) טירת כסף — כינוי לכנסת ישראל (שיר השירים, ח, 9). טכוסה — מפוארת, חפויית כסף — תהלים, פח, 14. (72) טען כידון — אהוד בן גירא (שופטים, ג, 15 ואילך). בחושף — בגלוי. (73) יולדת שבי עה — כינוי לכנסת ישראל (שמ"א, ב, 5). מיום שבעה — בפעם השביעית. (74) יושבת תחת תומר — דבורה (שופ' טים, ד, 5). (75) כסופי — נכספים. משמעך — גראה שהוא משובש. ובנוסח אחר: "כשומעך", או: "כשימעך". (76) כילה תרושת — ברק (שופטים, ד, 2). (77) לחון — כנראה

במקום: לחון, להתפלל. (78) לקוחיך — את ישראל של- קחתם לך לעם. (80) מושאל — שמואל (ש"א, א, 28). משאות — כנראה שגיאה דיטוגראפית, ובשאר המקורות ליתא. ואפשר שהוא במקום "משרת" הבא בקצת מקורות. נשוא פשע — תהלים, לב, 1 (ושם: "גשווי"), והוא כינוי לשמואל, אולי על פי הנאמר בירושלמי, מגילה, א, ה"ב: שלוש עבירות הותרו בשיו של שמואל (שמ"א, ז, 9) הוא ועורר וכו'. (81) מלבלבים — מדברים. (82) למען ניצוח וכו' — שיעורו: למען המלכבים בגינות בניצוח. ונראה שמכוון לבני קורח. השווה במדרש תהלים למזמור לב, 1. (83) מוחחים — אומרים בתפלתם. פולו וכו' — תהלים, פח, 5. (84) סילסיל — דויד המלך. (85) הושענא עם וכו' — שיעורו: הושענא את ישראל שמזילים תפילה ("עתרה") על נחלים. (86) עישר וכו' — שלמה המלך שבנה

הושענא למען	פיתחי עולם / פנה מתהומות להצלם פיגר כושים ועילצלם / פועליך קהבטחתה שכרם הנה והושיעה נא ב[רוך] מבטח
הושענא למען 90	צמחי רבבה / צומחי כבן חציר פערבה צהל ברינה ברתבה / צבאיך אנור ונוף בנה והושיעה נא ב[רוך] בונה ירושלים
הושענא למען	קהל בך נושעים / קווים עלות מושעים קיר נסב לשיועים / קוראיך פיללם ענה והושיעה נא ב[רוך] שומע
הושענא למען	ריעים ואחים / רוגשים היום ובה נאחים רץ עשות פסחים / רחש צוייך כשי רצה והושיעה נא ב[רוך] שאותך
95 הושענא למען	שבעה סוככים / שבעתם פונים זיל מנסכים שבעה רועים ושמונה נסיכים / שתליך מהודיך בטוב לב והושיעה נא ב[רוך] הטוב
הושענא למען	תולים לך עין / תומכי ניסוף מים ויין תשבי ותכליל עין / תמימיך בשלום בך והושיעה נא ב[רוך] עושה

שמביא את חרו המחרוזות גם בטור הרביעי שלהן, ומ- עמיד את מלות האיזור מחוץ לגבולות הסטרופות כללות- מענה גרידא, ממש כדוגמת שלוש החטיבות הראשונות של הקומפוזיציה. נביא כאן את הקטע שבקרובה מול הקטע שבעיבוד:

7 אל ישועתי	אל ישועתי
אזון שועתי	אזון שועתי
בערך שועתי	בערך שועתי
בנסך נולי	בנסך נולי שועתי
הושע נא	הושע נא

19 מלכי צדיק נושע	[מלכי צדיק נושע]
מבטח בשמך להישע	[מבטח בשמך להישע]
נאור אותי תישע	נאור אותי תישע

בידי ר"א אליגר, וטוב עין הוא יבורך. (91) קווים עלות מושעים — עובדיה כא. (92) למען קיר נסוב — רומז לחזקיהו המלך שהסב את פניו אל הקיר (מל"ב, כ, 2; ישעיהו, לח, 2). לשיוועים — לתפילות. (93) נאחים — מתאחדים בשמך. (94) רץ עשות פסחים — רומז ליאשיהו (מל"ב, כג, 21 ואילך). רחש צוייך — את תפילתם של יש- ראל שנצטוו לקיים מצותיך. כשי — כקרבן. (95) שבעה מוככים — יושבים בסוכה שבעת ימים. זיל — מים. (96) שבעה רועים וכו' — השווה מיכה, ה, 4. (98) תשבי — אליהו הנביא. והכליל עין — דויד (שמ"א, טז, 12), וכאן כינוי למשיח.

את ביהמ"ק. ערו ערו — את שונאיהם של ישראל שאומרים כך (תהלים, קלו, 7). (88) פיגר כושים — רומז למלך אסא (השווה דה"ב, יד, 1 ואילך). ועלעלם — והסעירים. פוע- לוך — את ישראל. שכרם הנה — רומז לנאמר בישעיהו, מ, 10: "הנה שכרו אתו". (89) צמחי רבבה — ישראל (יחזקאל, טז, 7). צומחי כבן חציר — במקום: "בבין חציר", (ישעיהו, מד, 4). (90) למען צהל ברינה — רומז ליהושפט; השווה דה"ב, כ, 22 ואילך. ברינה — כנראה טעות דיטוגראפית, והתיבה חסרה בשאר המקורות. ברח- בה — אולי: בעמק (השווה שם). ואפשר שהכוונה: בארץ ישראל. אנור — אסוף. בביאור סטרופה זו ושלפניה סייע

נצח נצחים	נצח נצחים
והושיעה נא	והושיעה נא
סלה אל מושיעי	סלה אל מושיעי
סכות והקשב לקול שועי	סכות והקשב לקול שועי
25 עבד נא על פשעי	עבד נא על פשעי
ענני וחנני	ענני וחנני
והושיעה נא	והושיעה נא
פנה אלי וחנני	פנה אלי וחנני
פועל ישועות חסניני	פועל ישועות חסניני
צורי וגואלי בקראי ענני	צורי וגואלי בקראי ענני
30 צקן לחשי קשוב	צקן לחשי קשוב
והושיעה נא	והושיעה נא
קולחי ערבה בטעני	קולחי ערבה בטעני
קולי תאזין ותענני	קולי תאזין ותענני
רחום למענה ולא למעני	רחום למענה ולא למעני
רעייתך רחם	רעייתך רחם
והושיעה נא	והושיעה נא

למרבה הצער לא נשתמר בכתב־היד המקביל אלא החר-
מר המובא לעיל.
באופן עקבי לחלוטין בנויות בתבנית סטרופית מעין-

אחרת

אעדיף כל שמונה בשוש גירות / זכר לישע דישן מגירות
בבתלילים וכיגורות / אהלל בם עלי נוראות
אשר הפליא מנן לגונני בגר חנוכה
[ברוך] מנן
בצמוד חידקל בגיבו חד וקל / נתיבות יושר עבד לעקל
5 בשלוש עשרה ברייתות היקל / ודת שלש עשרה מידות קלקל
לולי מגשים תיחי תחינו בגר חנוכה
[ברוך] מחיה

רים האחרונים של הסטרופות ("אלעזר בירבי קליר חזק"),
בסילוק (טור 32 ואילך: "אלעזר בירבי קליר") ובפיוטי
הקדושה (טורים 40—45): "אלעזר בירבי קליר".

פירוש הערות לפיוט: (1) אעדיף — אוסיף. כל שמור-
נה — כל שמונת ימי חנוכה. בשוש — בשמחה. דישן —
ניקיר, חנוכה. (4) חידקל — כינוי ליוון, על פי הדרשה
בבראשית רבה, טז, ד: "חידקל זו יוון שהיתה חדה וקלה
בגוירותיה". לעקל — לעקם. (5) בשלוש עשרה ברייתות
הקל — גזר על המילה שנכרתה עליה י"ג ברייתות, לפי דר-
שת חז"ל בנדרים, לא, ב, ובמקבילות: "גדולה מילה שנכ-
רתה עליה י"ג ברייתות". ודת שלוש עשרה מידות — הכוונה
לתורת משה הנדרשת ב"ג מידות. (6) מגשים תיחי — מור-

קרובה זו נהוגה היתה בימי הביניים גם בקהילות אשכנז
המערביות (ביום א של חנוכה), אבל לא נקלטה במחזורים
שבדפוס. מחברים קדומים מצטטים ממנה לענייני הלכה,
ומייחסים אותה, מקצתם, במפורש לקלירי. ראה צונץ,
Literaturgeschichte der synagogalen Poesie (Berlin,
1865), pp. 43, 61. ל. גנדסהוט, "עמדי העבודה" (בר-
לין, תרנ"ז), עמ' 44, וישראל דוידזון, "אוצר השירה וה-
פיוט" (ניר-יורק, תרפ"ה—תרצ"ג), סימן 6998, ושם רשימת
הציטוטים מן הקרובה בספרות ההלכה. הקרובה מופיעה גם
בכ"י אוכספורד 1180 (שהיה כנראה לפני צונץ) ורשום
למעלה ממנה "ביום א' של חנוכה אמרים זה במגנצא
יסוד הקליר". פרטים על הפיוט ושניגוני הנוסחאות עיין
בנספח שבסוף המאמר. הפייטן חתם את שמו בקרובה בטר-

גבורותיך עצמו / אמרותיך עצמו
ורוב רחמיה המו / ביד כהניה אשר לישע קמו
ולשמך הנעימו ורוממו

[ככ] תוב

ארוממך יי כי דיליתני (תהלים, ל, 2) ואתה קדוש [יושב תהלות
ישראל] (תהלים, כב, 4)

אל נא

10 גר חנוכה	אסור בו להשתמש
גר חנוכה	בו ביום חמש ברכות לחמש
גר חנוכה	גיהו יהא מוצנע
גר חנוכה	דלק ומישוב בלי נד ונע
15 גר חנוכה	הנתמד לכל בית
גר חנוכה	ומצותן גר אחד בבית
גר חנוכה	זכרון ישע למיחליו
גר חנוכה	תייב לברה ומלהבדיל עליו
גר חנוכה	טוות אין יושבות לפניו
גר חנוכה	ישיבתו בדבר דבור על אופניו
20 גר חנוכה	כל המהדר מצותו בגופש
גר חנוכה	להדליק גר אחד לכל נפש
גר חנוכה	מעש היה בפוחת ומוסיף
גר חנוכה	נתנו טעם פחות וחוסף
גר חנוכה	סבול עד שיאותו לאורו
25 גר חנוכה	עד שיהנה אדם מאורו
גר חנוכה	פתילתו בתוכו תעושן
גר חנוכה	צוריה מלהדליק בגר ישן
גר חנוכה	קצינת זיוו להבליק
גר חנוכה	רואיו מנו בלי להדליק
30 גר חנוכה	שכיבו משמח לבריות
	תשמחינו בנרות לעתיד להיות

גר אחד לכל נפש — על פי מסכת שבת, כא, ב: "המהדר-
רין גר לכל אחד ואחד". (22) מעש היה וכו' — מכון למ-
סופר במסכת שבת, שם: "ב' זקנים היו בצידון אחד עשה
כבית שמאי [שהיה פוחת והולך] ואחד עשה כדברי בית
הלל [שהיה מוסיף והולך] זה נותן טעם לדבריו [...] זה
נותן טעם לדבריו" וכו'. (24) סבול — יש לחכות. עד שי-
אותו לאורו — עד שיהשך; השווה מסכת סופרים, שם:
"ואם הדליקו ביום אין נאותין ממנו ואין מברכים עליו
שכך אמרו אין מברכין על הנר עד שייארתו לאורו". (26)
פתילתו בתוכו תעושן — על פי מסכת סופרים, כ, א: "ואין
חוששין לפתילתו להתליפו עד שיכלה". (27) צוריה מל-
הדליק בגר ישן — אסור שיהא מדליק בגר ישן, ואף זאת
על פי מס' סופרים, שם. (28) קצינת זיוו — אולי: הדר
זיוו; אורו המובחר. (29) רואיו מנו וכו' — שאסור להדליק
ממנו גר אחר. השווה שבת, כב, א, ו'טור אורח חיים, סימן

ריד גשמי תחייה. (10) אסור בו להשתמש — השווה שבת,
כא, ב: "צריך גר אחרת להשתמש לאורה" וכו'. (11) בו
ביום — ביום הראשון. חמש ברכות — השווה שבת, כג,
א: "יום ראשון הרואה מברך שתיים ומדליק מברך שלוש".
הרי חמש. (12) גיהו — אורו. מוצנע — כנראה: משומר,
מיוחד. והלשון קשה. (13) ומישוב — שאסור לסלטל אותו,
השווה מסכת סופרים, כ, א (מהד' היגער, עמ' 341): "ואין
מגביהין אותו ממקומו עד שיכבה". (14) הנתמד וכו' —
השווה שבת, כא, ב: "מצוות חנוכה גר איש וביתו". (16)
למיחליו — לישאל המקווים לו. (17) ומלהבדיל עליו —
וחייב שלא להבדיל על גר של חנוכה אלא על גר אחר. וב-
טור אורח חיים, סימן תרפא, מובאה הלכה זו בשם הירר-
שלמי. (18) טוות אין יושבות לפניו — שהרי אסור להשי-
תמש באורו. (19) ישיבתו — אולי: הישיבה לפניו מותרת
על פי מה שנקבע בהלכה (משלי, כה, יא). (21) להדליק

סילוק

ובכן

אתה פני משיחיה אל תשב / לעת קצים וזמנים תחשב
 עוד ימים ולילות תושב / זמנים ורגעים תחשב
 רחם מקום תשכנה ובנוך תשב / בזכות אבות טובותינו תשב
 35 יה זכרך לדור ודור נישב / רם יי לעולם תשב
 בתוך ציון גרות נישב / יופי יקרך במקדשך תשב
 קבע מקום ארמון ועל משפטו ישב / לתש רון קדושת מצריצך תשב
 לפניה דבר ציוני תחשב / יופי כתר תשפחות אבטא ואיישב
 רון יחד נצריצך קדושי תהלות יושב

ככ[תוב] וקרא זה אל זה ואמר

40 כבודו איהל בדביר קדש / לתנות עם צבא קדש
 עטות כבוד כשרפי הקדש / זמר רינגו כחיות הקדש
 לעומתן

ממקומו בענני הוד עיטר רפה / ריפדה בעוצם ברכה
 בראש עשית זאת חנוכה / ייחדה פדת וכהלכה
 פעמים

אחד קול מבשר יריץ בחרים / להשיב תועים מנבעות וחרים
 45 ישמיע קול ללבב גמחרים / ראו כי אני הוא קול מרים
 [להיות] [לכם] [לאהלים]

וה[יה] כמו

גרה העלת ארנבת / בגיורותיה זאת מעונבת
 באור נר בכרור חיל אום ברית מגונבת / וכל נמצא מל באף מונבת
 ער קדוש העיר בזאת חנוכה

בלרוך האל

דרשה מרובעת ראשים / כעקרב משרצת קצצים ששים
 50 סיגרה בכלא שבעים ישישים / להליץ בלעז גלילי תרשישים
 זממו וכיונו דעת ודצו בזאת חנוכה

בלרוך חונן

תרעד, ועיין שם ב"בית יוסף". (32) פני משיחיה — תהלים,
 קלב, 10. קצים וזמנים — קץ הישועה. (33) תושב — כנר-
 אה: קבע. (35) יה זכרך וכו' — שמות, ג, 15; תהלים,
 קלה, 13. (39) קדושי תהילות יושב — תהלים, כב, 4. (40)
 כבודו — את שכינתו. איהל — השרה. צבא קדוש — עם
 ישראל. (41) עטות וכו' — הנושא: צבא קדוש. ור"ל: שיהיו
 עושים כבוד כמלאכים. (42) בענני הוד — על פי
 סוכה, יא, ב: "שבע ענני כבוד היו במדבר" וכו'. רכה —
 כינוי לכנסת-ישראל. (43) בראש עשית — כנראה: על-
 ידי שציווה את כנסת-ישראל מראש לבנות את המשכן
 ולחנוך אותו. (45) ללבב גמחרים — ישעיהו, לב, 4.
 וה[יה] — ה' למלך על כל הארץ" וכו' (זכריה, יד, 9) כמו
 [בדברי קודשך כתוב לאמור ימלך] וכו' — רומז לפסוקי
 הסיום של הקדושה. (46) גרה העלת — במקום: העלתה
 גירה. ארנבת — יוון, על פי ויקרא רבה, יג, ה: "ואת
 הארנבת זו יוון. כי מעלת גירה היא — שמקלסת לקב"ה".

זאת — את כנסת-ישראל. מעונבת — כופה, כובלת. (47)
 באור נר בכרור חיל וכו' — שיעורו: כנסת-ישראל ("אום
 ברית") גנבה דעתה של מלכות יוון על-ידי הדלקת נרות
 בכרור חיל, שהיתה מבשרת בשעת השמד סעודת מצווה
 (סנהדרין, לב, ב). וכל נמצא מל וכו' — השווה שבת, קל,
 א: "פעם אחת גזרה מלכות הרשעה [= יוון] גזירה על
 ישראל על המילה" וכו'. (48) קדוש — הקב"ה. והשווה
 בשינויי הנוסחאות. (49) דרשה — במשמעות: ציונותה.
 וענין הציוני מתפרש בטרם הבא. מרובעת ראשים — יוון,
 על פי דניאל, ז, 6: "וארבעה ראשים לחיתא"; והיתה הש-
 לישית היא יוון. כעקרב וכו' — על פי הנאמר בויקרא
 רבה, יג, ה: "עקרב זה יוון, מה עקרב זו משרצת ישישים
 ישישים, כך היתה מלכות יוון מעמדת ישישים ישישים". (50)
 שבעים ישישים — מכון לסיפור על תרגום שבעים הוקנים
 (מגילה, ט, א). להליץ — לתרגם. גלילי תרשישים — את
 התורה. (51) זממו — חשבו. וכיונו דעת — ששינו את

הומשלה חשיכה גדולה / כי על כל שלפניה גדלה
 ועל כי ישרים איתה גדלה / ערפה עלי רעות בגדולה
 רק בענה שובבים שולחכה בזאת חנוכה
 בלרוך] הרוצה

55 ותעבור על גזירת מלך / עם זו להעסיא להכעיס למולך
 ותעלל בעיוני בת מלך / וכמגרוס ענר ציון הלך
 בוחן טוב וסלח מחטא בזאת חנוכה
 בלרוך] חונן

זממה בחזק ובפךך / רדות גזע יוצאי ירך
 ותענית להולכי על דרךך / לשוח לגילולים בךך
 60 יה חש גואל לגאלי בנר חנוכה
 בלרוך] גואל

תקרה קשר לקשור / נאצות חרות בקרן שור
 פיתלה אשורי מישור / משלוח יד בכישור
 רופא חיתל קאב בזאת חנוכה
 בלרוך] רופא

טימאה טהרת מנביח / ועיכבה כל איש מלנביח
 65 ותאלם פה מלשביח / ואל תיפן לה מטביח
 בגשם עיטר שנת זו בזאת חנוכה
 ותן טל בלרוך] מברך

יעת מצב ציונים / ידידים מכרה לבני היונים
 היניעה מארובות יונים / וכשר פוחרם שומיע אל אביונים
 יחד קיבצם לאוי בזאת חנוכה
 בלרוך] מקבץ

70 כפלה עלי דוב וארי / ותעשש באשון תארי
 ותפרוץ יעד גדירי / עד כי הוציא משפטי לאורי

תרגומם במקומות מכונים. ויצו — ועליו. (52) הומשלה —
 יוון. חשכה גדולה — על פי הנאמר בויקרא רבה, יג, ה:
 "[חשכה] גדולה זו יוון". (53) ועל כי ישרים איתה ניר-
 לה — על פי המדרש, שם: "ואת הארנבת זו יוון כי מעלת
 גירה היא שמגדלת צדיקים". (54) רק בענה — במקום:
 בענותה. שובבים — ישראל שהם בעלי תשובה. שולחכה —
 נשרפה ונענשה. (55) ותעבור — הנושא: מלכות יוון. עם
 זו — את ישראל (שמות, טו, 16). להעסיא — כך (או:
 "להעשיא") בכל המקורות. נראה שהוא משולש לעשות,
 ר"ל: למעוך, ללחץ (השווה יחזקאל, כג, 8; ואולי גם
 מלאכי, ג, 21). ושמה הוא הפעיל של עשה, במשמע: לה-
 עבד, להפעיל. להכעיס — לפני הקב"ה. ונוסח אחר: "לה-
 עביר". למולך — לעבודה זרה. (56) ותעלל — ותייסר,
 ותתעלל. בת מלך — כנסת-ישראל. וכמגרוס ענר — שיעור
 הטור כנראה: והילך (במקום: והילכה) את בני ציון לפי
 עצתו הרעה (השווה איכה, ג, 16) של ענר בעל ברית אב-
 רהם שיעץ לו שלא ימול (בראשית רבה, מב, ח). (57)
 מחטא — כנראה משובש. ונ"א: "מת [מתח] חטא". (58)
 זממה — חשבה יוון. גזע יוצאי ירך — ישראל (שמות,
 א, 4). (59) ותענית — ותעקם. להולכי על דרך — הוסף:
 הישרה. לשוח — שיעורו: להשתחוות לגילולים. (61) חק-

רה — הכינה, התכוננה (קלאר ב'קריית ספר', טו, חוב' ג
 [תשרי תרצ"ט], 290) ואולי: עשתה מעשה בזוי ושפל
 (מ. זולאי, "עיוני לשון בפיוטי יוני", ידיעות המכון לחקר
 השירה העברית, [תתש"ו], קצר, והשווה גם ח. ילון, "חקר
 בפיוטי יוני", 'לשוננו' כא, [תשי"ז], 143) נאצות חרות —
 על פי ויקרא רבה, יג, ה: "חידקל זו יוון, וכו' ואומרת להם
 לישראל כתבו על קרן השור שאין לישראל [= לכם] חלק
 באלהי ישראל". (62) פיתלה — עיקלה. אשורי מישור —
 את צעדי ההולכים למישרים. משלוח יד בכישור — אולי:
 מלאפסר להם לשאת נשים (השווה משלי, לא, 19), והשווה
 במדרשות לחנוכה שהדפיס ילינב ב'בית המדרש', חלק א,
 עמ' 133. (63) רופא — הקב"ה. היתל — ריפא (יחזקאל, טו,
 4 ועוד). (67) יעת — כמו ויעת=עיוות (זולאי, שם, עמ'
 קפו). ציונים — כנראה: אותות, חוקים. (68) יונים — כינוי
 לישראל. לאוי — לירושלים, לבית המקדש (תהלים,
 קלב, 13). (70) כפלה — הגדילה יוון לעשות לי רעה כפי-
 ליים. עלי דוב וארי — יותר ממלכות בבל ומדי (על פי חזון
 דניאל, פרק ז, ומדרש ויקרא רבה, יג, ה: "כאריה — זו
 בבל; דמיה לדוב — זו מדי"). באישון — בחשכה, השווה
 לעיל טור 52. (71) יעד גדירי — סמיכות הפוכה במקום:
 גדר ועדי; חומות בית הועד שלי. ונ"א: "יער", והוא כינוי

קמי לשפוט במשפט בזאת תנופה
ב[רוך] מלך

לענית משוש כל הארצות / פרצה בו שלש עשרה פרצות
משם עותה לנחיצות / לפני משוה למעצות
75 להכניע שאונה בהבהב בזאת תנופה
ב[רוך] שובר

מצת צנ צפיר העינים / חלו ילקים פנים מעינים
ויציצו כל לועזים / להכחיד גוי עינים
יהבי השלכתי במבטחי בזאת תנופה
ב[רוך] משען

נדמו כחיות נמר / גדיותי במענם לנמר
80 ויעזרו פרחי אמר / משרתי כולו כבוד אומר
רעצום ותיכנו גוף על מכונו וששו בזאת תנופה
ב[רוך] בונה
את צמח

סריגי צפיר עמדו / ולארכה רחבו ואמדו
ממאה ועשרים לשבעה שרים העמידו / וכחתך פולם הושמדו
חי כאון סיח בזאת תנופה
ב[רוך] שומיע

85 עצמו מאה ושמונים / מאשמים המונים כבאשמים
עד כי גברה יד חשמונים / וערכו שי לנצח אמונים
זבחי תודה היישו בנר תנופה
ב[רוך] שאותך מודים

פרעו למו נשי שטרות / כהונן וכשורות
ועלצו שרים ושרים / כמועד יציאת כושרות
90 קוראים הלל ושרי בזאת תנופה
וכניסי פלאיך ב[רוך] הטוב אלהינו ברכינו

מקובל לבית המקדש. עד כי הוציא — על פי תהלים, לו, 6.
(3). פרצה בו וכו' — השווה מידות, ב, ג: "שלוש עשרה
פרצות היו בו שפרצום מלכי יוון" וכו'. (74) משם — מבית
המקדש. עותה — הוכתה יוון. לנחיצות — מלשון כלה
ונחיצה (ישעיהו, י, 23 ועוד). משוה למעצות — המשר
חיים בשמן המשחה להעריץ לקב"ה, ר"ל: לפני הכהנים
מבית חשמונאי. ואולי מלשון "מסעף פארה במערצה"
(ישעיהו, י, 33), והכוונה: משוה מלחמה. (75) שאונה —
המונה. בהבהב — בגיחגוח, על פי פירוש חז"ל למשלי ל,
15. (76) צנ — נתייצב. צפיר העינים — מלכות יוון, על פי
חזון דניאל, פרק ח, 21. חלו — החלו, ילקים — מיני ארבה,
וכאן הוא כינוי ליוון, ואיני יודע על פי מה. (77) גוי
עוים — ישראל שעברו במים עוים (נחמיה, ט, 11). (78)
יהבי — תקוותי (תהלים, נה, 23). (79) נדמו — היוונים.
כחיות נמר — על פי חזון דניאל, ז, 6: "וארו אחרי כנמר",
בויקרא רבה, יג, ה: "זו יוון". כמענם — בגזירותיהם.
לנמר — להביך בגזירות הפכפכות ומנומרות, על פי ויקרא
רבה, שם, בגירסה שבמהד' מרגליות (כרך ב, רפט, ב):
"כנמר זו יוון שהיתה מנמרת בגזירותיה". (80) פרחי
אמר — כהנים ממשמר אמר, ועל פי המסורת הם שניצחו

ציוי חוקו לעם נכרא / קבוע לדורות לאורה
ריצו ותיצבו מקום מה נכרא / שתו שבעה קני מנורה
תמורם אצרוף נר בשלום בזאת תנופה
ב[רוך] המכרך

מעין צירוף של שני היסודות שצינו לעיל במוצא
המבנים הסטרופיים המעין-אזוריים בפיוט הקדום, זה של
קשירת נוסח-הענייה אל גופי הסטרופות בגשר של תי-
בות מתחלפות וזה של הפקעת העניות משימושן הרא-
שון והעמדתן כמלות-חרוז אזוריות בסופי הטורים

למען תמים בדורותיו
הנמלט ברוב צדקותיו
מוצל משטף גבוא מבול מים
לאום אני חומה הושענא והושיעה נא

5 למען שלם בכל המעשים
המנוסה בעשרה נסים
כשר מלאך גם יקח נא מעט מים
לברה כחמה הושענא והושיעה נא

למען 10 רף ויחיד הנחשט למאה
ועק איה השא לעולה
בשרוהו עבדיו מצאנו מים
לגולה וסורה הושענא והושיעה נא

וכו'

על ישראל שישמרום — הנה הפרו אותם ועברו עליהם.
הפייטן מנסח את הדברים משמם של ישראל ובלשון
של וידוי, בעשר סטרופות מרובעות שכל אחת מהן
מתארת דברה אחת (בשלושת הטורים הראשונים) ואילו
בטור האחרון היא מציינת את הפרתה. חרוז האזור
הוא בתיבת "אנחנו" שאיננה אומנם תיבת-מפתח כש-
לעצמה אבל היא מבליטה יפה את אירת הוידוי של
הקינה וגם מאזנת בעוצמה את האמור בראשית כל
מחרוזת על האל:

(10). (5) שלם בכל המעשים וכו' — אברהם אבינו. (7)
כשר — כשראה. יוקח נא — בראשית, יח, 4. (8) ברה
כחמה — כינוי לישראל (שיר השירים, ו, 10). (9) הנח-
נח — הנולד. למאה — להיות אביו בן מאה. ומלת "מאה"
אינה מעמידה חרוז, אבל כך הוא בכל המקורות, כולל המ-
קורות שבגניזה. (10) איה השא — בראשית, כב, 7. (11)
בישרוהו עבדיו וכו' — שם, כו, 32. (12) לגולה וסורה —
לכנסת-ישראל, על פי ישעיהו, מט, 21.

70 הייחוס הוא של צונץ, בספרו הנזכר בהערה 68, עמ'
49, סימן 28. ואפשר שאינו בטוח.

כל הדוגמאות שהעלינו עד כה נראות כמחזקות את
ההנחה שהנחנו לעיל בדבר מנהגם של פייטנים קדמ-
נים, ובעיקר של הקלירי, להעמיד את תיבת-האיזור
בפיוטיהם הבנויים במבנים סטרופיים מעין-אזוריים על
מלות מפתח. המזכירות, גם בדגמים המפותחים ביותר,
את הענייה ואת הרפון. והנה קינה המיוחסת לקלירי⁷⁰
שלכאורה לא נהג בה הפייטן כך. הפיוט מעבד נושא
מדרשי מצוי בקינות: עשרת הדיברות שציווה הקב"ה

ממצרים (תהלים, פח, 7). וכניסי פלאיך — רומז לנוסח
א"י של תפילת על הנסים של חנוכה. "אלהינו ברכינו" —
רומז לברכת הכהנים. (91) לעם נכרא — לישראל (תהלים
קב, 19). (92) מקום מה נורא — את בית המקדש (ברא-
שית כח, 17). (92) שתו — שמו, החזירו לטוהרתם.

70 הפיוט נקלט במנהגי אשכנז, ונאמר גם בימינו. סימנו אצל
דודון 1159. הוא מופיע גם בכמה מקורות שבגניזה, בנוסח
קרוב מאוד לנדפס.

הערות לפיוט: (1) תמים בדורותיו — נוח (בראשית, ו,
9). לאום אני חומה — לישראל (על פי שיר השירים, ח,

את היוונים בימי בית חשמונאי, כפי שהראה זולאי בעתון
'הארץ', 4.12.1952. כולו כבוד אומר — היכל ה' (תהלים,
כט, 9). (81) ותיכנו — וכוננו. נוף — את בית המקדש
שהוא יפה נוף (תהלים, מח, 3). (82) סריגי צפיר — בני
יוון, ועיין לעיל, טור 76. ולארכה — השווה דניאל ח, 8.
ועמדו — כנראה: ונתעשרו. (83) ממאה ועשרים — על פי
ויקרא רבה, יג, ה, מהד' מרגליות: "גדולה זו יוון וכו'
מלמד שהיתה מלכות יוון מעמדת מאה ועשרים ושבעה
דוכסין". ובבראשית רבה, מד, יז: "מאה ועשרים". ועיין
שם (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 439—440) כמה גירסאות
נוספות. ובויקרא רבה שבדפוסים: "מאה ושבעים ואחד".
(84) חי — הקב"ה. כאון — כששמע. סיח — תפילה. (85)
מאה ושמונים — מאה ושמונים שנה קודם לחורבן הבית,
על פי שמות רבה, טו, א: "קפ שנה עד שלא חרב הבית
פשטה מלכות הרשעה [= יוון] על ישראל". מאטמים —
מחשיכים, מקדירים. המונים — המוני בית ישראל. (86)
וערכו שי — והקריבו קרבן. לנצח אמונים — לקב"ה (תה'
לים, לא, 24). (88) נשי — מלשון "והנושה בא לקחת"
(מ"ב, ד, 1), ר"ל: את המגיע להם. (89) ושרים — משר-
בש, וצ"ל: ושרות. כמועד יציאת כושרות — כיום צאתם

אָנכי בְּסִינֵי הַשָּׁמַיִם מִמְּרוֹמִים
בִּי הָעֵיד לְעֵין כָּל אֲוִיִּם
נָעָה חֵי אֲנֹכִי לְעוֹלָמִים
הִישָׁנוּ בְּקֶרְבָּנוּ נִמְנוּ אֲנַחְנוּ

5 על זה היכני, פצעני / חיברני בישני
אכלני הממני / אוי לי על שכרי

דָּאָה וְשָׁח לֹא יִהְיֶה לָּךְ
הֵן אֲנִי מִמְצָרִים מֵעַלְךָ
וְאִם תִּשְׁמַע לִי אֲוִיִּלְךָ
10 אֱלֹהֵי אֱלֹהֶיךָ נִמְנוּ אֲנַחְנוּ

וְיִכָּר לֹא תִשָּׂא שִׁמְעָה בְּקֶרְבִּי
חֵי, לִשְׂאֵל לֹא תִשָּׁבַע בְּשִׁמְי
טוֹב אֲנִי וְאֲשַׁבְּעָה מִשׁוֹבֵר
לִשְׂקָר וְשִׁבְעֵנוּ אֲנַחְנוּ

15 יִיָּקָר יוֹם מְנוּחָה מִכָּל יָמִים
כָּמָה לִי יִדְעוּ לָעַם תְּמִימִים
לְנַחֵל בּוֹ שְׁנֵי עוֹלָמִים
גִּיתוֹת בּוֹ דְּרַכְנוּ אֲנַחְנוּ

מִצְנֵת כִּפֹּד מֵאַרְכַּת יָמִים
20 נִצֹּר לְמַעַן תִּאָּרֵךְ יָמִים
סֶחַ בְּכִיבוֹד וּבְמִוְרָא לִי דוֹמִים
אֵב וְאִם חִקְלָנוּ אֲנַחְנוּ

עָנָה בְּקוֹל רָם לֹא תִרְצָה
פֶּן בִּיד אֲדָם תִּירָצָה
25 צוֹרֵת צוֹר אָדָם וְצָח
וְדָם נָקִי שִׁשְׁכְּנוּ אֲנַחְנוּ

קָרָא בְּאָזְנוֹ לֹא תִנָּאף
קָדוֹשׁ פֶּן יִקְצוֹף בְּאָף
קוֹלְךָ לְבַל יִשָּׂאף

30 וְאִישׁ אֵל אֶשֶׁת רַעְהוּ צִהֲלָנוּ אֲנַחְנוּ

רִיעֵם לִידְגָלִי לֹא תִגְנוֹב

רִיעֵךְ לֹזֶר לֹא תִגְנוֹב
רַעְהוּ לְרִאשָׁךְ פֶּן יִגְוֹב
וְחִבְרֵי גִבִּיִּים שְׁרִינוּ אֲנַחְנוּ

35 שְׁקָר בְּרִיעֵךְ לֹא תִעָנֶה
שְׁמִיץ רַעְהוּ אֱלִיךָ לֹא תִאֲוָה
שְׁמוֹר פֶּן אֲכַרִיתֶךָ עַר וְעוֹנֶה
עֲדוֹת שְׁקָר תַּעֲדֵנוּ אֲנַחְנוּ

תוֹרַת לֹא תִחְמוֹד דְּרֵשׁ לְשִׁבְטֵי
40 תוֹעַ פֶּן יִתְעוּ כְּתוּעֵי, חוֹטֵי,
תִּכְסֹּף לְבַל יִכְבֹּד עוֹל מוֹטֵי
שְׁדוֹת וּכְרָמִים גּוֹלְנוּ וְחִמְדְּנוּ אֲנַחְנוּ

משפט אחד, והיא שאלת טרניה ששואל הקב"ה או כנסת ישראל; נמצא שמפאת התוכן כל מחזרות היא בחינת טור אחד (ארוך) שמתחלק — כדין מה שמצאנו במרובעים ובמשולשים הקדומים — למספר לא קבוע של צלעיות בלתי אחידות באורכן, והן חזרות — לבד מן הצלעית האחרונה — אלו באלו.⁷² אף בפיוטים אלה יש לשים לב לשימוש הבלתי עקבי בשיטת החריזה האזורית: תחילת היצירה בתיבות חזרות בסופי הסטרופות, ורק המשכה בחרוז חוזר. ואף לאחר שה פייטן עובר לחריזה אזורית ממש, הוא שב ברצון לחרוז בתיבה זוה, והתופעה ידועה לנו מן הדוגמאות שהובאו לעיל וזה לשון שני הפיוטים:

א
לְמִי אֲמַרְתָּה מִכָּל בְּנֵי אֵב
לְפָרוֹעַ שְׁטָר אֵב / אֶרְבַּע מֵאוֹת כְּהוֹחֵב
כִּי אִם לְזֹרַע אֵהָב / וְאֵיִיָּה אֲמַר יִהְיֶה כֹה

לְמִי בִילְעָתָה בְּמִסְכְּנוֹת פִּיתוֹם
5 בְּעֵדָם לְחַתוֹם / שְׁלֹשֶׁת יָמִי אוֹפֵל סָתוֹם
וְלֹא יִסְרֹד מָתוֹם / וְאַחַד מִחֲמַשׁ מֵאוֹת עָלוּ בְכָה

הערות לפיוט: הפיוט מביא בלשון של קובלנה מפי כנסת-ישראל רשימת העונשים והנסיונות שהטיל הקב"ה על ישראל בתולדותיו. (1) מכל בני אב — מכל העמים, מכל בני העמים. (2) שטר אב — שטר של אחד מאבותיו הקדמונים. וברוב המקורות: "שטר-חב". והכוונה למה שנאמר לאברהם בבראשית, טו, 13: "ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה". כהוהב — כמו שנתחייב. (3) לזרע אהב — לישראל. (4) ואיה — וכנגד זה היכן אומר יהיה כה — הן הבטחת "כה יהיה זרעך" ("כוכבי השמים", ברא"שית, טו, 5). (5) בילעתי — השמדתה. במסכנות פיתום — בערי המסכנות שבמצרים (שמות, א, 11). (6) בעדם לחי תום וכו' — כדי לגזור עליהם גזירת מוות ולסתום עליהם שלושת ימי מכת החושך (שמות, י, 22) כדי שיהיו הפזש-עים שבישראל מתים. והוא על פי המכילתא, ריש בשלח (עמ' 78): "שמתו הרבה מישראל במצרים, ואימתי מתו בשלושת ימי אפלה". (6) ואחד מחמש מאות — על פי המכילתא, שם: "לא אחד מחמש מאות עלו שמתו הרבה"

רִיעֵךְ לֹזֶר — על פי מכילתא יתרו, פרשה ח (עמ' 232) הרי זו אזהרה לגונב נפש. לא תגנוב — לפי החרח נראה משור בש, אבל כך הנוסח בכל המקורות שראיתי. (33) פֶּן יִגְוֹב — פֶּן יִגְדֹל ויעלה. וברוב המקורות: "תגוב". (34) וְחִבְרֵי גִבִּיִּים וכו' — על פי ישעיהו, א, 23. (37) פֶּן אֲכַרִיתֶךָ — על פי מלאכי, ב, 12. (40) חוֹטֵי — כמו: חוטאי. (41) תִּכְסֹּף לְבַל — השבטים נצמדו לעבודה זרה. (42) שְׁדוֹת וכו' — על פי מיכה, ב, 2.
אף ייחוסן של קינות אלו על פי צונץ הוא (בספרו הנ"ל, עמ' 48, סימן 18—19). שתייהן מובאות במקורות קדומים בגניזה, והראשונה מהן מופיעה בכ"ט ש"ס H 14/1, בתוך צור גדול של קינות קליריות, בכתב-יד מנוקד בניקוד ארץ-ישראלי אקראי.
למבנה הסטרופות כאן השווה הקינה הקלירית "אוהלי אשר תאבת" (ד, 1432; מהד' גולדשמידט, עמ' נה, סימן יג). אלא שבזו שלנו הכניס הפייטן חרוזים פנימיים. מקורות ושינויי נוסח, עיי' להלן בנספח.

השמיע. (12) הנוסח משובש כאן כמוכח מן החרח, אבל כך הוא בכל כתבי-היד שראיתי. (16) כמה — נכסף הקב"ה. ליידיעו — להודיעו. (17) לנחול בו — כדי שיהא נחל בו כותו. שני עולמים — העולם הזה והעולם הבא. (18) גיתות בו דרכנו — נחמיה, יג, 15. (19) מארכת זמנים — לפי שנאמר בה: "למען יאריכוך ימך" (שמות, כ, 12). (21) סח — אמר הקב"ה. בכיבוד ובמורא וכו' — השווה מכילתא יתרו, פרשה ח (עמ' 231): "רב אומר חביב כיבוד אב ואם לפני מי שאמר והיה העולם ששקל כבודו ככבודו ומוראו כמו ראו". (22) אב וכו' — יחזקאל, כב, 7. (25) צורת צור — האדם שנברא בצלם ה'. אדום וצח — כינוי לקב"ה על פי שיר השירים, ה, 10. (29) קולך — אינו ידוע טעמו. (30) ואיש וכו' — ירמיהו, ה, 8. (31) ריעם — ציוה ברעם. (32)

הערות לפיוט: הוא נדפס על פי כ"י רומא, קונטאנצה 69, דף 210, א ואילך. הוא מצוי גם ברוב כתבי-היד המ' תקונים של מנהגות רומי (ראה ד. גולדשמידט, 'מבוא למחזור בני רומא' [דביר, תשכ"ו], עמ' 101). נושא הפיוט נדון בפסיקתא רבתי, פיסקה כז (דף קלב, ב ואילך במהד' דורת איש-שלום): "שמעו דבר ה' וכו' ביטלתם כל הדיב-רות, אמרתי אנוכי יי אלהיך — כיחשו בה' ויאמרו לא הוא" וכו'. המדרש משמש כיסוד לכמה וכמה עיבודים בקינות קדומות. (3) נעה — אמר. חי אנכי לעולמים — על פי דברים, לב, 40. (4) הישנו וכו' — שמות, יז, 7. נמנו — אמרנו. (5) חיברני — מלשון פצע וחבורה. הרפרן מצוין בכה"י אחרי כל סטרופה. (7) דאה — טס. (10) אלה אלהיך — במעשה העגל (שמות, לב, 8). (11) שימע —

למי נאלמה בלא ציד דגן
במרה לרנן / באילים לסגם
בחורב לסגן / לאמר למו כה

10 למי דשתה באף וחימה
וסיפר מלחמה / ושולחו להילחמה
חמשת מלאכי חימה / ביום מהומה
בדיבור כה

למי הרגתה משמנים / והכרעתה המונים
15 רע מתאוננים / על שליו מתלוננים
אשר המה מלינים / הלוח וכה

למי ופחתה באש תבצירות
אשות בוצרות / בלכן ופצירות
ארבעים ושני מסע צרות מצירות
20 מכה ומכה

למי ורבמה חמשה עשר אלף בשנה
יום לשנה / ארבעים שנה
בחורב שנונה / עד גועו כה

למי חילחלה פי ארץ פתוח לבלוע ולסרוף
25 ולתכות באגרוף / ארבעה עשר אלף צרוף
כחלקו לחרוף / במקרכי כה

למי טיבחתה והוקעתה בעילף
ונוספו בסילף / כמאה וששים אלף
ועשרים וארבע אלף / בעצת שתום עיין בדוכרו כה

30 למי ייסכתה בדלתיים ים

בעד המעלים מים / ונישמו במרים
אתרן ומרים / תהום לדכה

למי כיתתה שיבט בשבטים / עצות שפטים
בגיבע ושפטים / בימי השופטים
35 עד [כה]

למי ליבטתה כהן ובניו / בעון בניו
המו עיניו / ומק דור ומעוניו
וניתן לשבי המוניו / וארון נסיכו

למי מתחתה מידת דין / במלך ובניו עצות דין
40 בגלבע תת דין / בעד נוב תבוע דין
כפסה ברכת כה

למי נינפתה עם במלחמה / עשרה בשניים להלחמה
ונפרצה חומה / באף וחימה
עד תהום לדכה

45 למי סיגרתה סרים בסרים / מאה ועשרים אלפים מסורים
כולם אסורים / זה בזה במולכו

למי עוללתה לחבור ולחלח
כל יבש ולח / נתעב ונאלח
ביד כל משולח / בקיצוף משולח
50 לאחירת להשליכה

למי פילצתה אחרי כל זאת
מקיר דת זאת / יורים בו תזאת
חצים שחוזות / שלש מאות חרוזות
על דיברי נכו

55 למי צימיתה סחוב והשלך / עשתי עשרה מולך

צ"ל: לדכו, והנושא: עם. (45) פרים בסרים — שרי יהודה בשרי ישראל. מאה ועשרים אלפים — על פי דהיי"ב ח, 6: "ויהרגו פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד". (46) כולם אסורים — אפשר שחסרה כאן ההתייחסות אל מאתיים אלף השבויים ("אסורים") הנזכרים בדהיי"ב, ה, 7. (47) למי עוללתה — גרמת להיטלטל. לחבור ולחלח — הערים שאליהן הוגלו עשרת השבטים (מל"ב, יז, ט; יח, 11). (48) כל יבש ולח — כל' את כל העם כולו. (49) ביד כל — בשאר מקורות: "ביד פול", והוא נראה נכון. השווה מ"ב, טו, 19. "פול" בא כאן ככינוי למלכי אשור בכלל. משולח — יש לגרוס כנראה עם שאר המקורות: "מושלח". (50) לאחירת — לארץ אחרת, לגולה (השווה דברים, כט, 27). (51) פילצתה — מלשון פלצות. (52) מקיר דת זאת — נ"א: "מקיים". ומדבר ביאשיהו, שנהרג עלידי פרעה נכו. יורים בו חזאת — שיהו יורי החצים רואים בו נקמתם (ויש לגרוס: חזות, כנוסח שאר המקורות). והשווה דהיי"ב, לה, 23. (53) שלוש מאות — על פי הנאמר בירוש', קידושין, א, ז: "שלוש מאות חצים ירו במשיח ה' עד שנעשה גופו ככברה". (54) על דיברי נכו — השווה מל"ב, כג, 29. (55) למי צימיתה — מדבר ביהויקים

"ויסך בדלתיים ים", בהשרשת ה' (אולי בהשפעת "על-בשר דם לא ייסך" בשמות, ל, 32), שתרגמו: ואגייף = וסגר". וי' כאן כנראה במשמע פאת מערב. ור"ל: למי סגרת את ארץ ישראל בדלתיים ובריח. (31) בעד — מפני. המעלים — אלה שהעלו את ישראל מן הים. (32) אהרן ומרים — יש להוסיף על פי שאר הנוסחאות: משה (ואהרן וכו'). תהום לדכה — לדכאו עד תהום. ושאר הנוסחאות: "עד כה" או "עד געו (= גוועו ?) כה". ואולי הוא שיבוש מכוח גרר מטרור. (33) שבט בשבטים — הכוונה להכחדת שבט בנימין במעשה פילגש בגבעה (שופטים, יט ואילך). (36) כהן ובניו — מדבר בעלי ובשני בניו. (37) המו עי' ניו — יש לגרוס כנראה: קמו. והכוונה שהוקין. והשווה "אגדת בראשית", פרק מא: "עלי הוקין מפני צרת בניו". ומק — ונמק. ומעוניו — ומקדשו, שנשבה הארון בימיו. (39) במלך ובניו — שאול ובניו. (40) בגלבע — שמאל א, 31. בעד נוב — שמ"א, כב, 9 ואילך. (41) ברכת כה — ברכת הכהנים (במדבר, ו, 23), לפי שנהרגו בגוב. (42) עשרה בשניים — כשנלחמו עשרת השבטים של ממלכת ישראל עם השניים של ממלכת יהודה, והוא מכוון למסופר במלך אחז ובפקח בן רמליהו בדהיי"ב, כח, 5. (44) לדכה —

מסעות שנסעו ישראל במדבר עד בואם לא", וכולם נמ' נים בפרשת "מסעי". (ללשון השווה מל"ב, ב, 24). (21) זרבתה — הצמת, הרגת (איוב, ו, 17). חמשה עשר אלף — רומז למתי המדבר שהיו מתים כל שנה ט"ו אלף במשך מ' שנה, שהם יחד שישים ריבוא. (23) עד גועו — עד שמתו כל דור יוצאי מצרים. (24) למי חילחלה — מדבר במחלוקת קרח. לבלוע — במדבר, טו, 32. ולסרוף — שם, 35. (25) ארבעה עשר אלף — מכוון למתים במגפה אחרי מחלוקת קרח (במדבר, יז, 14). (26) כחלקו — כש' עשו מחלוקת. לחרוף — לומר דברי חירוף וגידוף. במכרכי כה — נגד הכהנים שנאמר להם "כה תברכו את בני ישראל" (במדבר, ו, 23). (27) והוקעתה — השווה במדבר, כה, 4. בעילף — בעילפון, בייסורים. (28) כסלף — כחטאם. כמאה וששים אלף — על פי הירושלמי בסנהדרין, דף כח, ע"ד: "ויאמר משה אל שופטי ישראל הרגו איש אנשיו וכו' כמה הם שופטי ישראל שבע ריבוא ושמונת אלפים ושש מאות אחר לון כל חד מינכון קטיל טריי, נמצאו הר"י גין חמש עשרה ריבוא ושבעת אלפים ומאתיים". הרי כמאה וששים אלף. (29) ועשרים וארבע אלף — במדבר, כה, 9. שתום עין — בלעם (במדבר, כד, 3 ועוד). בדוכרו כה — שם, כד, 15. (30) למי ייסכתה — על פי איוב לח, 8:

וכו'. (7) בלא ציד דגן — בלא לחם צידה לדרך. (8) במרה לרנן — כדי שייאלצו לרנן במרה (שמות, טו, 23). באילים לפגם — כדי שתצטרך להפיג מריים במעיינות ובתמרים שבאילים (שמות, טו, 27). (9) בחורב לסגן — וכדי לשים להם סייג בחורב ביום מתן תורה מעלות בהר (שמות, יט, 12). לאמור למו כה — שמות, שם, 3. (10) למי דשתה — מדבר בחטא העגל. (11) וספר מלחמה — אולי: ובתעלולי מלחמה וקטל. (12) חמשת מלאכי חימה — על פי מדרש תהלים, ז, ו (מהד' באבער, לג, א—ב) ובהרבה מקבילות: "בשעה שעלה משה למרום וסרתו ישראל נזדווגו לו חמי" שה מלאכי חבלה" וכו'. (13) בריבור כה — רומז לשמות, לב, 27: "כה אמר ה' [...] עברו ושובו [...] והרגו איש את אחיו". (14) משמנים — נכבדים. (15) רע מתאוננים — במדבר, יא, 1. על שליו מתלוננים — במדבר, יא, 4. (16) אשר המה מלינים — במדבר, יד, 27. הלוח וככה — שם, 18. (17) ויכחתה — ייסרת, הענשת. באש תבצירות — במדבר, יא, 1. (18) בלבן והצירות — דברים, א, 1. ונדרש בספרי לפסוק, ובאבות דרבי נתן, נוסח א, ראש פרק לה, על מרי שמרו בני ישראל על המן (במדבר, כא, 5) ששם שלח ה' בעם את הנחשים, ועל מחלוקת קרח, שבה נהרגו קורח ועדתו. (19) ארבעים ושני מסע — במשך מ"ב

קבורת חמור מתלכלך / כנמצא עליו לסבכו
למי קידרתה פני גורן עגולה / ויצאו בגולה
חרש ומסגר גלה / כאשר תעיק העגלה
בעלה מסובכו

60 למי רישתה בת קול / שמונה עשרה תת קול
להעלות בידו בקול / ולא שמעו בקול
ולעקור מסכו

למי שילחתה ממרום אש / ללהט בית אש
ביר קש יבש / ומערכת אש
65 בדם חזיר להתבאש / ומנחתו ונסכו

למי תיפחתה במזי רעב / וסכנותה בעב
והועפו כעב / כניצר ותעב / מיוצר רוח ללעב
למי עוללתה כה

ב
למי תיממתי / אור כשד התכנתי
קרב קרב האבקתי / גידודי להב כיביתי
מלפני אבותיכם בשלכם

חזקו עלי דברכם / פשעתם בי כולכם
5 כמה שנים הארכתי אף עצמכם
למה תריבו עלי כולכם

למי שילחתי עשר מכות / זו מזו משוכות
מחומשות ומנשיכות / ועוד בים עשר מכות
כמו שילחתי בקמיכם בשלכם

10 למי רכבתי על עב קל / פוט ולוד לקלקל

א, 13. בית אש — בית יוסף, על פי עובדיה, 18. (64) קש יבש — בית עשו, על פי עובדיה, שם. ומערכת אש — שעל המזבח. (65) בדם חזיר להתבאש — לזהם בדם חזיר. ואפי' שיש להשמיט (כגירסת אחד המקורות) מלת דם, והי' כוונה אז: אדם. (66) תיפחתה — גרמת שיהיו תפוחים. וסכנותה בעב — והעלמת עין מתפילה, על פי איכה ג, 44. (67) כניצר נתעב — ישעיהו, יד, 19. ללעב — להיות ללעג ברוב עבודה (דה"ב, לו, 16). (68) למי עוללתה כה — איכה, ב, 20.

הערות לפיט: מקורות ושינויי נוסחאות — עיין בנספח. הפייטן מביא מפי הקב"ה רשימה של חסדים שנעשו ליש-ראל. (1) למי תיממתי — למי עשיתי טובות תמימות. אור כשד התכנתי — אולי: למי כוננתי למן ימות אור כשדים, כלומר למן ימות הגעורים של אברהם אבינו. (2) האבקתי — הפכתי לאבק (השווה ישעיהו, מא, 2: "יתן כעפר חרבו"). (7) למי — בשביל מי. משוכות — נמשכות זו מזו, משולבות זו בזו. (8) מחומשות — על שום שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים היתה של חמש מכות (מכילתא, בשלח, י, עמ' 113). ומנשיכות — ומעיקות. (10) רכבתי על עב קל — ישעיהו, יט, 10. והנבואה מוסבת

בן יאשיהו. מחוב והשלך — כנבואת ירמיהו עליו בפרק כב, 18. והוא מלך על ירושלים אחת עשרה שנה ("עשיתי עשרה מולך"). השווה מל"ב, כג, 35. (56) כנמצא עליו — כנראה: כשנמצא עליו חטא, להיות נענש בגללו. (57) קידרתה — החשכת. גורן עגולה — את הסנהדרין (משנת סנהדרין, ד, ג). (58) חרש ומסגר — מל"ב, כד, 14. והוא נדרש במקורות תלמודיים (גיטין, פח, א, ועוד) על תלמידי החכמים. כאשר תעיק העגלה — עמוס, ב, 13. (59) בעלה מסובכו — כשעלה נבוכדנאצר על ירושלים. על פי ירמיהו, ד, 7: "עלה אריה מסובכו", והפסוק נדרש על מלך בבל בפסיקתא דרב כהנא, קטז, א, ובהרבה מקבילות. (60) רישתה — שלחת ברגשת זעם. שמונה עשרה תת קול — על פי איכה רבתי, פתיחתא כג: "שמונה עשרה שנה היתה בת קול יוצאת בפלטיין של נבוכדנאצר ואומרת עבדא בישא זיל חרב ביתא דמרך". (61) להעלות בידו — תוך הבטחה שיעלה בידו להחריב את בית המקדש. ולא שמי ען — כנראה ישראל (ואולי צ"ל: כלא שמעו), ואפשר שהגירסה הנכונה היא: ולא שמעו, ורומז להמשך הדרשה שם שנבוכדנאצר חשש לשמוע לבת הקול. (62) מסכו — בית מקדשו (יחזקאל, כח, 13). (63) ממרום אש — איכה,

אוילים לעקל / לעשות לרוח משקל
לבלעם בגללכם

למי קחתי גוי מקרב גוי / להיות לי קהל גוי
ועיליתי מכל גוי / חמש מאות שנה לסגלכם

15 למי צררתי מים / והרעשתי שמים
ויבקעו המים / והולכתים ביבשה בתוך המים
וישובו המים / ויכסו צריכם

למי פרשתי עמוד ענן / למסך ענן
ועמוד אש בלי מעונן / ואש לילה מיומן
20 והמטרתי מן / ושאר מזון
ובאר זמן / ביר ציר נאמן
עבור לעדנכם

למי עשיתי עליונים / על כל המונים
ורדתי ממעונים / תת הגיונים
25 לעם מאמינים / בני עליון כולכם

למי סיגלתי עשרים ושנים אלה
ושש מאות אלה / מול שש מאות אלה
עטרות בידם לעשר כולכם

למי נתתי כרובים וארון / ומשכן לרון
30 לשרת אהרן / כשירות מרום
להסיר חרון / ולחמול עליכם

למי משכתי אחרי במדבר / עימכם להידבר
קהלכם להדבר / ולא חסר דבר
לשכון באהליכם

35 למי לשמש הדממתי / ויריח העמדתי
נקמתכם נקמתי / שלושים ואחד הימתי
מלפניכם

למי כעסתי עליכם בחטאותיכם
שפוט שופטיכם / רמוס בגלליכם
40 וחרטתי ללבטכם / משבתי להיטיבכם
מצר להצילכם

אלף — מכוון לדרשה בשבת, פח, א: "בשעה שהקדימו ישראל נעשה לגשמע באו ס' ריבוא של מלאכי שרת לכל אחד ואחד מישראל וקשרו לו שני כתרים." (30) כשירות מרום — כעין העבודה בבית המקדש של מעלה. (33) קהל — כה להדבר — אולי: להיות קהלכם מונהג עליידי. ולא חסר דבר — על פי דברים, ב, 7. (35) לשמש הדממתי — בימי יהושע. (36) נקמתכם נקמתי — השווה יהושע, י, 13. (36) שלושים ואחד — מכוון לל"א המלכים שכבש יהושע (יהו' שע, יב, 24). (39) שפוט שופטיכם — על שהייתם שופטים את שופטיכם, על פי דרשת חז"ל בבבא בתרא, טו, ב, לפי סוק ראשון של מגלת רות: "ויהי בימי שפוט השופטים, דור ששופט את שופטיו". רמוס בגלליכם — להיותכם ביום להם. (40) וחרטתי — וגורתי. ללבטכם — ליסרכם. משב

על מצרים. פוט ולוד — כינויים למצרים (יחזקאל, ל, 5 ועוד). (11) לעשות לרוח משקל — איוב, כח, 25. (13) קחתי — לקחתי. גוי מקרב גוי — דברים, ד, 34. (14) ועיליתי — והעליתים. ובשאר הנוסחאות: "הלוך חמש מאות אליכם", ר"ל: לירד אליכם מן השמים מהלך ת"ק שנה (חגיגה, יג, א). (15) צררתי מים — משלי, ל, 4. (16) וייבקעו המים — שמות, יד, 21. ביבשה וכו' — שם, 16 ועוד. (17) וישבו המים וכו' — שמות, יד, 28. (18) פרשתי [...] למסך ענן — תהלים, קה, 39. (20) ושאר — ובשר השליו. (21) ציר נאמן — משה רבנו. (24) הגיונים — את התורה. (25) בני עליון כולכם — תהלים, פד, 6. (26) פי גלתי — עשיתי לי סגולה. עשרים ושנים אלה — הכוונה ללויים שכן היה מספרם (במדבר, ג, 31). (27) ושש מאות

למי ייחדתי בקהל רב / עד תלום לקרב
ונצור בקרב / שמונה עשר קרב
ניצוח מלכם

45 למי טעתי ידיר יי / בהר בית יי
בנות בית ליי / שבת בכסא יי
למלוך עליכם

למי תמקתי להרבות / מאה ושלש עשרה רבבות
מושלמות בהרבות / בשלוח בלי מריבות
לחילכם 50

למי נעמתי מלכים ואלופים
ודקרו עלופים / מאה ושמונים ותמשה אלפים
בבוא להקהילכם

למי והיעדתי בכם כל חושים / וכל הפוחזים
55 ויהיו בוזים / וליצים מליונים
עד פאו עליזים / ונתצו גבולכם

למי הארכתי אף שש שנים / צמוס עישונים
בחיק שנאים / ושברתי עולכם

למי דיגלתי לכלות חמתי / באפי ובחמתי
60 מת אימתי / בהר נחלתי
פדי לחומלכם

למי גידלתי שלושת ילדים / לכבשן יורדים
ופילטם שר גרודים / וליהטו כשדים
להצילכם

65 למי ביקרתי שינית עדריי / בוא לחדריי
לבנות גדיי / ביד אדיריי
להצילכם

למי אייתי מצוא קורת רוח / ונתתם עמלי לרוח
שהוצאתם רוח / הקץ לדברי רוח
70 למי עוללת כה

אפשר שצ"ל: עמוס. (58) בחיק שנאים — בחיק מלאכים (תהלים, סח, 18). ושכרתי עולכם — ר"ל: השארתכם בני חורין. (59) למי דיגלתי — למי עשיתי דגול ומובחר. לכי לות חמתי [...]. בהר נחלתי — על פי מה שאמרו חז"ל על החורבן, ששפך הקב"ה את חמתו על העצים ועל האבנים (איכה רבתי, ד, טו ובמקבילות), ועלידי זה חמל על ישראל. (62) שלשת ילדים — חנניה, מישאל ועזריה. (63) ופילטם — והצילם. שר גרודים — השווה דניאל, ג, 25, והשווה לוח פסחים, קיח, א: "בשעה שהפיל נבוכדנאצר הרשע את חנניה מישאל ועזריה וכו' אמר גבריאל וכו' אני שר של אש ארד ואקצר מבפנים ואקדיח מבחוץ ואעשה נס בתוך נס". (65) ביקרתי שינית עדריי — מדבר בבניין בית שני. (67) להעילכם — כנראה: להדריכם בדרך הישרה (מלשון מעגלי צדק, תהלים, כג, 3). (69) שהיו צאתם רוח — כנראה: ועשיתם מעשי הבל (השווה תהלים, קמה, ד: "מוציא רוח מאצרותיו"). (70) למי עוללת כה — לכאורה נגד החרו. והוא ביאור ל"דברי רוח" שבטור הקודם.

תי — יש לגרוס כנראה על פי נוסח מקור אחר: "ושכתי להיטיבכם". (42) למי ייחדתי — מדבר בדויד המלך. עד תלום לקרב — על פי מה שאמר דויד המלך בשמ"ב, יז, 18: "מי אנכי" [...]. כי הבאתני עד תלום". (43) שמונה עשר קרב — על פי ויקרא רבה, א, ד: "שמונה עשרה מלחמות עשה דויד" וכו'. (44) ניצוח — לתת ניצחון למלכם. (45) טעתי — נטעתי. ידיר ה' — שלמה (ש"ב, יב, 25). (48) למי חמקתי — אולי: למי יפיתי (על פי שיר השיר רים, ז, 2), והסטרופה נראית כמדברת במלכות שלמה. מאה וכו' — איני מבין כוונתו. (49) מושלמות — כנראה במקום: שלומות. (50) לחילכם — לחזקכם. (51) למי נעמתי — מדבר בסגנון. (52) עלופים — מעולפים, הר"ל גים. מאה ושמונים וכו' — מל"ב, יט, 35. (54) וכל הפוחזים — יורד לטור הבא: וכל הפוחזים היו בוזים. בוזים — במקום: בזים. (56) עליזים — בבליים, על פי ישעיהו, יג, 3. (57) שש שנים — על פי הנאמר בויקרא רבה, כו, ח ובמקבילות: "שש שנים היו אותן גחלים [שנעדרו לשרוף את בית המקדש] עמומות בידו של גבריאל" וכו'. עמוס —

כיתה שבתקופת התהוותה של שירתנו בספרד היתה קיימת שירה שאפשר שהשפיעה — ולו רק חלקית — על תהליך התגבשותן של התבניות הסטרופיות ה"ספרדיות" המחודשות. בין כך ובין כך נראה כעת ברור, ששירת הקודש העברית בספרד איננה בחינת התחלה חדשה לחלוטין גם בפן המחודש ביותר שלה — בזה של המבנים הסטרופיים — אלא הליכה בהמשך, אמנם בתנופה גדולה, בנתיב שסללוהו קדמונים.

נספח: שינויי נוסחאות

א. לפיוט: "הושענא אל אמונה".

הטקסט ניתן בגוף המאמר על פי כ"י וסטמינסטר קולג' (קימ' בריג'), ליטורגיקה, כרך א, סימן 21, שמכיל את הפיוט בשל-מותו. כל הקרובה מובאת גם בכ"י אוקספורד 2700, דף 55, ב ואילך (להלן: מקור א); קטעים ממנה מובאים גם בכ"י ט"ש H 7/1 (להלן: ב), מראשית הפיוט עד טור 53 באמצעו; ט"ש H 2/60 (להלן: ג), מן ההתחלה עד טור 10 ומטור 19 עד טור 26; אוקספורד 2716/1, דף 3 ואילך (להלן: ד), טורים 76—97 (מנוקד בניקוד א"י); כ"י קימברג', אוסף האוניברסיטה Or. 1081, סימן 1/5 (להלן: ה), מן ההתחלה, אבל אי-אפשר לפענח אלא את הטורים 52—78; כ"י ט"ש H 11/42 (להלן: ו), טורים 1—6; כ"י ט"ש Misc. 22, סימן 32 (להלן: ז), טורים 49—86 (מטושטש ביותר); כ"י אוקספורד 2740/1, דף א ואילך (להלן: ח), טורים 14—49; 75—סוף; כ"י ברלין A 1/2, מטור 83 עד הסוף. ראשי הקטעים של הקומפוזיציה ("הושענא אל אמונה / ואתה קדוש / אל יצועתי אוון שועתי / ונעריצך / סילוק הננו אתאנו לך / אופנים / הושענא דופקי דלתות / תמאם שמונה עשרה [= השלמת שמונה עשרה]) מצויינים גם בכ"י ט"ש, ס"ח 289,7. 53 הטורים הראשונים של הקרובה נדפסו על פי כ"י ב על ידי אלבוגן ב"ספר היובל לפרופסור שמואל קרויס" (ירושלים, תרצ"ז), עמ' 309. (2) אותה — א: אותם. (3) יבלי — ו: ליתא. (4) כר — ב, ג: בן כר. כר — ג: חפר. בתחיית טללי — ב: בתחי טל. (5) ונדגלים — א: ונגאלים. (6) אל — ג: ליתא. געני'ם [שעה] — הושלם על פי כל המקבילות. כמשוררים וסוללים — א: משוררים ומהללים. ב: משוררים וסוללים. ג: כמשוררים ומהללים. ו: משוררים וסוללים ומהללים. סדר הפסוקים במקבילות: א: 1; 2; 3; 6. ג: 1, 6. ו: ישראל נושע ביי (ישעיה מז, 17); 4; 6. ב: 1; 2; 3; גא, וליתא ובכן. לגבי שינויי נוסחאות ממקור ו עיין בהמשך הדברים בגוף המאמר. (8) הושענא — א: והושיעה גא. (9) גנון — א: ב, גנונה. (10) עניני — ב: ענה גא. (11) היום — ב: ליתא. (13) ב מטושטש מכאן עד טור 25. (13) היגעה — א: כי געה שעה. (15) הושיע — א: תושיע. (16) מיגונם — א: מיגונם השיעה. ח: הושיע. (17) הראימו — ח: חיש למו. (18) להביא — א: להחיש. למות — ח: ליתא. (19) מבטח — א, ח: מבטח. בשמך — ח: לשמך. (20) אותו — ב: אותי; ח: איתי. (21) סלה — ח: סלה אתה. והקשב — א, ב, ח: והקשיבה. (23) עניני וחניני — ח: חניני ועניני. (23) חוסניני — א: חניני; ב: חנינו. ח: הביני. (25) קולחי — א, ב: קלחי. קולי — ח: קול. ותעני — ח: ותענני. (26) רחום — א: רם. (27) גשתי — א: כתוב רדתי ולמעלה מן הטור: גשתי. ובידי — ב: בידי. מים — א: המים. (28) אזכור — א, ב, ח: אזכיר. ב, ח: ליתא ובכן. (30)

37 כיצא בדוגמאות שהועלו בגוף המאמר עיין גם בכ"י קימ' בריג' Add. 3360, דף 7, ב, בתוך קרובה מונומנטאלית ליום ראשון של פסח, בפיוט שתחילתו "אזכירה גבורות אספרה גדולות" (מלת החרות המעין-אזורי: "טל"; קטע מפיוט זה נדפס על ידי מ. זולאי במאמרו "בין כתלי המכון לחקר השירה העברית", 'עלי עין — מנחת דברים לשו. שוקן, [ירושלים, תש"ח-תשי"ב], עמ' 102); בקטעים העי-קריים של השבעתא לליל שימורים שתחילתה "ליל או הוכן לתשועה" בכ"י אוקספורד 2714/2 (מלת החרות המעין-אזורי: "לילתה"); בשבעתא לראש השנה של הקלירי שתחילתה "עלה אדר זה היום" בכ"י ט"ש H 15/134, שבה מביא הקטע השני של הגוף (תחילתו: "מלך פץ ויהי") חריזה מעין-אזורית מתחלפת אחת לארבע סטרופות במלים "מלך", "לזכרון" ו"שופר", וכן בוולת לסוכות "תוקפך הודעת לאיתן" לפייטן הקדום תדווא, שנדפס על-ידי זולאי במאמרו "פיוטים חדשים לר' חזדווא", 'תרביץ', כב (תשי"א), 37, ובדאי בכמה וכמה קומפוזיציות נוספות שנעלמו מעיני.

במקור ח סדר הצלעיות הפוך. ערבה — א, ב, ח: ענפי ערבה. לחלד — א: לחילך, וכתוב למעלה: לצלצלך. ב: ליחלך. ישועות — ב: ישועה. לסלסלך — א, ב, ח: לסללך; ח: לא ברור. (31) ליחלך — א, ב: לסלסלך. ומשלך — ב, ח: משלך. (32) גשתי — ב: גשנו. (33) באומר — ח: ליתא. (34) זה יום — ח: זה היום. תקיעה — א: יום תרועה. (35) מעש — א, ב, ח: מעשה. לך — ח: ליתא. במו — ח: בס. (36) כל הטור ליתא במקור ח. ולפי — ב: לפי. (37) כחורב — א, ב, ח: חורב. (38) מצוא בהגיון — ח: מצוא במ פדיום. (39) פתח — א: על פתח. ח: בפתח. טכוסה — א, ב, ח: מכוסה. (41) שני — א: שתי. פני — ח: לפני. וליבות — א: ולבבות. (43) אשמות — ב: באשמות. (44) רוכב — ח: יושב. ערבות — ב: בערבות. (45) שבם — א, ב, ח: אשר במ. (46) ולמענם — ב: למענם. (47) לעונותם — א: לעינות; ח: לעינותם. (48) ומראשית השנה — ב: שנה. ח: ליתא השנה. דין לכל השנה — א, ב: דין לכל שנה. (49) תהי — א, ב, ח: תהא (ארבע פעמים). אם — ח: ואם (בכולם). (50) הושע — נא — א, ב, ח: הדר הושענא. (52) ונעלזו בישועתך — ב, ח: מורסיים: ונרננה בישועתך. (53) כי ישועתנו וכו' — נוסח כ"י: ח: כי ישועתנו ישועתך / ועזרתנו עזרתך / והצלחתנו הצלחתך / ופדותנו פדותך / וגאולתנו גאולתך / וקדושתנו קדושתך / ושמחתנו שמחתך. (57) בבית תפילתך — א מוסיף: להתהלל עם נחלתך. (58) להעריץ וכו' — ח: להעריץ ולהקדיש במכון לשבתך. (60) כרית — ח: כורת. שפתנו — שאר כה"י ליתא, ובכתב היד שבפנים מטושטש. תהללך — השאר: נהללך. ח: גועדו להעריץ כחיות וכו'. (61) בנישוק — שאר כה"י: בנישוק. (62) הדור — ח: הדור. מתמידים — ח: המתמידים. (65) טור זה ושל אחרי חסרים במקור א. להללך וכו' — ח: מהללים בכף תומר. (66) וך — ח: ליתא. נשאל — ח: נמשל. בזמר — ח: זמר. (67) ערבים — ח: ערבה. (68) וזרז ורץ — א: זכות רץ. ח: זכה ב... ורץ. וך — ח: ליתא. קדש ונורא — א: ונורא וקדש. (70) חנון — א, ח: ליתא. אל דיעות — ח: אל דיעה. (72) טען — א: טעון. שובב — א: שוב נא. (73) יום שבעה — ח: כוס לשוועה. (74) יושבת וכו' — ח: נושבת תומר שיועה. לשוועה — א: ושיועה. סלח — א: סלח נא. עוונם — א: ליתא. (75) ישעך — א: לישעך. ח: מטושטש. משמעך — א: כשומעך. ח: כשימאך. (76) גאול — ד: גאול נא. (77) על — ח: ליתא. (78) להקת — ד, ח: להקים. ח: להק. חלאימו — ד: ליתא. ח: חלים. א: מכתם, ולמעלה כתוב: חלאימו. חבוש — ח: חבוש ורפא. (80) מושאל — א: מושאל, ולמעלה כתוב: משרת. ח: משרת. משאות — ד: ליתא. נשוא פשע — א: נשוי פשע. בטל שנותם — א, ח: שנותם בטל. ד: שנות טל. (82) מלב — בים — א: עריבים. מארבע — א, ד, ח: ליתא. (84) הצדק — ד: ליתא. במשפט הצדק — ח: תצדיק במשפט. (85) עלי נחלים — א, ד: עדי נחלים. ח: עדי נחלים. (86) הכנע — א: הכניע. (87) מתהומות — א: מתהומות הארץ. ט, ד: מתהומות הארץ. ח: מתהומות הארץ. להעלם — א: העלם. (88) שחרם הנה — א, ד, ח: ט, ליתא. (89) רבבה — א, ט: ערבה. צומחי — א: צהלו. ח: צומחים. ט: צמחו. כערבה — א: בערבה; ח: ערבה. (90) צהל — א, ח: צהלו. ד: צהלה. בריי — נה — א, ב, ח: ליתא. אגור — ט: שכן. א: שכן, ולמעלה כתוב: אגור. ונוחך — א, ד, ח: לנוחך. ט: לנאוך. בנה — א, ד, ח: ט, ליתא. (91) בוך — ח: ליתא. (92) נסב — א, ד: הסב. לשיוועים — ב: שיוועים. פיללם — א, ד, ט: בפיללם. ענה — א: שמע; ט: שעה; ח: בפללם ענה ליתא. (94) רחש — ט: ליתא. צויך וכו' — א: רצויך רצה כשיי; ח:

רצויך רצה בשיי. ד: רצויך כשי והושיעה נא. (95) שבעתם פונים וכו' — ל: שבעתיים פונים היות מנסכים. ד: שבעתיים אל מנסכים. (96) שבעה רועים וכו' — ד, ח: למען שמונה נסיכים. מהחיד — ט: ליתא. בטוב לב — א, ד: בתודה ובטוב לב. ח: בתודה וטוב לב. (97) תומכי — א, ח: תומכים. גי' סוך — א: נסכי, ולמעלה כתוב: מנסכי. ח: נסיכי. (98) וחליל — א, ח: וחלילי. תמימך וכו' — א, ח: תמימך בך בשלום.

ב: לפיוט "אעדיף כל שמונה"

הפיוט מופיע בכמה מקורות שבגניזה ובכתבייד אירופיים. הנוסח בגוף המאמר ניתן על פי כתבייד מן הגניזה השמור באוקספורד וסימנו 2737/A, המכיל את הקרובה כולה, ברם במקום הקטעים הפנימיים (אלו שלאחר טור 10 בפנים), המור באים בכתבייד היד המאוחרים ושמהם מצטטים המחברים בימי הביניים, באים בו שני פיוטים אחרים, אחד שתחילתו "אתה אל אילותי" ואחד שתחילתו "כי זכר דת נאמנים". אפשר שגם קטעים אלה של הקלירי הם, ואולי הם שייכים לקרובות חנוכה אחרת של השווה לעניין כולו דברי מ. זולאי במאמרו "Eine Hanukka Qeroba von Pinehas hak-Kohen", *Mitteilungen des Forschungsinstitut für hebräische Dichtung*, I (1933), 153. הקטע "בנר חנוכה אסור בו להש" תמש" מופיע בגניזה, כמו שהראה זולאי שם, גם בקרובה "בנר אהליבה תאיר בחודריך" של פינחס הכהן. קטעי הפנים המור פיעים בקודקסים המאוחרים הופיעו גם בכ"י קדום מן הגניזה, ט"ש H 7/41, שמכיל את הקרובה שלנו מסור 28 עד טור 73 (להלן: מקור ב), וכן בכ"י ט"ש H 4/11. כ"י מן הגניזה אוקספורד 2704, דף 6, א ואילך, מביא את הקרובה עד טור 73, אבל חסרים מתוכו כל קטעי הפנים (מסור 10 עד טור 46. להלן: מקור ג). בכ"י אוקספורד 2705, דף 27, א ואילך (והוא כ"י קדום מאוד, מנוקד בניקוד ארץ-ישראלי) באה קרובתנו החל בטור 44 (להלן: מקור ד). במקור זה בא בתוך הקרובה, בחטיבתה שלפני האחרונה, פיוט שפתחתו "איד נכון לצלע" (סופו בא באותו כה"י, דף 18, ב, והוא חתום "אלעזר". פיוט זה מכוון כנגד תפילת "על הנסים" שנאמר כאן בעמידות ימי החנוכה, ואינו מכוון להלל, כפי שמסער בטעות זולאי [שם, עמ' 155, סימן 15]). הפיסקה האחרונה של הקרובה חסרה במקור זה. בקודקסים מופיע הפיוט בכ"י פאריס 606, דף 225, א ואילך (להלן: מקור ה), ועל פיו אנו מביאים בגוף המאמר את החלקים האמצעיים של הקרובה, שהחלפו, כאמור, באחרים, בכתבייד הממשמש כיסוד לשאר הקטעים. כן מופיעה הקרובה בכ"י שוקן 22, דף 1, ב ואילך (להלן: מקור ו); במקור הזה הושמטו כל פיוטי הקדושה (טורים 40–45 בפנים), שלא התאימו למנהג האירופי של תב חב (מנהג קרופו). הטור הראשון של הפיוט מובא גם בכ"י מן הגניזה אוקספורד 2727/9, דף 61, ב, בכת"י בת ידו של הפייטן ישועה החבר בירבי נתן, שחי בארץ-ישראל בראשית המאה ה"א (עיין עליו אצל מנחם זולאי, "לתולדות הפיוט בארץ-ישראל", ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה [תרצ"ט], קע). טורים 79–81 של הקרובה נדפסו על ידי זולאי ב"הארץ" מיום 4.12.53.

(3) אשר הפליא — ג: אשר פ... בנר חנוכה — בכתבייד היד המקבילים מתחלפות בסופי הסטרופות מלות הקבע "בנר חנוכה" לסירוגין עם מלות הקבע "בזאת חנוכה". (6) לולי וכו' — ג: לולי מוריד גשם החיינו בזאת חנוכה. ה, ו: הג' שים במקום מגשים. החיינו — ה, ו: ליתא. כל המקורות:

בזאת חנוכה במקום בנר חנוכה. (7) במקור ג נרשמה סטרופה זו בגלילון. עצמו — ג: רמו. אמרותיך — ג, ה, ו: אמריך. (8–9) נוסח מקור ג: רחמך על עמך המו/בך בטחונם שמו/ולשמך רוממו/ ככ[תוב] וכו'. ח: נפלאותיך עצמו/אשר במצ'ותיך עצמו/ובך בטחונם שמו/ולך הדרו ורוממו. גם מקור ו כך, אבל "ובך בטחונם שמו" ליתא. הפסוקים במקורות ה, ו: יי אלהי אתה ארוממך (ישעיה, כה, 1) וכו' נאמר ארוממך [יי כי דליתנו] ימלך יי לעולם ואתה קדוש אל נא. (10) נר חנוכה — על פי מקור ה. (32) תחשב — ב: תישב. (34) טובור תינו — ב, ו: טובנתו. (35) ניישב — ב: תישב. (37) ועל — ב: על. (38) תושבחות אבטא — ב: תשבחות אבטא. (39) קדושי — ב, ו: קדוש. (40) מכאן ואילך על פי מקור א. בדר — ב, ה: בדר. (41) כשרפי הקדש — ב, ה: שרפי קדוש. (43) כדת וכהלכה — ב, ה: לדודה בהתמד ברכה. (44) מבשר ירץ בהרים — ד: יבושר על ההרים. להשיב — ד: לשובב. (45) קול — ב, ד, ה: ליתא. ב, ה: ישמיע עוד. ללבב — ה: ללב. הוא — ב, ה: ליתא. (46) העלת — ה, ו: העלה. (47) בברור חיל — ד: בלי חיל (1). (48) עד קדוש העיר וכו' — ד, ו: עד עיר וקדוש האיר לי בנר חנוכה. ח: עד קדוש העיר בנר חנוכה. גם ב: בנר חנוכה. (49) דרשה — ג, ד: דרושה. מרובעת — ג, ד: ארבעה. קצצים — ד: עקצים. (50) גלילי — ח: כלילי. (51) וכיונו דת — ד: דעת וכיונו. (52) על כל — ג: מכל. (53) איתא — ג: עתה. (54) שולחבה — ג, ד: שילחבה. (55) להעסיא — ג, ד: להעשיא. להכעיס — ג, ד, ה, ו: להעביר. (56) וכמגרס עבר ציון — ב: במגרס עבר בציון. ו: ובמגרס. (57) מחטא — ג, ד: מח חטא. (58) זוממה — ג, ד: זוממה. בחזק — ג, ד: בחזקה. ובפרך — ג: בפרך. (59) להולכי — ג, ד, ה, ו: הולכי. (60) חש — ג: חיש. לגאלי — ג, ה, ו: לגאלנו. ד: וגאלנו. (61) שור — ד, ה, ו: השור. (62) פיתלה — ד: ופיתלה. (63) כאב — ד, ה, ו: כאבי. (65) פה — ד, ה, ו: כל פה. תיכין — ג, ד: היכין. (66) בגשם וכו' — ד: בושלה עוטר בגשם שנות זו. ג: בכישלה לעטר שנת זו בגשם בנר חנוכה. (67) לבני היונים — ד: ליוונים. (68) היניעה — ג: היניאה. ד: והניעה. וכשר — ד: כשר. פורים — ג, ד: פורים. שומיע — ג: שמע. (69) קיבצם — ג, ד, ה, ו: איספם. לאוי — ג, ד, ה, ו: לאיווי. באשון — ג, ד: באישון. (71) יעד — ד: ועד. ג, ה, ו: יער. (72) קמי — ד: קמיו. (73) הארצות — ו: ארצות. בו — ה, ו: בי. (74) עותה — ד: עוותה. (74) משוחי — ד: משוחים. ה, ו: משיחי. למערצות — ו: במערצות. (75) שאונה — ד, ה, ו: שאונם. (76) צפיר העיזים — ד: שעיר העיזים. (77) להכי יחב הישלכתי למבטיתי. (79) סדר הסטרופות במקור ה: ג, פ, ס, ע. כחיות — ה, ו: לחיית. (80) משרתי כולו — ד, ו: משרי תי כלי. (81) ותיכנו נוף — ה, ו: ותיקנו. ד: ותוכנו. על מכור נו — ד: ליתא. (82) צפיר — ד: שעיר. (87) הגישו — ד: הירצו. (89) ושרים — ד, ה, ו: ושרות. כמועד — ה: במועד. כושרות — ד: בכושרות. (90) קוראים — ד: קראו. (92) רי' צו — ה, ו: רצו. מקום — ג: המקום. (93) שלום — ד, ו: בשלום.

ג. לפיוט "למי אמרתה מכל בני אב"

הפיוט נדפס על פי כ"י מן הגניזה, ט"ש H 14/1 (בניקוד ארץ-ישראלי). מטור ראשון עד טור 37 הוא מצוי גם בכ"י ט"ש H 14/86 (מקור ב). בכתבייד מן הגניזה השמור בדרופ' סי קולג' שבפילאדלפיה (רשימת הלפר 264/2) מצוי גם כן

חלק מקינתנו, אבל לא ראיתי מקור זה. כן נמצא הפיוט בכ"י רומי, אוסף קונטאנצה 69, דף 299, ב (מקור ג) ובכתבייד שוקן 22, עמ' 229 ואילך (מקור ד). הפיוט מובא ברוב כתבי-היד המייצגים את מחזור רומא הקדום. (2) אב — ב, ד: חב. ג: חוב. (3) אהב — ב: הנתאב. ג, ד: אשר אהב. (6) נסרד — ב, ד: הושרד. ג: נשאר. ואחד — ב: אחד. ציד — ד: צר. ב: מטושטש. (8) לרגן — ג: לרגם. ד: לדגם. (9) בחורב לסגן — ג, ד: בחמש לסגם. (10) באף וחימה — ד: ליתא. (11) וסיפר מלחמה — ג: ליתא. וסיפר — ד: בסיפר. (13) דיבור כה — ג: עד געו כה. ד: עד דיבורי כה. (14) והכרעתה — ג: והכנתה. (15) רע מת' אוננים — ג: על שליח מתאוננים. על שליח — ג: אשר המה. מתלוננים — ג: מלינים. (16) אשר המה מלינים — ג: ליתא. (18) אשות — ב: אש. (19) ארבעים ושני מסע — ג, ד: ארבעים ושנים מסעות. ב: ארבעים ושני מסעות. (20) מכה ומכה — ג, ד: מפה ומפה. (21) זרבתה — ב: זינבתה. (22) יום לשנה — ב, ג, ד: יום לשנה יום לשנה. (23) בחרב שגור נה — ג: כחרב שנונה. ד: כחורב שמנה (1). גועו — ב, ד: געו. ג: דברו. (24) פתוח — ב: גרוף; ד: טרוף. (25) ול' הכות — ב: להכות. ארבעה עשר אלף — ב: ארבע מאות וי"ד אלף. (26) כחלקו — ג: סילקו. לחורף — ד: לערוף. במברי — כ: ב: למברכי; ג: כמברכי. (27) טיבחתה — ד: טיבעתה. בעילף — ד: בעילוף. (28) ונוגפו וכו' — במקור ג באות הצ' לעות בסדר הפוך. ונוגפו — ג: וינוגפו. ג: נוגפו. כמאה ושי שים אלף — ב: כמאה ועשרים אלף. ג: ארבעה ועשרים אלף. (29) ועשרים וארבע אלף — ג: ליתא. ב: עשרים וכו'. ד: ארבעה ועשרים. עיין — ד: העיין. דיבורו כה — ג: עד כה (דיבורו ליתא). (31) המעלים — ב, ג, ד: המעלם. (32) אהרן ומרים — ג: משה אהרן ומרים. ב: ד מוסיפים: בדרך אגיה בלב ים. ג: כאניה בלב ים. תהום לדכה — ד: עד כה. ג: לדכו. ג: עד געו כה. (33) עשות שפטים — ב, ג, ד: עשות במ. (34) נישפטים — נשחטים. ד: בשפטים. בימי השופ' טים — ב: שופטים. ג: ד: שפוט השופטים. (35) עד כה — ב, ד: אין אומר כה. ג: ואין אומר כה. (36) בניו — ב: גיניו. (37) המו — ג, ד: קמו. ומק — ג: ומק בעונוי. ד: ומק בע' וונם. (39) דין — ג, ד: הדין. במלך וכו' — כל הצלעית ליתא במקור ג. ד: ליתא ובניו. (42) עשרה — ג, ד: עשרת. (43) סדר הצלעות הפוך במקור ד. לדכה — ג, ד: לזכו. (45) סרים בסרים — השאר: שרים בשרים. מאה — ג: כמאה. ב: במאה. אלפים — ג, ד: אלף. מסורים — ג, ד: נסורים. (47) לחי בור — ג, ד: בחבור. (48) נתעב — ד: נתאב. כל — ג, ד: פול. משולח — ג, ד: מושלח. בקיצף — ד: כקצף. ג: כקן. (50) לאחירת — ב: באחרת. (52) מקיר — ג, ד: מקיים. יו' רים — ד: יורדים. חזאת — ג, ד: חזות. (54) על דיברי — ג: בדברי. ד: כדברי. (55) צימתה — ג: צימתתה. ד: צמחת. לסבכו — ג: לסככו. (57) פני גורן — ד: פני חצי גורן. (58) תעיק — ד: תעתיק. (59) בעלה — ג: כעלה. (61) להעלות וכו' — כל הצלעית ליתא במקורות ג, ד. ולא שמעו — ד: ללא שמעתם. (62) ולעקור מסכו — ג: לעקור משא בכה. ד: לע' קור משא כה. (65) בדם — ד: ליתא. ומנחתו — ג, ד: מנחתו. (66) וסכותה בעב — ג: ליתא.

ד. לפיוט "למי תיממתי"

הפיוט נמצא בכתבייד מן הגניזה, אוקספורד 2745/16, דף 63, א ואילך, עד טור 22, והוא מובא בגוף המאמר עד שם על פי כתבייד זה. חלק נכבד מן הפיוט מצוי גם בכ"י דרופסי קולג'

בפילאדלפיה, רשימת הלפר 264.3, אך לא ראיתי מקור זה. הפיוט בא כולו גם בכ"י רומי אוסף קונטאנצה 69, דף 201, א ואילך (להלן: מקור ב) ובכ"י שוקן 22, דף 230, א ואילך (מקור ג). בשניהם בא פיוטנו אחרי "למי אמרתה", ובין שני הפיוטים מובאות סטרופות מעבר שמתחלפות ממקור למקור. הפיוט מובא גם ברוב כתבי-היד של מנהג רומי (השווה ד. גולדשמידט, 'מבוא למחזור בני רומא של שד"ל', עמ' 101).

(1) למי תיממתי — גוסת ב, ג לסטרופה הראשונה בלתי מחזורי: למי תיממתי אור כשד וחתכתי חרב והאבקתי גדודי להב מלפני אבותיכם בשלכם. ברוב כתבי-היד האיטלקיים הנוסח הוא "למי תמכתי", וכך צוין פיוטנו גם על-ידי דוידסון באוצרו, על פי צונץ. (4) חזקו וכו' — הרפרן חסר במקורות ב, ג. (9) כמו שילחתי — ב, ג: ליתא. (10) על — ב, ג ליתא. פוט — ד: פול. לקלקל — ב, ג: לעקל. (11) לעקל — ב: לקלקל. (13) לי — ד: לו. קהל — ב, ג: ליתא. וגוי — ב, ג: לגוי. (14) ועליתם מכל גוי — במקום זה ב, ג: וקהל (ג): קהל גוים וגוי/ומגוי אל גוי. חמש — ב, ג: הלוך חמש. שנה — ב, ג: ליתא. לסגלכם — ב, ג: אליכם. (15) והרעשתי שמים — ב, ג: ליתא. (16) והולכתם וכו' — ב, ג: לכתם

ביבשת בלי מים. (17) וישובו — ב: וישוכו. צריכם — ב: הולליכם. ג: חולליכם. (18) עמוד ענן — ג: ענן יומם. למסך ענן — ב, ג: ליתא. ועמוד אש וכו' — ב, ג: ואש לילה מיומן. (21) זומן — ג: מזומן; ב: מוכמן. ביד ציר נאמן — ב, ג: ליתא. (22) עבד לעדנכם — ב: לכלכלכם. ג: לכלכלם (1). מכאן ואילך על פי כ"י ב. (25) כולכם — ג: מלכים. (26) ג מוסיף: מול עשרים ושנים אלף (בסוף הטור). (28) כולכם — ג: ליתא. (33) קהלכם להדבר — ג: ליתא. חסר — ג: חסרת. (40) וחרטתי — ג: וחרתי. משבתי — ג: ושבתי. (44) גי' צוח — ג: בניצוח. (48) ושלוש — ג: ושש. רבבות — ג: רי' בות. (49) בהרבבות — ג: בחורבות. (51) זעמתי — ג: זעכתי. (52) עלופים — ג: אלופים. (53) בבוא — ג: כבאו. (54) וכל — ג: לכל. (55) וליצים מליזים — ג: ולחזים ומליזים. (56) באו — ג: באו. (58) ושבתי — ג: ולא שברתי. (61) לחומלכם — ג: לחמלכם. (62) שלוש — ג: שלשה. (64) להצילכם — ג: לגדלכם. (17) להעגילכם — ג: להגעילכם. (69) נוסח הסטרופה במקור ג מכאן ואילך: והארכת רוח/ ארבע מאות ועשרים נחות רוח/ונחלתם רוח/להוציא אבל רוח/ הקץ לדברי רוח/למי שהוצאתם רוח/למי עוללתם כה.

האוניברסיטה העברית, ירושלים

חנא שמרוק

הקריאה לנביא

שניאור, ביאליק, פרץ ונאדסון

שירי ה"זעם" ושירי ה"נבואה" של ח.ג. ביאליק מן השנים תרס"ג–תרס"ה עוררו מיד עם פרסומם הד רב ועמוק בקרב קוראיהם וגררו אחריהם נחשול של שירה דומה משל משוררים צעירים. ונאמנה עלינו עדותו של ז. שניאור:

ביאליק מצליף בשבטי-אש על אומה שלמה, "אשר אבדה לה כל תקוה", אבל גם רחמים עמוקים של אב נואש מורגשים במלקותיו. ולפיכך יש שהן נעשות חביבות על הלוקים. "הש" תטחו, זרע-מרעים, השתטחו!..." והקוראים המרתחים מש" תטחים ונאנחים במתיקות תחת יד המכה הרחמן בן-הרחמנים. ויש שאני רואה בזה את מקור הפרסום הרב של שירי-הזעם, או השירים מיסוד זה עצמו, הבאים אחריהם, כמו: "דבר", "אכן גם זה מוסר אלהים", "קראו לנחשים" וכיוצא באלו. הקורא העברי הנאמן, בעל הרגש הלאומי הנעלב, ביקש ברטט בשירים מעין אלו אותן מלקות-האש של המשורר, אשר טעם "בעיר ההריגה" שלו, הוא ביקש את האהבה ואת הכעס הלוהטים, המשמשים בערבוביה — שני יסודות, אשר הרימו בכוחם את הנביאים הקדמונים מעל לבני דורם השוקעים. והי חובה הכמוסה לסינתזה זו הלא נרדמת בלב כולנו, בלב כל אלה אשר קראו את דברי הנביאים במקורם. ולא יפלא כי ההינו גם משוררים אחרים להעפיל אחרי ביאליק אל הר משופע זה של "נבואה". קסמה של צורה עתיקה זו, שקמה לתחייה, היה גדול. אבל כל המעפילים האחרים נכדו ונפלו.¹

ז. שניאור לא ציין כאן שגם הוא היה בין "המעפילים" ושאחד משיריו נקשר אף בזמנו ישירות בשירו של ביאליק "דבר", שנזכר בזכרונותיו בראש הדוגמאות של שירי ה"זעם" וה"נבואה". יתר על כן, מסתבר של פחות לגבי שניאור עצמו ניתן להצביע על מניעים ומקורות נוספים ל"קסמה של צורה עתיקה" ו"דברי הנביאים במקורם", שעמדו מאחורי תגובתו על "דבר". "דבר" של ביאליק נתפרסם לראשונה ב'השלח', יד (תרס"ד), 281–283, בציון התאריך "אלול תרס"ד".

¹ ז. שניאור, 'ח.ג. ביאליק ובני דורו' (דביר, 1958), עמ' 71–72. בהערה למשפט האחרון שצוטט כאן, הזכיר ז. שניאור את שמותיהם של "המעפילים האחרים" והם ש. בן ציון, יהודה קרגי, יעקב כהן ויעקב פיכמן. אך הדיון בשיי ריהם חורג מהנושא המצומצם של רשימה זאת.

מקורות ובירורים היסטוריים

מיד עם פרסומו של השיר באה תגובתו הנלהבת של י.ל. פרץ עליו, במאמר מיוחד שהוקדש לשיר "דבר" בסדרת המאמרים "בעולם האותיות המחכימות".² התלהבותו של פרץ הגיעה עד כדי התבטלות עצמית: "ביאליק כותב לעת-עתה מעט, אבל כשהוא כותב, כל האותיות המחכימות פורחות ויורדות לסמיון, ואך קולו הולך מסוף העולם ועד סופו".³ יחסו הרגשני של פרץ ל"דבר" של ביאליק מקורו בראש ובראשונה בהתנגדותו הנמרצת להלכי-הרוח בקרב משוררי התקופה. בסארקאזם חריף לגלג פרץ ואמר: "יש אומרים, שבכלל זמן הנביאים עבר, ואת עמדתם לקחו במשפט, אם לא הלצים הפשוטים — לכל הפחות בעלי ה'שטימונג', שהצורה הנבואית אינה צורה ספרותית מתאימה לזמננו... זמן ההרגשות הרבות והחולפות..."⁴ טענתו זו של פרץ היא אחד הביטויים האופייניים לכמיהתו לנבואה מחור דשת בשירה ולמשורר-נביא. רבים הם בכתביו של פרץ, לפני המאמר הזה וגם אחריו, הדברים המגלים את הציפיה למשורר-נביא. תגובתו על "דבר" מתפרשת אפוא כביטוי להתגשמותה של ציפיה זו בשירה העברית בת-זמנו. האידיאל של השירה-הנבואה והמשורר-הנביא בכתביו של פרץ מתייחס לרוב לנבואה המקראית. די להצביע כאן על אחד ממאמריו הביקורתיים החשובים ביותר והמפורטים ביותר, המאמר על י.ל. גורדון. כל עיקרו של החלק הראשון של מאמר זה הוא בהעמדת הנבואה המקראית כמודד לכל שירה והצגת הנביא כמשורר אי-דיאלי.⁵ אבל אין הנבואה המקראית ומסורת ישראל

² 'הצופה', גיליון מס' 526, מיום 17 באוקטובר 1904; 'כל כתבי י.ל. פרץ', י, 1 (דביר, תשכ"ב), קסא–ר. עוד פרטים שם, עמ' שיב. ההדגשה, שאינה במקור, מבליטה את ההקבלה לשם של סדרת מאמריו של פרץ עצמו.

⁴ שם, עמ' שיג.
⁵ המאמר נדפס בהמשכים ב'הצפירה' משנת תרנ"ז; ראה 'כל כתבי י.ל. פרץ', י, 1 (דביר, תשכ"ב), קסא–ר. עוד פרטים על האידיאל של המשורר ביצירתו של פרץ יבואו בפרק נוסף העומד להתפרסם ב'הספרות' מתוך ספרי על "בלילה בשוק הישן".

HASIFRUT, Quarterly for the Study of Literature, Vol. II, No. 1, September 1969
Published by Tel-Aviv University, Israel.
Editor: Benjamin Hrushovski; Editorial Secretary: Menakhem Perry.
Assistant to the Editor: Itamar Even-Zohar.

Editorial Council: Benzion Benshalom Daniel E. Fineman, Dov Sadan.

HASIFRUT is published quarterly by Tel-Aviv University, Israel. Annual subscription rates: IL 18.— in Israel; \$ 12 abroad. Single numbers: IL 6.— in Israel; \$ 3.50 abroad.
Address of Administration: Tel-Aviv, P.O.B. 17026.

CONTENTS

THEORY OF LITERARY HISTORY

Uri Margolin	The Problem of Periodization in Literary Studies	5
Michał Głowiński	The Literary Genre and the Problems of Historical Poetics	14

STUDIES IN THE HISTORY OF HEBREW POETRY

THE MODERN ERA

Joseph Haephrati	Techniques of Landscape Description in <i>Haskala</i> Poetry	26
Menakhem Perry	Thematic Structures in Bialik's Poetry: the Inverted Poem and Related Kinds	40
	Appendices:	
Harai Golomb	Two Cases of Correlation Between Rhythmical Pattern and Thematic Structure in Bialik's Poems	83
and Menakhem Perry		
Moshe Ungerfeld	The Genesis of Bialik's Poem <i>Noshanot</i>	85
—	Index to Bialik's Poems Discussed in the Articles	90
Reuven Kritiz	On the Structural Patterns in Rachel's Poetry	91
Harai Golomb	A Description and Interpretation of Alterman's Poem "שמחה"	109
and Naomi Tamir	"שמחה למועד"	

THE PIYYUT AND THE MIDDLE AGES

Dan Pagis	The Poem as an Ornate Garment: The Figurative and Rhetorical Texture of Hebrew Secular Poetry in Spain	140
Israel Levin	The Genre of Apology in Hebrew Secular Poetry in Spain	176
Ezra Fleischer	Girdle-like Strophic Patterns in the Ancient <i>Piyyut</i>	194

SOURCES AND HISTORICAL BACKGROUND

Khone Shmeruk	The Call to the Prophet: Shneur, Bialik, Peretz and Nadson	241
Esther Nathan	Some Sources of Alterman's "The Joy of the Poor"	245

ENGLISH SUMMARIES

I-XIV

SUMMARIES

THE PROBLEM OF PERIODIZATION IN LITERARY STUDIES

by URI MARGOLIN

The article is concerned with an attempt to propose a clear definition of "a literary period" and with some of the methodological problems arising when such a definition is applied to literary history. It also touches upon the relative plausibility of some explanatory models of literary change, both extra-literary and purely-literary ones.

1. Periodization is a thoroughly historical study, concerned with literary dynamics or diachrony. It aims at *describing* the different systems of poetic norms which characterize literary works written at different time-sections, and seeks possible *explanations* for the changes in these norms: their causes and their specific directions. Only this kind of study can do justice to literary change, including novelty, borrowing, revivals, imitation, parody, inversion and transformation, which are all relative-contrastive phenomena within a historical framework. It is also the best clue for a proper interpretation of works written in previous ages, since it locates them in their proper historical perspective: general history, the history of language and of literary forms. Finally, questions and possible answers concerning the causes of literary change, i.e. the "life of literature", can be raised and studied only through such an approach.

The defining features (elements and structures) on any level of an individual literary work can be divided into: (1) features unique to this work alone (individuality); (2) features common to this work and other works written at the same time-section, but having no precedent in literary history (innovation); (3) features common to this work and works written in some other time-section in the past, except for the immediately preceding one (renovation); and finally (4) features common to this work and works written in the immediately preceding time-section (continuity). A period is defined by (2) and (3), i.e. by *several* features, common to *many* works of literature written during a given time-section, these features having either no precedent or having precedents in any time-section except the immediately preceding one.

"Period" is thus a relative-contrastive concept, defined by its *differenzqualität*, like most definitions in the language system in general. It should be noted that the *absence* of certain features (the zero-element) can also be counted as a distinctive feature and is

noticeable only within such a historic system. Each literary period is a unique phenomenon, characterized by the *conjoint occurrence* of the same group of features in many works written during a certain time-section. This group of features or "system of norms" is preferably drawn from all the levels of the literary work and dominates the literary scene for a certain time. It should be remarked here that the particular *combination* of features is unique to each period, but each of them *separately* may, and does occur in some other period or periods as well.

2. This ideal definition is beset with a multitude of problems when applied to literary reality, and almost every word of it must consequently be modified to some extent.

a. We have stipulated that the defining features should preferably be drawn from *all* the levels of the work. However, the literary object is heterogeneous and it is impossible to derive features on one level from any other level or levels. Hence, there is also no complete or inevitable interdependence of the various levels. All the levels of the literary work undergo changes in the course of literary history, but the starting-point (the *terminus a quo*) and the extent of change vary considerably from one level to another. Thus, for example, Baudelaire was a radical innovator as regards themes, images or world views, but he was entirely traditional in his syntax and in the poetic forms he employed. It follows that the chronological *starting-point* and the *class membership* of a "period" will vary considerably according to the number and nature of levels included in the definition. A definition including all the levels of the work will have a very narrow extension, and scholars usually limit themselves to style and world view or "theories of poetry, philosophical view and style" in Wellek's words. Periodization according to world view alone presupposes a complete interpretation of the works to be periodized and is usually open to two dangers. The first is *under-interpretation*, which confuses ideas occurring in a literary work with the ideas of this work and disregards their interrelation with the other "voices" in the narrative, especially the auctorial one, or with diction, imagery, symbolism and the various compositional patterns of the work. The opposite danger is *over-interpretation*, designed to prove that a work

HASIFRUT

Quarterly for the Study of Literature

Vol. II, No. 1, September 1969

תורת

2 • מס' • כרך ב • חס' 2

תל אביב

Tel-Aviv University